

PARK KRAJOBRAZOWY
„DOLINA BARYCZY”

Ewald Ranošek, Włodzimierz Ranošek

PARK KRAJOBRAZOWY
„DOLINA BARYCZY”

Przewodnik przyrodniczy

Milicz 2004

Książka powstała przy współpracy z Dolnośląskim Zespołem Parków Krajobrazowych

Recenzenci: prof. dr hab. Jadwiga Aniol-Kwiatkowska (botanika)
prof. dr hab. Józef Witkowski (zoologia)

Fotografie: Adrian Bieńkowski (AB), Zygmunt Dajdok (ZD), Marek Grobelny (MG), Artur Homan, Kazimierz Laskowicz, Ireneusz Radny (IR), Anna Ranoszek (AR), Ewald Ranoszek (ER), Włodzimierz Ranoszek (WR), Patryk Rybka (PR), Wacław Urbankiewicz (WU), Cezary Tajer (CT), Saturnina i Artur Homan

Na okładce: walczące czaple, fot. Kazimierz Laskowicz

Mapy i plany: Włodzimierz Ranoszek

Tłumaczenie streszczenia: Barbara Snellgrove-Sadowska

Skład: Aleksandra Ziemiańska

© Copyright by Ewald i Włodzimierz Ranoszek

ISBN 83-906679-8-3

Wydawnictwo Gottwald
ul. Wiśniowa 2, 56-300 Milicz
tel. 071/3842268, +48/504846034
gottwald2@wp.pl

Motto:

*Możemy dobrze chronić tylko to,
co dobrze sami poznaliśmy*

Yann Arthus-Bertrand

(Lotnik-fotograf, autor ekspozycji
„Ziemia z nieba. Portret planety u progu XXI wieku”,
Kraków 2003.)

Wstęp

Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy” jest parkiem ponadregionalnym. Większość jego powierzchni jest położona w województwie dolnośląskim, w środkowym biegu rzeki Baryczy. W kierunku wschodnim, już w województwie wielkopolskim, obejmuje tereny części zlewni górnej Baryczy, sięgając do Przygodzic i Antonina. W granicach parku znajdują się najcenniejsze przyrodniczo obszary Kotliny Milicko-Odolanowskiej oraz Żmigrodzkiej, zwane potocznie doliną Baryczy. Granicami swymi obejmuje także część wzniesień Wysoczyzny Południowo-Wielkopolskiej i Wzgórz Wału Trzebnickiego.

Dolina Baryczy, zwłaszcza w górnym i środkowym biegu rzeki, wyróżnia się różnorodnością środowisk przyrodniczych. Oprócz dużych, zwartych kompleksów leśnych i licznych zadrzewień śródpolnych, najbardziej charakterystyczna jest ogromna liczba zbiorników wodnych, które najczęściej zgrupowane są w kompleksy stawowe. Z powodu braku przemysłu i słabych gleb region do dziś pozostał dość ubogi. W wielu miejscach życie toczyło się bez pośpiechu. Wolniej przebiegały procesy kulturowe, dlatego do dziś zachowało się jeszcze wiele zabytków budownictwa wiejskiego. Krajobraz, od wieków formowany ręką ludzką, w wielu zakątkach ulegał równocześnie naturalnym procesom kształtującym określone zespoły roślinne, a w ślad za nimi – ugrupowania zwierząt. Dziś dolina Baryczy ze swymi niepowtarzalnymi walorami przyrodniczymi wyróżnia się na tle innych regionów. Stosunkowo gęsta sieć niezłych dróg, liczne, niewielkie osiedla ułatwiają dotarcie w określone miejsca; do tego celu najlepsza jest tutaj turystyka rowerowa. Dla szukających spokoju zachowały się odludne i zaciszne miejsca: niewielkie wioski, zagubione wśród sosnowych lasów, rozsiane wśród pól lub na skraju okresowo wilgotnych łąk, trudno dostępne fragmenty podmokłych lasów olszynowych. Indywidualnym turystom pobyt mogą ułatwić, nieliczne jeszcze, kwatery prywatne. Jakkolwiek poruszanie się po groblach stawów rybnych jest mocno ograniczone, to środowisko wodne można poznawać z dróg publicznych przebiegających skrajem stawów a często przecinających kompleksy stawowe, także w obrębie najbardziej atrakcyjnego dla turysty obszaru, rezerwatu „Stawy Milickie”.

Przewodnik przedstawia zróżnicowanie przyrody poszczególnych środowisk. Najdokładniej opisano awifaunę (ugrupowania ptaków) i zespoły roślinne rezerwatów oraz dendroflorę (głównie obce gatunki drzew parków podworskich). W związku z nowymi „Rozporządzeniami” w sprawie określenia listy gatunków roślin i zwierząt chronionych (Dz. U. nr 106, poz. 1167 oraz Dz.U. nr 130, poz. 1456 z 2001 roku), które ochroną objęło nowe gatunki, informacje o ich występowaniu będą wymagały uzupełnienia.

Przez najciekawsze, a jednocześnie ogólnodostępne miejsca prowadzą oznaczone w terenie dydaktyczne ścieżki przyrodnicze, które można wykorzystać w edukacji ekologicznej podczas zajęć terenowych z dziećmi i młodzieżą szkolną. Poznanie terenu ułatwia także sieć szlaków turystycznych. Najbardziej interesujące obszary Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” przedstawiono na kilku mapkach w skali do 1:40 000 i 1:50 000.

Autorzy serdecznie dziękują za krytyczne przejrzanie maszynopisu i cenne uwagi Pani prof. dr hab. Jadwidze Anioł-Kwiatkowskiej (rozdziały botaniczne) oraz Panu prof. dr. hab. Józefowi Witkowskiemu (rozdziały zoologiczne) z Uniwersytetu Wrocławskiego. Dziękują też Pawłowi Dolacie z Kalisza oraz członkom grupy „Zausznik” z Przygodzic, a w szczególności pp. Waldemarowi Błażniakowi i Robertowi Kaczmarkowi za przekazane materiały dotyczące części wielkopolskiej Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”. Dziękują ponadto dr. Kazimierzowi Kozicy za udostępnienie z własnego archiwum kopii starych map stawów. Podziękowanie należy się również Joannie Warońskiej za przejrzanie całości tekstu oraz Barbarze Snellgrove-Sadowskiej za przetłumaczenie streszczenia na język angielski.

1. Fizjografia terenu

1.1. Ukształtowanie powierzchni

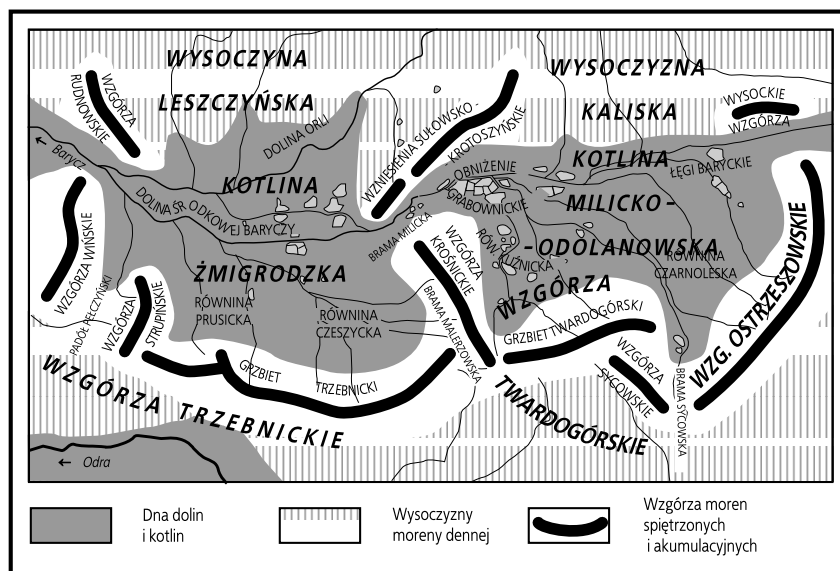
Dolina Baryczy jest formą dość osobliwą. Typowa dolina rzeczna posiada bowiem dno i zbocza, określające zarazem granice doliny. Zbocza wyznaczają zasięg erozji rzecznej, czyli niszczenia. Na dnie następuje akumulacja, czyli odkładanie zniszczonego materiału ze zboczy. W przypadku doliny Baryczy niejednokrotnie pojawia się problem z jej granicami. Dolina ma dno, ale nie ma zboczy. Leżąca kilkanaście kilometrów na południe od rzeki równina, nie może mieć nic wspólnego z dnem doliny Baryczy. Wody tej rzeki nie docierały tu nawet podczas największych wezbrań. Jednak między tą równiną a samą Baryczą nie da się wytyczyć żadnej morfologicznej granicy, czyli żadnego załamania terenu. Wszystko leży w obrębie rozległej kotliny o wyjątkowo płaskim dnie. Równina zostaje dopiero zaburzona, gdy dojdziemy do podnóży stoków wzgórz morenowych. Nie są to jednak zbocza doliny, gdyż i one nie mają nic wspólnego z rzeką. Jednakże otaczają kotliny i zamykają równinny obszar obniżenia.

Przy opisie rzeźby terenu stosuje się zatem bardziej precyzyjne określenie niż dolina – obniżenie. Sięga tak daleko jak dna kotlin, czyli do podnóży wzgórz i wysoczyzn. Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy” leży we wschodniej części **Obniżenia Milicko-Głogowskiego**. Ciągnie się ono znacznie dalej na zachód, niż sama dolina Baryczy, co pokazuje że musi mieć starsze i inne pochodzenie niż tylko jako dolina rzeczna. Sama Barycz wykorzystwała jedynie istniejące już wcześniej obniżenie. Barycz bierze swoje początki w szerokim na 3 km kilometry obniżeniu dolinnym na południe od Ostrowa Wlkp, tuż poza granicami Parku Krajobrazowego. Niewielka rzeczka tuż przy swych źródłach nie mogła stworzyć tak rozległej formy. Również i to wskazuje, że samo obniżenie jest starsze i nie zostało wytworzone przez rzekę w takim biegu jak obecnie. Stanowi ono zarazem połączenie z leżącą na wschód Kotliną Grabowską, przez którą płynie z południa na północ rzeka Prosna.

Barycz płynie na zachód i wpływa do rozległej kotliny. Na Dolnym Śląsku mezoregion ten nazywany jest **Kotliną Milicką**, w Wielkopolsce **Odolanowską**, jakkolwiek Odolanów jest

Płaskie dno Kotliny Milickiej – wiosenne śródpolne rozlewisko koło Grabownicy. Fot. ER

Podział fizjograficzny doliny Baryczy

bardziej centralnie położony niż leżący na skraju kotliny Milicz. Rzeka płynie w części północnej kotliny przez wylesione **Łęgi Baryckie** zajęte przez kompleksy łąk przygodzickich i odolanowskich. Po przekroczeniu granicy województw wielkopolskiego i dolnośląskiego wkracza na **Obniżenie Grabownickie**, zajęte przez największe kompleksy stawów rybnych. Część południowa kotliny to dwie **równiny: Kuźnicka i Czarnoleska**. Rozciągają się tu rozległe kompleksy leśne, wśród których można napotkać pojedyncze stawy.

Na zachód od Milicza obniżenie wyraźnie się zwęża i przybiera faktyczną formę doliny. Jest to **Brama Milicka**. Przepływa nią Barycz do kolejnej rozległej **kotliny – Żmigrodzkiej**. Podobnie jak pierwsza z kotlin posiada mało zróżnicowaną rzeźbę i równie płaskie dno. Można tu jednak wyróżnić położoną niżej **Dolinę Śródkowej Baryczy** – fragment właściwego dna doliny rzecznej ze stawami i często podmokłymi lasami, oraz położone w części południowej dwie **równiny: Prusicką i Czeszycką**. Od północy, szczególnie przy granicy z wysoczyznami, zaznacza się nieco w rzeźbie dolina największego dopływu Baryczy – Orli. Już poza granicami Parku Krajobrazowego, przez przewężenie koło Wąsosza, Barycz opuszcza kotlinę i wpływa do kolejnego mezoregionu – Pradoliny Głogowskiej.

Odrębność obniżenia, w którym leży dolina, jest dobrze podkreślona przez otaczające region wyniosłości. Od południa są to wzgórza **Walu Trzebnickiego**. Osiągają one 150 m wysokości względnej. Leżą w większości już poza Parkiem Krajobrazowym, ale stanowią dobry wyznacznik w równinnym krajobrazie kotlin. *Niezapomniane czynią wrażenie te oglądane z dna kotlin pasma „prawdziwych gór”.* Ich kontur i wyniosłość narzuca się równie ostro jak brzeg Sudetów, Karpat, czy północnej krawędzi Podola – tak opisywał je w 1948 prof.

J. Czyżewski – *Po raz któryś z rzędu zmierzmy ku tym „górom”. Po kilkugodzinnym marszu stwierdzimy nieoczekiwanie, że nie pokonawszy ani razu większego trudu wspinania się po bardziej stromym stoku, znaleźliśmy się już na jednym z kulminacyjnych punktów.* Nie dziwi więc dawna nazwa pasma tych wzniesień – Kocich Gór. Północna granica obu kotlin nie zawsze jest tak wyraźna. Dolina przechodzi dość niewyraźnie w Wysoczyznę Południowielkopolskie.

Kotlina Żmigrodzka jest otoczona od południa przez stanowiące część Wału **Wzgórze Trzebnickie**. Ten łukowato wygięty ciąg wzgórz dzieli się na mniejsze części. Od zachodu są to

Widok z Gór na dolinę Baryczy. Fot. WR

Wzgórze Wińskie (191 m n.p.m.), które dochodzą aż do zamykającego kotlinę przewężenia koło Wąsosza, którym Barycz po połączeniu z Orlą opuszcza kotlinę. Za **Padolem Pelczyńskim** wzgórza przechodzą ku wschodowi we **Wzgórze Strupińskie**, które z kolei łączą się w rejonie Obornik Śląskich z najwyższą i najwyraźniejszą częścią Wzgórz Trzebnickich. W rejonie Trzebnicy znajdują się najwyższe kulminacje Wzgórz: Ciemna Góra – 258 m n.p.m. i Farna Góra – 257 m n.p.m. Grzbiet ów pokryty jest lessem, a rozwinięte na nim żyzne gleby sprawiły, że w przeciwieństwie do innych wzniesień jest w większości wylesiony, a z wielu miejsc rozciągają się rozległe widoki. Tereny dawnych winnic zajmują dziś sady, a w wielu miejscach na stokach rozwinęły się wąwozy, teraz często zarośnięte i mroczone. Z kolei od północy Kotlina Żmigrodzka przechodzi niewyraźnie w **Wysoczyznę Leszczyńską**, a za jej granicę przyjmuje się umowną linię Rawicz – Jutrosin. W rzeźbie wyróżniają się jedynie **Wzgórze Rudnowskie** stanowiące jakby przedłużenie Wzgórz Wińskich po północnej stronie Baryczy.

W rzeźbie terenu wyraźnie zaznacza się granica pomiędzy obydwoma kotlinami. Po północnej stronie Baryczy jest to ciąg niewysokich wzniesień, należący już do **Wysoczyzny Kaliskiej** i nazywany **Wzgórzami Cieszkowskimi** lub Wzniesieniami Sułowsko – Krotoszyńskimi. Znajduje się on w dużej części na terenie Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”. Z najwyższych wzniesień koło Dziadkowa roztaczają się widoki na obie kotliny, wyraźnie zaznacza się także ponad Kotliną Miłicką Góra Trzebicka, choć najwyższy punkt – 182 m n.p.m. stanowi zalesiona wydma koło Węzewic. Z kolei na południe od Baryczy rozgraniczenie pomiędzy obydwoma kotlinami stanowią, pokryte w dużej części lasami bukowymi, **Wzgórze Krośnickie** (część Wzgórz Twardogórskich), które leżą w większej części na terenie

Parku. Najwyższymi wzniesieniami są tu Gęślica – 242 m n.p.m. i Wzgórze Joanny – 230 m n.p.m., nazywane niegdyś od wieży widokowej na szczycie Wieżycą. Dobrymi punktami widokowymi są także Wiatraczne Wzgórze koło Wierzchowic i Piwnicznik koło Postolina. Łagodnie nachylone wzgórza są urozmaicone przez głębokie dolinki rozcinających je potoków.

Widok ze wzgórza Piwnicznik na Bramę Milicką łączącą Kotlinę Milicką i Żmigrodzką. Fot. WR

Wzgórza ciągną się na południe aż do Grabowna Wielkiego, gdzie z jednej strony **Brama Malezowska** oddziela je od omawianych już Wzgórz Trzebnickich, a z kolei obniżenie, którym przechodzi linia kolejowa Oleśnica – Krotoszyn, łączy Wzgórza Krośnickie z pozostałą częścią **Wzgórz Twardogórskich**.

Łukowato wygięte Wzgórza Twardogórskie z najwyższym **Grzbietem**

Twardogórskim ograniczają Kotlinę Milicką od południa. Wyróżnia się tu górujący nad otoczeniem Zbójnik – 272 m n.p.m. Jest to najwyższy punkt Dolnego Śląska poza Sudetami i Przedgórzem Sudeckim. Wzgórza porośnięte są w znacznej części lasami bukowymi. Ich południowe odgałęzienie – **Wzgórza Sycowskie** dochodzą aż do Góry św. Marka ponad Sycowem. Tu kolejne obniżenie łączy je z najwyższym ciągiem wzgórz otaczających dolinę Baryczy, a jednocześnie najwyższymi wzgórzami Wału Trzebnickiego – **Wzgórzami Ostrzeszowskimi**. Dwie najwyższe kulminacje to Kobyła Góra – 284 m n.p.m. i Belczyna – 278 m n.p.m. Pierwsza z nich to zarazem najwyższy punkt Wielkopolski. Wzgórza ciągną się aż do Kottowa, gdzie wyraźnie opadają ku bramie oddzielającej Kotlinę Milicką od leżącego dalej na wschód następnego obniżenia – Kotliny Grabowskiej. Jakby ich przedłużenie stanowią leżące po drugiej stronie bramy **Wzgórza Wysockie**, znajdujące się już w obrębie Wysoczyzny Kaliskiej. Wzgórza te, podobnie jak i Wzgórza Cieszkowskie, stanowią zarazem najbardziej odcinające się od doliny Baryczy części wysoczyzny, gdyż poza nimi Kotlina Milicka przechodzi w nią dość niewyraźnie wzdłuż linii Trzebicko – Wziąchowo Wielkie – Wrocławice – Uciechów – Raczyce – Janków Przygodzicki.

1.2. Budowa geologiczna

Pod względem geologicznym dolina Baryczy leży na obszarze wielkiej struktury – **monokliny przedsudeckiej**. Zbudowana jest ze skał osadowych wieku permsko – mezozoicznego nachylonych w kierunku północno – wschodnim. W spągowej części piętra permskiego, na

głębokości 1200 – 1500 m, w strukturach brachyantyklinalnych, w piaskowcach cechsztyńskich i wapieniach czerwonego spągowca, występują **złoża gazu ziemnego**. Złoże w Wierchowicach koło Milicza po wyeksploatowaniu w 1995 roku zostało zamienione na największy w Polsce podziemny magazyn gazu. Obecnie największy rejon wydobywania to okolice miejscowości Bogdaj, Smugi i Garki w gminie Odolanów. Jest to gaz o dużej zawartości metanu, stosowany jako wysokokaloryczne paliwo oraz półprodukt do syntezy chemicznej. Zawiera stosunkowo dużą domieszkę helu – rzadkiego i drogiego gazu szlachetnego – (do 0,5 %) – do jego odzyskiwania powstał specjalny zakład w Odolanowie. Strop monokliny leży na głębokości około 500 m.

Na tym sztywnym fundamencie leżą utwory wieku kenozoicznego. **Utwory trzeciorzędowe** są wykształcone przeważnie w postaci **iłów** a także **piasków kwarcowych**. Ich charakter wskazuje na pochodzenie lądowe oraz na akumulację w rozległym zbiorniku śródlądowym. Utwory trzeciorzędowe można spotkać na powierzchni na spiętrzonych przez lodowiec wzgórzach, na przykład w rejonie Stawca i Wierchowic, podczas gdy w dnach kotlin ich strop leży kilkadziesiąt metrów pod powierzchnią ziemi. Iły trzeciorzędowe są wykorzystywane jako surowiec do produkcji cegieł.

Utwory czwartorzędowe związane są przede wszystkim z plejstocenijskimi nasunięciami lodowodu ze Skandynawii. Osady naniesione bezpośrednio przez lodowiec to **gliny zwalowe**. Można spotkać je na powierzchni na wysoczyznach i wzgórzach otaczających kotliny. Wzgórze Wale Trzebnickiego mają skomplikowaną strukturę glaciektoniczną, w której doszło do przemieszczenia starszych, trzeciorzędowych warstw, z młodszymi czwartorzędowymi glinami, **piaskami i żwirami**. W dnach kotlin gliny lodowcowe sięgają miąższości 60 m, ale są przykryte przez osady młodsze, głównie przez żwiry i piaski wodnolodowcowe. W częściach północnych kotlin, oraz w dolinach rzek przeważają na powierzchni **mulki rzeczne** oraz miejscami **torf**. W wielu miejscach dość liczne są także **utwory eoliczne**. Z utworów czwartorzędowych główne znaczenie mają obecnie piaski i żwiry eksploatowane jako surowiec budowlany. W przeszłości jednak na pierwsze miejsce wysuwała się ruda darniowa, która wytworzyła się płytko pod powierzchnią ziemi w warunkach ciągłej wilgotności gruntu.

1.3. Rzeki

Nazwa rzeki **Barycz** wywodzi się od zapomnianych już słów: *bara* – oznaczających bagno, mokradło, co już samo

Barycz między Miliczem a Sułowem. Fot. WR

najlepiej określa charakter doliny. Zabagnienie to miało kilka przyczyn. Rzeką posiada średni spadek 0,035 % – należący do najmniejszych w Polsce. (patrz też niżej – Bifurkacja Baryczy). Jej długość to zaledwie 133 km przy jednak rozległym dorzeczu. Powierzchnia całej zlewni wynosi 5534,5 km², w tym jej górna część powyżej Żmigrodu liczy około 2000 km². Na terenie województwa dolnośląskiego mieści się 38%, natomiast w województwie wielkopolskim – 62 % powierzchni całej zlewni. Wyraźna jest asymetria dorzecza: powierzchnia prawego do lewego ma się jak 1,5:1. Również inny charakter mają rzeki w obu częściach. Prawe dopływy spływają po nieprzepuszczalnym podłożu z wysoczyzn moreny dennej, z których woda szybko spływa po opadach. Wszystko to sprawia, że przepływ wód Baryczy, który średnio w ciągu roku wynosi 27,5 m³/sek., wykazywać może dużą zmienność w zakresie 2,9 – 295 m³/sek.

Do największych prawych dopływów należą: **Kuroch**, **Czarna Woda** (Pluna), największy dopływ – **Orla** wraz z Borownicą, do której z kolei uchodzi Graniczny (Śląski) Rów, Dąbroczną i Mastówką, **Śląski Rów** i **Kopanica**. Od południa do Baryczy spływają liczne potoki, biorące początek na wzgórzach Wału Trzebnickiego, charakteryzujące się w początkowym biegu dużym spadkiem. Do największych lewych dopływów należą: **Olszówka** ze Szczegową (Bledzianowskim Potokiem), **Złotnica** z Jeziorną, **Polska Woda** (Jażwiniec) z Meresznicą i Rybnicą (Malinową Wodą), do której z kolei uchodzi Młyńska Woda i Kobylarka, **Prądnia** (Branda) ze Skorynią, Czarnym Rowem, Grabownicą i Strugą Czatkowicką, **Sąsiecznica** (Sieczka) z Brzeźnicą, Jasionką, Lipniakiem, Głębokim Rowem, Polską Wodą (Kanałem Trzebnickim) i Strugą, oraz **Krępa** i **Łacha**.

Prowadzone już od średniowiecza prace przy budowie stawów rybnych wykorzystywały i zmieniały układ rzeczny do własnych celów. Rozgałęziająca się dawniej na wiele koryt Barycz, została zmieniona w wielu miejscach na kanały doprowadzające wodę do stawów. Wśród najważniejszych odnóg Baryczy można wymienić takie jak: **Kanał Świeca**, **Młynówka Milicka**, **Młynówka Sułowsko – Radziadzka** wraz z odgałęzieniami: Ługa, Stara Barycz, **Kanał Niezgodzki**, **Kanał Kokot**, a także **Młynówka Jamnicka** i **Kanał Książęcy**. By umożliwić kierowanie wody z rzek do stawów, Barycz i jej dopływy spiętrzone kilkunastoma większymi jazami oraz znaczną ilością mniejszych urządzeń piętrzących. Obwałowania Baryczy wykonano w latach 1930-1939, a podwyższono je jeszcze więcej po 1945 roku. Jedyny, nie obwałowany odcinek rzeki, zachował się między Miliczem a Sułowem, gdzie istnieją jeszcze dość liczne zakola oraz starorzecza.

1.4. Klimat

Region doliny Baryczy jest chłodniejszy niż leżący na południe od Wzgórz Trzebnickich region nadodrzański. Średnia roczna temperatura w Grabownicy koło Milicza jest o jeden stopień niższa niż we Wrocławiu, a okres wegetacyjny jest o dziesięć dni krótszy i wynosi 217 dni. Średnia roczna temperatura przekracza 7,7 °C, średnia temperatura stycznia wynosi –1°C, a lipca 19°C. Średni roczny opad normalny w zlewni Baryczy wynosi ok. 600 mm.

Zauważalne jest pewne zróżnicowanie klimatyczne pomiędzy obydwoma kotlinami. Kotlina Żmigrodzka jest zimą cieplejsza od Milickiej, latem z kolei wyższe temperatury są notowane w Kotlinie Milickiej. Widoczny jest w tym przypadku wzrost rocznych amplitud temperatury ku wschodowi. Jednakże większe opady występują w leżącej na wschodzie Kotlinie Milickiej. Przyczyny należy się doszukiwać w ukształtowaniu powierzchni terenu. Kotlina Żmigrodzka leży częściowo w cieniu opadowym jaki stwarzają leżące na zachód od niej Wzgórza Wińskie. U ich podnóża opady są najniższe i nie przekraczają 500 mm rocznie. Kotlina Milicka chwyta natomiast obfity w wilgoć wiatr północno – zachodni łukiem wzgórz Twardogórskich i Ostrzeszowskich. Opady roczne sięgają tu 640 mm. Widocznym dobrze zimą efektem zróżnicowania wielkości opadów jest fakt, że pokrywa śnieżna na wzgórzach ma nieco większą miąższość i dłuższy okres zalegania w porównaniu do dna kotlin.

Urozmaicona rzeź-

ba regionu doliny Baryczy znajduje też odbicie w termice. Podczas stałej równowagi w atmosferze zdarzają się lokalne inwersje temperatury na skutek zalegania chłodnego powietrza w zagłębieniach terenu. Sprzyjają one w okresie jesiennym i wiosennym powstawaniu przymrozków w dnach obniżień dolinnych i kotlinach. Na skutek ta-

Poranne mgły nad stawem Grabownica. Fot. WR

kich lokalnych inwersji w dolinie tworzy się czasami morze mgieł, które można zobaczyć wczesnym rankiem z otaczających wzgórz.

1.5. Gleby

Wykształcenie gleb zależy od skały jaka występuje w podłożu, roślinności, oraz od warunków wodnych. Z utworów naniesionych przez wody powodziowe wytworzyły się **mady rzeczne piaszczyste**, ciągnące się pasem głównie wzdłuż biegu Baryczy i Sącicznicy. Miejscami wzdłuż rzek występują **gleby bagienne** i pobagienne. Spośród nich wyróżniają się duże kompleksy **gleb murszowych** na północno – wschodnich i północno – zachodnich obrzeżach Kotliny Żmigrodzkiej oraz **gleb torfowych** wzdłuż Czarnej Wody i Szczegowej w Kotlinie Milickiej. Rozległy kompleks gleb torfowych występuje także w rejonie bifurkacji Baryczy, tj. na południe od Ostrowa Wlkp. Są to wszystko jedynie pozostałości po dawnych

torfowiskach i zabagnieniach. Mniejsze kompleksy gleb bagiennych występują także w bezodpływowych zagłębieniach w sąsiedztwie wydmy. W pozostałych częściach kotlin, poza dolinami rzecznyymi przeważają **gleby bielcowe** wytworzone z piasków wodnolodowcowych. Z kolei na wysoczyznach i wzgórzach morenowych o dużej różnorodności skał podłoża występują zarówno gleby bielcowe wykształcone z piasków i glin zwałowych, jak i miejscami także **gleby brunatne**. Te ostatnie występują m.in. na północ od Sułowa, na Wzgórzach Trzebnickich, a także sąsiadującej z nimi części Kotliny Żmigrodzkiej. Ta część doliny posiada zdecydowanie najlepsze gleby, podczas gdy w pozostałych rejonach nie przedstawiają one wysokiej wartości użytkowej.

1.6. Osobliwości przyrody nieożywionej

Moreny spiętrzone. Od południa dolinę otaczają wzgórza Wału Trzebnickiego. Stanowią one niezwykle ciekawą, złożoną i młodą strukturę geologiczną, z którą jest związana urozmaicona rzeźba. Jest to klasyczny, wręcz podręcznikowy przykład struktury glacytektonicznej. Tak wyraźnej formy nie ma nigdzie w Polsce, rzadkością jest również w świecie. Powstała w wyniku nacisku na podłoże olbrzymich mas lądolodu już podczas zlodowacenia południowopolskiego, a następnie została dodatkowo przekształcona podczas zlodowacenia środkowopolskiego. Ich powstanie wiąże się ściśle z genezą samego Obniżenia Głogowsko – Milickiego, w dużej części pokrywającego się z właściwą doliną Baryczy. Możliwe, że w miejscu obecnej doliny już przed zlodowaceniami istniało głębokie obniżenie. Przeszkoda ta została mechanicznie poszerzona przez nasuwający się z północy lądolód, natomiast spiętrzone osady trzecio- i czwartorzędowe utworzyły Wał Trzebnicki. Inna teoria mówi, że są to moreny powstałe na skutek wyciśnięcia podłoża na skutek różnego nacisku mas lądolodu o znacznie zróżnicowanej miąższości. Problematyczny, aczkolwiek możliwy jest także wpływ tektoniki głębszego podłoża na formowanie się moren. O takim wpływie może świadczyć zrab tektoniczny istniejący w podłożu Wzgórz Ostrzeszowskich.

Kamień św. Jadwigi w Miliczu.
Zagłębienia w kamieniu według tradycji to odciski pantofelków świętej. Fot. WR

Głazy narzutowe (eratyki). Są bardzo spektakularnymi pozostałościami lądolodu, który przyniósł je ze sobą ze Skandynawii. Z tego powodu występować powinny jedynie tam gdzie znajdują się na powierzchni utwory morenowe, czyli jedynie poza obrzeżami doliny. Jednakże w dolinie Baryczy, i tak nie mającej za bar-

dzo szczęścia do wielkich głazów, prawie żaden z nich nie zachował się w takiej postaci w jakiej pozostawił go lądolód.

Prawdopodobnie największym z nich był Diabelski Głaz, leżący na Wzgórzach Cieszkowskich koło Zymanowa (już poza granicami Parku). Eratyk ten, „wielkości domu” został jednak wysadzony w powietrze jeszcze przed I wojną światową, a jego pozostałości można znaleźć w bruku okolicznych dróg, czy fundamentach domów w Wodnikowie Górnym. Możliwe jednak, że głaz ów odgrywał niegdyś rolę kultową, podobnie jak znacznie mniejszy kamień św. Jadwigi, dziś mocno wkopany, ledwo wystający ponad ziemię, przed kościołem św. Anny w Miliczu – Karlowie. Co do tego drugiego zachowały się opisy chrześcijańskich obrzędów związane z wodą gromadzącą się w zagłębieniach na kamieniu. Głazy zawsze były cennym materiałem budowlanym, stąd nie wiadomo ile z nich podzieliło los Diabelskiego Głazu.

Koncepcje estetyczne Henryka von Salischa z Postolina mówiły o konieczności wyeksponowania głazów, ale służyć temu mogło rozcięcie głazu w ten sposób aby każda z jego części była obrócona z stronę widza, a nie w stronę ziemi. W istocie, w okolicy Postolina do dziś znaleźć możemy sporo głazów i kamieni, zwykle sztucznie wkopanych w grunt i wyeksponowanych przy drogach. Największy z nich, o obwodzie 8,8 m znajduje się na południowych stokach Wzgórza Joanny, drugi niewiele mniejszy, o obwodzie 8,1 m, przy nagrobku Henryka von Salischa (zresztą też wykonanego z nieobrobionego kamienia). Bardziej wyeksponowany jest jednak głaz koło Kozub, sztucznie podniesiony i podmurowany dla upamiętnienia pewnego leśnika, chroniony jako pomnik przyrody.

Wyeksponowane głazy przy wejściu do parku w Postolinie według koncepcji estetycznej Heinricha von Salisch. Fot. WR

Głaz narzutowy wykorzystany jako drogowy w lesie między Gruszcą, Sułowem a Pracjami. Fot. WR

Funkcja pamiątkowa głazów sprawiła, że wiele z nich wtórnie przenoszono na nowe, bardziej eksponowane miejsca. Stąd głazy znajdujemy na wierzchołkach wydm – na poboju na Szwedzkiej Górze koło Sulowa, także chroniony wraz z otaczającymi sosnami jako pomnik przyrody, czy na wydmie nad stawem Mewim Dużym – na tzw. Szwedzkim Cmentarzysku.

Zagłębienia końcowe lądolodu. Dość osobliwymi, rozległymi formami są obydwie kotliny: Żmigrodzka i Milicka, o wymiarach ok. 30 x 40 km, oraz ok. 20 x 40 km. Przyjmuje się, że są to zagłębienia końcowe powstałe w miejscu dłuższego zalegania olbrzymich lobów – czyli jeziorów lądolodu. Lob wypełnić mógł Kotlinę Milicką nieco dłużej, czyli wtedy, gdy w Kotlinie Żmigrodzkiej istniało już olbrzymie jezioro zastoiskowe, z którego wody odpływały wówczas w kierunku południowo – zachodnim przez Padół Pelczyński. Oba loby zwykle się wiązały ze zlodowaczeniem Warty (stadialem Warty zlodowaczenia środkowopolskiego), choć nie wykluczone, że wtedy dostosowały się one już tylko do wyniosłości i obniżeń ukształtowanych wcześniej.

Sandry. Wody wypływające z lądolodu niosły olbrzymie ilości piasków i w dużej części osadzały je bezpośrednio po opuszczeniu lobu, w postaci olbrzymich stożków napływowych, nazywanych sandrami. Stąd tereny leżące na południe od zasięgu dawnego lobu wypełniającego Kotlinę Milicką, czyli na południe i południowy zachód od Wzgórz Twardogórskich, to obszary wyjątkowo piaszczyste. Szczególnie ubogie gleby i brak wody sprawiły, że nigdy nie były one zamieszkałe. Stąd zachowały się tam rozległe obszary leśne, dziś zajęte zwykle przez suche bory sosnowe, stanowiące znaczną część Lasów Milicko – Ostrzeszowskich.

Pradolina glogowsko – barucka. Gdy lądolód ponownie wkroczył na ziemie polskie podczas ostatniego okresu chłodnego – zlodowacenia Wisły – północnopolskiego, rzeki, którym lądolód zablokował drogę na północ, zasilane ogromnymi ilościami wód z topniejącego lodu, szukały nowych dróg odpływu i kierowały się na zachód. Ukształtowane w ten sposób zostały olbrzymie pradoliny. Przy ich tworzeniu i powiększaniu miała udział głównie termooerozja, czyli podmywanie i wytapianie przez wody zboczy doliny, zbudowanych z gruntu spojonego wieloletnią zmarzliną. W system pradolin zostały także włączone kotliny doliny Baryczy, aczkolwiek charakter pradoliny mają tylko przewężenia, które te kotliny łączą. Z Kotliny Grabowskiej płynęły tedy wody ówczesnej Prosnys, a być może także Warty. Po wypłynięciu z Kotliny Żmigrodzkiej uchodziły dalej na zachód, w kierunku Głogowa. Pradolina, którą wody płynęły, została nazwana glogowsko – barucką, gdyż jej dalszy ciąg znajduje się na terenie Niemiec w okolicach miejscowości Baruth i Lückenwalde oraz w kotlinie Szprewy. Efektem przepływu przez obecną dolinę Baryczy znacznych ilości wód z topniejącego lądolodu jest dziś jej znaczne zapiaszczenie.

Bifurkacja Baryczy. Szczególną pozostałością dawnego przepływu w dolinie z okresu zlodowaceń jest osobliwość hydrograficzna na skalę europejską. Nie dość, że Barycz posiada jeden z najmniejszych spadków w Polsce, to jeszcze właściwie nie posiada źródeł. Wody w korycie Baryczy pomiędzy Ostrowem a Kottłowem nie mają określonego kierunku odpływu lub też odpływają jednocześnie na zachód przez Odolanów i Milicz do Odry oraz na wschód,

uchodząc do Ołoboku i wraz z nim do Prosny. Tak więc Barycz ma dwa ujścia do dwóch różnych rzek.

Ostańce denudacyjne moren spiętrzonych. Powróćmy jednak jeszcze raz do omówionych już moren spiętrzonych. Oczywiście ich obecny obraz bardzo odbiega od tego, jaki bezpośrednio pozostawił po sobie lądolód, jako że od tamtego czasu przez 140 tysięcy lat moreny te były poddawane przekształcaniu, które polegało przede wszystkim na niszczeniu i degradacji, czyli ogólnie mówiąc *denudacji*. Było ono szczególnie intensywne w okresach chłodnych, kiedy obszar ten znalazł się w pobliżu, ale już poza zasięgiem lądolodu, co po raz ostatni miało miejsce podczas fazy leszczyńskiej zlodowacenia północnopolskiego (Wisły), 20 tysięcy lat temu. Wówczas to, w warunkach istnienia wieloletniej zmarzliny, podczas krótkiego lata rozmarzała jedynie wierzchnia część gruntu. Warstwa ta, przesycona wodą która nie mogła wsiąknąć głębiej, spływała czyli ulegała *soliflukcji*. Proces ten w krótkim czasie doprowadził do zniszczenia wszelkich wyniosłości i wypłycenia zagłębień. Z tego też powodu z dawnych moren pozostała tylko ich niewielka część – *ostańce denudacyjne*, przybierające różne formy: grzbietów kulminacyjnych, żeber i ostróg denudacyjnych, wałów ostrogowych, pagórków wyspowych i półwyspowych. Takimi ostańcami są niemal wszystkie wyższe kulminacje wzgórz. Proces niszczenia miał większą intensywność w zależności od ekspozycji stoku – co jest widoczne choćby na Wzgórzu Joanny. Intensywniej nagrzewane przez słońce, a przez to w większym stopniu niszczone stoki południowe, mają wyraźnie mniejsze nachylenie niż mniej zniszczone, a obecnie wyraźnie bardziej strome, stoki północne.

Wydmy i niecki deflacyjne. W miarę ocieplania się klimatu lądolód wycofywał się na północ. Wraz z nim cofały się olbrzymie rzeki lodowcowe niosące wody pełne zawiesiny. Nie płynęły już przez obecną dolinę Baryczy. Pozostały jednak po nich olbrzymie masy piaszczystych osadów – czy to w postaci omawianych już wcześniej sandrów, czy w postaci znacznie młodszych piasków wypełniających dno dawnej pradoliny. W warunkach suchego, mroźnego klimatu bardzo skąpa roślinność nie mogła ich na stałe związać, stąd wiatr wywiewał

Widok na Wzgórze Joanny z Miłosławic
– widoczny na horyzoncie ostańce denudacyjne moreny spiętrzonej ponad pradoliną. Fot. WR

je z niecek nazwanych deflacyjnymi i formował wydmy, które dziś zdecydowanie urozmaicają rzeźbę płaskich den obu kotlin. Najintensywniejszy okres formowania się wydm przypadł

Wydmy eksploatowane w kopalni Sułów. Fot. AR

na starszy Dryas, u schyłku ostatniego zlodowacenia (ok. 11 tys. lat temu), część wydm zapewne ulegała przemieszczeniu i formowaniu w okresie późniejszym, w holocenie – gdy człowiek wyciął lub wypalił porastającą i utrzymującą ją roślinność. Piaszczyste, suche wydmy ponad podmokłym, bagnistym dnem doliny były miejscem, gdzie zatrzymywały się pierwsze liczniejsze grupy ludzkie, które pojawiły się w dolinie Baryczy w mezolicie.

Przy dominującym wietrze zachodnim tworzyły się w dolinie wydmy paraboliczne, zwrócone ramionami na zachód, a bardziej stromym stokiem na wschód. Jednym z lepszych przykładów takich utworów jest najwyżej położona na terenie Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” wydma – Babia Góra koło Łazów Wielkich. Wiele wydm parabolicznych uległo jednak rozerwaniu w części środkowej. Z nich uformowały się wydmy podłużne, biegnące równolegle do siebie. W innych przypadkach, szczególnie przy natrafieniu na drodze swej wędrówki na przeszkodę, na przykład w postaci wód powierzchniowych, utrudniających dalsze swobodne przewiewanie piasku, wydmy kumulowały się i łączyły ze sobą. Tworzyły wtedy wielki, wał wydmy poprzecznej. Do największego należy wał Wzgórz Czarownic na północ od Grabówki.

Starorzecze przecinające ciąg wydm w dnie doliny koło Koruszek. Fot. WR

Przed wszystkim wydmy ostatniego z wymienionych typów mogły utrudniać swobodny odpływ wód powierzchniowych zgodny z dominującym spadkiem terenu – ku zachodowi. Stąd przed nimi gromadziła się woda, powstawały zabagnienia czy nawet płytkie,

nietrwale jeziora wydmore. Podobnie działo się w nieckach, z których został wywiany piasek. Pozostałością po nich są dzisiaj namuły i torfowiska w sąsiedztwie wydmy (do takich należy Czarny Kał koło Granowca), a także dość często spotykana w sąsiedztwie większych wydmy nazwa topograficzna „Jezioro” (lub niemieckie – „See”) choć obecnie ich otoczenie jest zwykle już całkiem suche. Bardzo jednak możliwe, że takie płytkie jeziora stały się zaczątkiem części stawów – w które zostały zamienione po sztucznym uregulowaniu odpływu. Przedzielające w poprzek dolinę wydmy często ułatwiały budowę zbiorników, zwalniały z konieczności budowy dodatkowych grobli, dlatego wiele starszych stawów jest „oparta” przynajmniej częściowo o wydmy. Stąd częste i czasami zaskakujące sąsiedztwo suchych, piaszczystych wzgórz i lustra wody stawów. Ze wspomnianymi wyżej Wzgórzami Czarownic sąsiadują staw Mewi Duży i Mały, oraz staw Grabówka. O wydmy, zwane dawniej Winnymi Górami (od istniejących na nich winnic), opierają się od strony południowej stawy Jelenie. Niegdyś wydmy te stanowiły oparcie stawu Pańskiego. W Kotlinie Milickiej o rozległą wydmy oparty jest od północy staw Grabek, a w innym miejscu wydmy przylegają od strony południowo – zachodniej – do stawów Wrocławickiego i Sarniego, a także do stawu Trzcielina. To samo dotyczyło wielu mniejszych zbiorników wodnych, często już dziś nieistniejących a założonych na mniejszych potokach, które spływały po zboczach łagodnie opadających ku zachodowi.

Dawno już zauważono dużą wartość czystych, przewianych piasków wydmy jako materiału budowlanego – stąd niebezpieczeństwo stopniowego ich eksploatacji i niwelacji.

Graniak – kamień wyszlifowany przez piasek przesypywany przez wiatr na szlaku ze Szwedzkiej Górki do Jazu Sułów. Fot. WR

Powykręcane sosny na wydmy – Sindry koło Cieszkowa. Fot. WR

Przykładem tego w ciągu ostatnich lat może być wyeksploatowanie i zniwelowanie rozległego pasa wydym na południe od Sułowa dla Przedsiębiorstwa Produkcji Betonów „Prefbet” w Miliczu.

Bór sosnowy na krawędzi piaszczystej terasy nadzalewowej między Koruszką i Miliczem. Fot. WR

był często przekształcany przez zjawiska eoliczne (patrz wyżej). Mniej zasobna w niesiony materiał i wody rzeka zaczęła wcinać się głębiej, formując niżej położoną terasę zalewową – holoceniową. Stare mapy pokazują, iż na niektórych odcinkach – na przykład Obniżeniu Grabownickim, bądź w Kotlinie Żmigrodzkiej – Barycz rozgałęziała się na wiele koryt. Miała zatem tu charakter rzeki anastomozującej. Takie miejsca okazywały się szczególnie dogodne do zakładania stawów zasilanych bezpośrednio przez wody Baryczy. Dawne koryta boczne zostały wprężnięte w cały system kanałów zasilających stawy. Setki lat regulacji wodnych, związanych z gospodarką stawową, zasadniczo zmieniły pierwotny układ sieci rzecznej, który często jest wręcz niemożliwy do odtworzenia. Stosunkowo mało zmieniony odcinek Baryczy znajduje się pomiędzy Miliczem a Sułowem. Jest tu wyraźnie widoczna granica terasy plejstoceńskiej, na której leży wieś Koruszka.

Starorzecze Baryczy koło Koruszki. Fot. WR

Na Baryczy wykształciły się okazałe meandry, natomiast bliżej Sułowa dno doliny urozmaicają liczne starorzecza – pozostałości dawnego koryta tej rzeki.

Dolinki wciosowe Wzgórz Twardogórskich.

Poszczególne pasma wzgórz otaczających dolinę różnią się między sobą rzeźbą w zależności od tego, jaki materiał je buduje. Dla Wzgórz Twardogórskich charakterystyczne są głębokie, wciosowe dolinki wyłobione przez meandrujące potoki, spływające zwykle po północnych stokach. Początki dolin należy prawdopodobnie łączyć z intensywną erozją na przełomie plejstocenu i holocenu. Są to wszystko formy młode, o stromych zboczach, często nadal intensywnie przekształcane. Na terenie Parku leży północno – zachodnia część Wzgórz Twardogórskich, zwana Wzgórzami Krośnickimi. Do najciekawszych dolinek należą tu: dolina Brzeźnicy (Młyńskiej Strugi) oraz dolina Krępiczy na południe i na zachód od Lasowic, a także dolina bezimiennego potoku zasilającego basen w OSiR w Miliczu – Karłowie.

Dolina Młyńskiej Strugi (Brzeźnicy). Fot. CT

Ważniejsza literatura do rozdziału 1:

- CZYŻEWSKI, J., 1948. *Dolina Baryczy (szkic geograficzny)*. Czasopismo Geograficzne 19, 1-4: 125-155.
- DRABIŃSKI, A., SASIK, J., 1999. *Rola stawów rybnych w gospodarce wodnej zlewni*, [w:] E. Ranożek (red.) *Gospodarka wodna w dolinie Baryczy i jej wpływ na rozwój regionu*. WZPK, Wrocław.
- DRABIŃSKI, A., 1992. *Koncepcja ochrony górnej części zlewni rzeki Baryczy*. Maszynopis. Ruda Sułowska.
- DYJÓR, S., KUSZEL, T., 1975. *Budowa geologiczna pradoliny Baryczy*. Prace Geologiczno-Mineralogiczne: 115-146.
- GÓRSKI, M., KUNICKA-GÓRSKA, W., TRELA, M., 1998. *Wierchowice – największy podziemny magazyn gazu (PMG) w Polsce. Cz. I. Studium geometrii i właściwości serii zbiornikowej oraz budowy nadkładu na podstawie sejsmiki 3D*. Przegląd Geologiczny 46, 3: 255-263.
- JANUSZEWSKI, J. 1981. *Środowisko geograficzno – ekologiczne doliny Baryczy*. Rocznik Dolnośląski, 8: 79-93.
- KONDRACKI, J., 2000. *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa.
- MARKIEWICZ, A., WINNICKI, J., 1997. *On geological structure of the Ostrzeszów Hills*. Geological Quarterly, 41, 3: 347-364.
- NOWAK, J., 1990. *Fizjografia regionu*. [w:] *Ostrów Wielkopolski. Dzieje miasta i regionu*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.

Leśny stawek w dolinie Brzeźnicy (Młyńskiej Strugi). Fot. WR

ROTNIKI, K., 1966. *Rzeźba Wzgórz Ostrzeszowskich jako rezultat rozwoju stoku podczas Würmu*. Prace Komisji Geograficzno-Geologicznej 5, 2. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.

WINNICKI, J., 1990. *Geological structure of the Trzebnica Hills in the light of new investigation*. Geological Quarterly 3: 365-380.

2. Człowiek a przyroda.

Zmiany środowiska na przestrzeni wieków w dolinie Baryczy

2.1. Dzieje osadnictwa i gospodarki

Swoiste warunki naturalne przyczyniły się do wytworzenia na opisanym obszarze charakterystycznej formy gospodarki opartej na hodowli ryb, leśnictwie i rolnictwie. Zakładaniu stawów sprzyjała zabagniona dolina Baryczy o dość dużym dorzeczu. Słabe gleby przyczyniły się do zachowania dużych obszarów leśnych. Dziś w górnej części zlewni, na obszarze około 2000 km², powyżej Żmigrodu, użytki rolne zajmują około 65%, lasy – prawie 30%, użytki zielone – 1,5% a stawy 3,5% (zatem tych ostatnich jest około 7000 ha). Obecne ukształtowanie krajobrazu kulturowego jest efektem działań człowieka wykorzystującego naturalne walory doliny Baryczy do swego celu.

Pierwsze **wędrowne gromady ludzkie** zajmujące się zbieractwem, myślistwem i rybołówstwem pojawiły się w dolinie Baryczy ok. 7000 lat p.n.e. Z czasów tych pochodzą ślady obozowisk znalezione m.in. koło wsi: Barkowo, Bychowo, Miłosławice, Potasznia, Sulów i Świętoszyn. Często zatrzymywały się na suchych, piaszczystych pagórkach wydmych ponad bagnistym dnem doliny. Około 4000 lat p.n.e. pojawiły się plemiona zajmujące się prymitywnym rolnictwem i hodowlą. W epoce brązu **rolnictwo i hodowla** stanowiły już podstawowe źródło utrzymania ludności. Od połowy XIII wieku p.n.e. istniały tu już rozległe osady tzw. kultury łużyckiej w Barkowie, Bychowie, Kaszowie, Kaszycach Milickich, Morzęcinie, Miliczu, Niesułowicach i Niezgodzie, nieco później w Cieszkowie, Gądkowicach, koło wsi Łazy i Kędzie. W tym czasie pojawiają się po raz pierwszy nad Baryczą grody obronne. Rozkwit osadnictwa następuje na początku naszej ery. Teren nad Baryczą z rozległymi rozlewiskami, bagnami, lasami i licznymi piaszczystymi wyniesieniami był niełatwy do pokonania. Jednakże aż do wczesnego średniowiecza to właśnie doliny rzeczne stanowiły główne osie komunikacyjne i osadnicze.

Plemiona słowiańskie przybyłe w dolinę utworzyły dwa centra osadnictwa: w południowej części Kotliny Żmigrodzkiej w związku z występowaniem tu gleb o dużej produktywności i w zachodniej części Kotliny Milickiej. Tworzyły one razem śląsko – wielkopolską jednostkę plemienną. Być może byli to znani ze źródeł historycznych Trzebowianie. Otaczające wysoczyzny były zajęte wówczas przez niemal bezludne puszcze. Pozostały po nich **wczesnośredniowieczne grody** ciągnące się wzdłuż osi doliny, m.in. w Żmigródku, Górach, Lelikowie, Wrocławicach, Raczykach. Wiele grodów i osad było zakładanych na obszarach teras zalewowych Baryczy, w sąsiedztwie rzeki. Były to więc warunki szczególnie niekorzystne, zdawać by się mogło, do osadnictwa, biorąc pod uwagę bagnisty charakter doliny i zagrożenie wodami powodziowymi. Ośrodek w Kotlinie Milickiej rozwijał się w okresie plemiennym, jak i w okresie wczesnopiastowskim wokół grodu w Miliczu, leżącego na ważnym szlaku z Gniezna do

Grodzisko „Kaszowo” nad Baryczą. Fot. WR

Wrocławia. Gród stał się wkrótce centrum kasztelanii obejmującej swoim zasięgiem znaczną część doliny Baryczy.

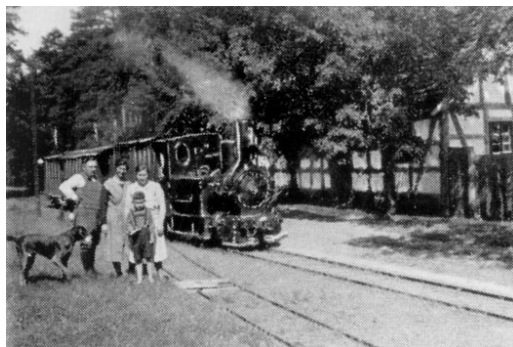
Zasadnicza sieć osadnicza na ziemiach polskich uformowała się w okresie między XIII a XV wiekiem. Dochodzi wówczas do **szeregu lokacji wsi** na prawie niemieckim. Zjawisko to obejmuje obszary już zagospodarowane, jak i tereny poprzednio niezamieszkałe. Charakterystyczny, regularny układ wsi średniowiecznych często można dość czytelnie odczytać do dziś. W rejonie doliny Baryczy są to najczęściej wsie typu ulicówki lub jej odmiany owalniczy – o zwartej zabudowie i długości do 1 km. Rzadziej są to wsie leśno – łąkowe z luźną zabudową ciągnące się wzdłuż jednej drogi na długości nawet kilku kilometrów. W rejonie Kotliny Milickiej wsie średniowieczne były lokowane głównie na obszarach wysoczyzn. Najdogodniejsze warunki osadnicze istniały na morenowych pasmach wzgórz biegnących prostopadle do rzeki między Miliczem i Sulowem. Wnętrze Kotliny Milickiej i wschodnia część Kotliny Żmigrodzkiej pozostawały w średniowieczu niezamieszkałe i zajęte były przez kompleksy puszczańsko – bagienne. Wydaje się, że przynajmniej w odniesieniu do części Kotliny Milickiej można tu mówić, o wtórnym opuszczeniu tych terenów przez ich mieszkańców, być może na skutek podniesienia się poziomu wody, prowadzącego do zwiększenia zabagnienia terenu. W południowej części Kotliny Żmigrodzkiej, o bardziej urodzajnych glebach, osadnictwo rozwijało się nieprzerwanie, stąd najszybciej doszło tu do niemal całkowitego wylesienia obszaru. Jednocześnie przy przeprawach przez Barycz były lokowane i rozwijały się **miasta bądź osady targowe**: Wąsosz, Żmigród, Sulów, Milicz i Odolanów.

Ludność wykorzystywała bogactwo lasów i łąk (myślistwo i bartnictwo), łowiła ryby w Baryczy, na jej dopływach i na rozlewiskach, a jednocześnie rozwijała coraz bardziej ho-

dowlę zwierząt domowych. W średniowieczu uprawiano głównie **proso**, koło Milicza także **chmiel** do wyrobu piwa, a później też **winogrona**. Winnice znajdowały się w m.in. w Szarzynie, Trzebicku i Wierzchowicach – w 1760 roku było ich aż 32. **Bartnictwo** oparte o „leśne pasieki” stałe odgrywało dużą rolę.

Zasiedlanie wnętrza Kotliny Milickiej, jak i północnych i wschodnich partii Kotliny Żmigrodzkiej osiągnęło znaczny postęp od XVI wieku. W tym czasie rozpoczęto **planowe melioracje** na terenie nowo utworzonych baronatów: milickiego i żmigrodzkiego. Zakładane były nowe wsie. Zagospodarowanie terenów niezamieszkałych przyspieszyło upowszechnienie od XVII wieku **gospodarki folwarcznej**. Zakładane

w tym czasie wsie mają wyraźnie odmienny układ od wsi średniowiecznych. Są to rzędówki w układzie podobnym do wsi leśno – łanowych. Powstawały też liczne folwarki, wsie folwarczne, a pośród niezamieszkałych obszarów leśnych liczne przysiółki, dziś często zanikłe. Słabe gleby nie sprzyjały zbytniemu rozwojowi osadnictwa. Pogranicze śląsko – wielkopolskie na obszarze Kotliny

Zanikły dziś przysiółek Steinerner Säule, późniejsze Przewory Milickie ze stacją rozebraną w 1993 kolei wąskotorowej w lasach koło Książęcej Wsi. Zdjęcie z lat międzywojennych. Fot. Archiwum

Widok ze Wzgórza Joanny na południe. Rozległe obszary leśne nazywane niegdyś Puszcą Trzebnicką nigdy nie były zamieszkałe przez człowieka. Fot. WR

Milickiej do dziś pozostało słabo zaludnione. Stare mapy pokazują, że **zasięg lasów** w XVII i XVIII wieku był nierzadko już zbliżony do obecnego. Rozległy kompleks leśny w widłach Baryczy i Orli na zachód od Żmigrodu zwany był *Dürre Heide* czyli Sucha Puszcza. Z kolei lasy na północ od Żmigrodu nazywane były *Grosse Heide* czyli Wielka Puszcza. Rozległe obszary leśne, przez które dziś przejeżdżamy jadąc ze Skoroszowa do Lasowic, należące wówczas do klasztoru cysterek, nosiły nazwę *Trebnitzer Heide* czyli Puszcza Trzebnicka.

Nie znajdując wystarczających możliwości utrzymania się z rolnictwa miejscowa ludność poszukiwała innych form gospodarowania, tym bardziej że bogactwa doliny stwarzały wielorakie możliwości. Już od wczesnej epoki żelaza rozpoczęto **wytapianie żelaza** z obfitych płytkich pokładów **rudy darniowej**. Wykopaliska potwierdzają istnienie dymarek we wczesnym średniowieczu w rejonie Rudy Sułowskiej. W 1443 r. wymieniany jest piec do wytopu żelaza w Skoroszowie. Na największą skalę hutnictwo rozwinęło się w XVI-XVIII wieku. Świadczą o tym do dziś nazwy miejscowości: Kuźnia i Kuźnica Goszczańska, Kuźnica Czeszycka, Ruda Milicka, Ruda Sułowska, Ruda Żmigrodzka, Stara Huta, Huta, Żeleźniki, Kuźniczysko. Kuźnie znajdowały się również w Nowym Zamku, Krośnicach, Joachimówce, Skoroszowie, Mojej Woli. Bloki rudy znajdują się do dziś w fundamentach, podmurówkach czy ścianach budynków w wielu miejscowościach. Do upadku miejscowego hutnictwa w końcu XVIII wieku przyczyniła się nie tylko konkurencja przemysłowego wytopu żelaza na wielką skalę na Górnym Śląsku, ale i wytrzebiecie lasów na potrzeby kuźnic, które doprowadziło w tym czasie niemal do prawdziwej katastrofy ekologicznej.

Obfitość lasów, zapewniających wystarczające ilości drewna i bogate pokłady piasków pozwoliły na rozwój **hutnictwa szkła**. Z tego względu w XVIII wieku rejon Kotliny Milickiej był jedynym obszarem na Dolnym Śląsku poza Sudetami, gdzie rozwijała się produkcja szkła. Huty takie istniały w Czeszycach (zwanych wówczas Śklarką Cieszyńską), Szklarcze Śląskiej a przez pewien czas w Potasznym i Borzynowie. W części wielkopolskiej huty szkła działały w Szklarcze Przygodzkiej i Myślniewskiej oraz do 1870 r. w Ludwikowie,.

Mielerz – wypalanie węgla drzewnego w lasach milickich w latach międzywojennych. Fot. Archiwum

Do opalu w hutach i kuźnicach używano **węgla drzewnego**, stąd jego wypalanie było powszechnym zajęciem miejscowej ludności. W lasach w okolicy Lasowic i Łaz Wielkich był wypalany jeszcze w latach międzywojennych. Dziś można czasem nieoczekiwanie natrafić w środku lasu na glebę zaczernioną węglem otoczoną synantropijną roślinnością. Zapotrzebowanie na

węgiel drzewny do grilla sprawiło, że w latach 90. po półwiecznej przerwie znów zadymił w dolinie Baryczy mielerze. Jednak na zawsze w niepamięć odszedł zawód smolarza. Specjalne **piece smołowe** pozwalały na otrzymanie oprócz węgla drzewnego również smoły. Do dziś ślady takich pieców można między innymi znaleźć między Gruszczką a Praczą.

Obfitość łąk i pastwisk, w które zamieniały się tereny po wycięciu lasów, sprawiała że na dużą skalę była w dolinie Baryczy rozwinięta **hodowla owiec**. Olbrzymie owczarnie, liczące po tysiąc i więcej sztuk owiec znajdowały się niegdyś niemal przy każdym majątku. Znik-

nęły one całkowicie po II wojnie światowej. Mimo aktualnej nieopłacalności hodowli pewną szansę na ponowny rozwój i odnowienie tradycji może dać rolnictwo ekologiczne. Staropolską odmianę owcy mlecznej znów hoduje się w gospodarstwie Folwark Polski w Porębach.

Obfitość wełny sprawiała, że do jej przerobu na filc powstawały **folusze**. Zakłady te, poruszane kołem młyńskim istniały m.in. w Rudzie Sułowskiej i Radziądzu. Jednak siła napędowa wód rzecznych była wykorzystywana przede wszystkim dla produkcji mąki. Ze względu na mały spadek rzek stosunkowo niewiele **młynów wodnych** znajdowało się w dnach kotlin. Do dziś zachowały się m.in. budynki młynów we Wrocławicach – na Czarnej Wodzie, w Rudzie Milickiej – na Prądni, w Sułowie i Niezgodzie – na Młynówce Sułowskiej. Sporo wszakże młynów było założonych na potokach spływających do doliny ze wzgórz. Na samej Szczegowej powyżej Antonina znajdowało się w XVIII – XIX wieku 19 młynów wodnych, a w zlewni Prądni powyżej Brzostowa znajdowały się w tym czasie aż 32 młyny. Razem ze stawami młyńskimi przyczyniały się znacznie do zwiększania retencji. Dziś jedyną próbą wykorzystania energii rzeki

Ślady pieca smołowego w lesie koło Praczy, przy drodze do Gruszczy. Fot. WR

Fragment jazu Sułów na którym powstaje mała elektrownia wodna. Fot. WR

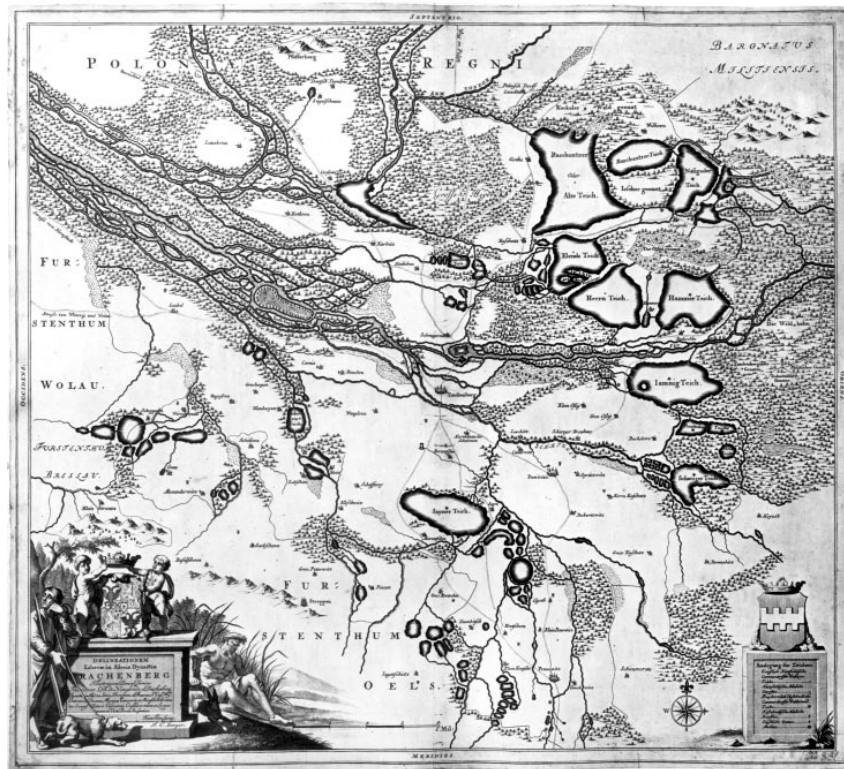
jest aktualnie trwająca budowa niewielkiej elektrowni wodnej o mocy 37 kW na jazie Sulów. Jednocześnie na wzgórzach i wysoczyznach wznoszono liczne **wiatraki**. Do dziś zachował się ostatni w Duchowej. Czasami jedynie fragmenty koła młyńskiego – jak na Wiatracznym Wzgórzu – mogą świadczyć o dawnym wykorzystaniu energii wiatrowej. Z dawnych zakładów przemysłowych warto także wymienić liczne niegdyś **cegielnie**. Dziś pozostały po wielu z nich jedynie glinianki.

2.2. Gospodarka stawowa

Najbardziej charakterystyczną cechą środowiska przyrodniczego, która została ukształtowana pod wpływem działalności człowieka jest obecność licznych, rozległych stawów hodowlanych. Małe spadki Baryczy i jej dopływów oraz płaski teren umożliwiały budowę dużych zbiorników wodnych niewielkim nakładem, na przykład przez usypanie grobli w poprzek płynącego strumienia. Sprzyjała temu obfitość wody. Zakładanie ułatwiał także sam charakter Baryczy – rozdzielającej się dawniej na wiele ramion. Stawy zakładano również w wyrobiskach pozostałych po wydobywaniu rudy darniowej. Ciepły klimat na Śląsku był dodatkowym czynnikiem dogodnym dla hodowli.

NITSCHKE wysnuwa domysł, że **początki gospodarki stawowej** w dolinie Baryczy przypadają na XIII wiek, gdyż z tego okresu pochodzą pierwsze wzmianki o stawach budowanych przez cystersów z innych obszarów Śląska. Nic nie może ani tego potwierdzić ani zaprzeczyć, powszechnie jednak przyjęło się mówić, że stawy milickie pochodzą z tego właśnie czasu. Do cystersów ziemie te nigdy nie należały, lecz stawy mogły powstać przy udziale zakonników, gdyż to właśnie oni rozpowszechniali w średniowieczu gospodarkę stawową. Sprzyjał temu fakt, że kasztelania milicka pozostawała w latach 1136–1358 własnością kościelną pod rządami Kurii Biskupiej we Wrocławiu. Liczne posty kościelne sprawiały, że na ryby był wielki popyt. PRZESPOLEWSKI wymienia nawet pięć stawów, które miałyby powstać w tym czasie, łącznie z ich powierzchniami, a mianowicie: staw Stary – 700 ha, Grabownica Górna – 500 ha, Jamnik – 360 ha, Sanie – 153 ha, Górnik – 150 ha i Wrocławicki – 140 ha (łącznie 2325 ha). Brak źródeł, z tego jeszcze dość ubogiego w dokumenty okresu, na które mógłby się powołać autor, każe podać w wątpliwość te dane. Jedyne znane dokumenty odnoszące się do rybołówstwa w dolinie Baryczy z tego okresu pochodzą z 1249 r. Książę zrzeka się w nim prawa do polowania na bobry na rzecz kapituły wrocławskiej. Bobry wszakże w tym czasie były uważane za ryby i można je było spożywać w okresie postów.

Pewną wzmianką o stawach jest rok 1412, czas rządów książąt oleśnickich. W sprawozdaniu z tego roku jest mowa o założeniu stawu na północ od Prusic. Może tu być mowa o nieistniejącym już stawie Sanie (Duże). O rozwiniętej już w średniowieczu, zapewne jeszcze od czasów biskupich, gospodarce stawowej świadczyć może też dokument nadania dóbr milicko – żmigrodzkich Zygmuntovi von Kurzbach z roku 1494, w którym mowa jest o stawach i łowiskach. W sytuacji, gdy wiele stawów przez wieki było niejednokrotnie osuszanych i zakładanych na nowo, zmniejszała się ich powierzchnia poprzez zarastanie, bądź powiększano je przez zwiększenie piętrzenia, i trudno jednoznacznie określić, który ze sta-

Mapa baronatu żmigrodzkiego BERGERA z 1676 roku

wów może mieć pochodzenie jeszcze średniowieczne, a który pochodzi z czasu późniejszego. Najdogodniejsze miejsca dla istnienia stawów pozostawały te same, jednak sam staw, jego wielkość, urządzenie i otaczające go budowle ziemne zmieniały się.

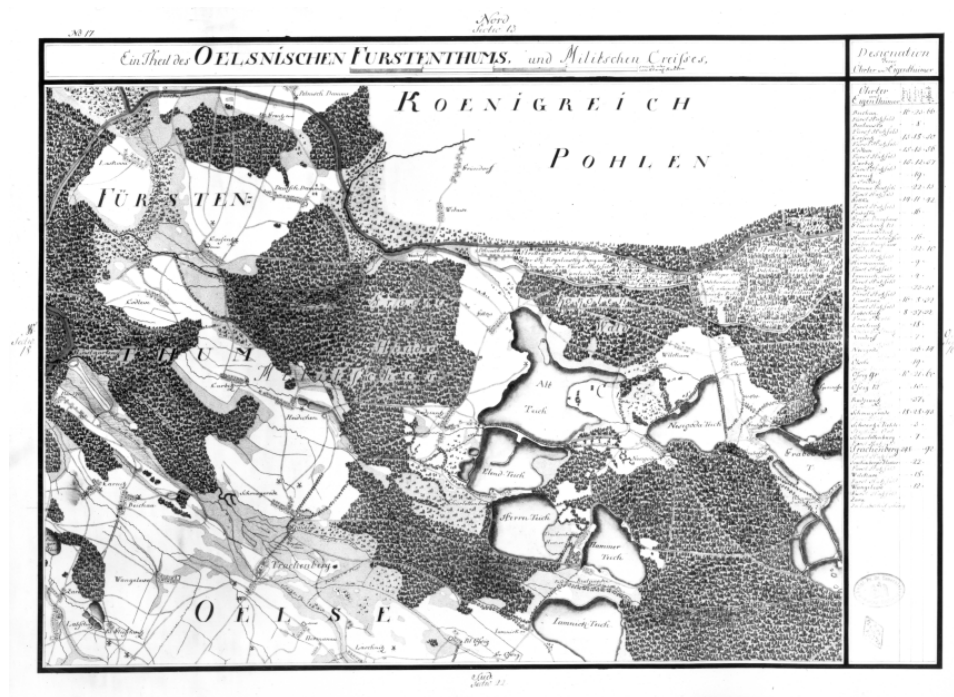
Historycy ziemi milickiej: GOETSCHKE, GOTTSCHALK i NITSCHKE są zgodni co do tego, że **powstanie dużych stawów**, czyli liczących nawet po kilkaset hektarów powierzchni akwenów, to zasługa Kurzbachów władających w XVI wieku baronatami milickim i żmigrodzkim. Ich szczególne zainteresowanie gospodarką rybacką odbiło się nawet w ich herbie, w którym umieścili trzy ryby. Wilhelm von Kurzbach nie tylko zakładał nowe wsie w bagnistych i niezamieszkałych wcześniej wnętrzach kotlin baryckich, ale również przeprowadzał melioracje, a wraz z nimi budowę grobli i stawów. Jednak szeroko zakrojone prace nie przyniosły widocznie spodziewanych zysków. Można wcześniej ród popadł w dług, a nadbaryckie ziemie dostały się w końcu tego stulecia w ręce Maltzanów i Schaffgotschów.

Informacji o tym, które ze stawów istniały na przełomie XVI i XVII wieku mogą nam dostarczyć urbarze z lat 1591 i 1604, a także późniejsze, przytaczane przez GOTTSCHALKA. Dość szczegółowych danych o wielkościach i zasięgu stawów dostarcza nam z kolei mapa baro-

natu żmigrodzkiego BERGERA z 1676 roku. Pierwsze (na tyle dokładne, by ukazywały stawy) źródła kartograficzne dla całej części dolnośląskiej doliny Baryczy, pochodzą z XVIII wieku. Pierwszym z nich jest mapa księstwa oleśnickiego WIELANDA – SCHUBARTHA z 1739 roku. Szczególnie dokładnych informacji z licznymi nazwami stawów dostarczają arkusze Mapy Wojennej Śląska Chrystiana von WREDEGO z 1753 roku. Kolejnym dobrym źródłem kartograficznym z tego wieku jest *Kabinettskarte* Królestwa Pruskiego wykonana przez Grafa von SCHMETTAU w latach 1781 – 83. Obliczenia i porównania powierzchni i zasięgu stawów na dawnych mapach jako pierwszy przeprowadził KOZICA. Porównanie map pozwala też na określenie, które ze stawów pochodzą z XVIII stulecia.

W **baronacie żmigrodzkim** największym był staw Radziądzki (*Radziunzer, Raschuntzer Teich*) nazwany później Starym (*Alte Teich*), gdy na wschód od niego założono nowy staw Radziądzki. Pierwszy z nich liczył w 1676 roku ponad 720 ha powierzchni, czyli dwu i półkrotnie więcej niż dziś i niemal 14 km linii brzegowej. Staw ów sięgał wówczas znacznie dalej na północ niż obecnie, niemal po wieś Łąka. Drugi liczył ok. 190 ha, sięgał od stawu Starego poza wieś Wilkowo. Urbarz z 1591 roku donosi, że do połowu ryb na stawach Radziądzkich byli zobowiązani mieszkańcy Gatki. Do obsady tych stawów używano wówczas 800 kop ryb. Mowa jest również o tym, że zagrodnicy z Wilkowa poławiali na stawie Olszowym, zwanym też Szendrowym (?) (*Ulschof oder Schendrof Teich*), który leżał przy granicy baronatu milickiego. Prawdopodobnie chodzi o późniejszy staw Niezgodzki (*Nessigoder Teich*) liczący w XVII wieku ponad 220 ha. W urbarzu wymieniany jest także staw Jeleniec (*Jelenizteich*), zaznaczony na późniejszej mapie jako *Elends Teich* o powierzchni 280 ha, w miejscu obecnych stawów Jelenich. Istniał wówczas również staw Rudy (*Hammer Teich*). Liczył w XVII stuleciu ponad 360 ha. Z kolei leżący między nimi staw Pański (*Herrn Teich*) założono około 1600 roku na powierzchni 380 ha. Do dziś nadal zachowana jest jego dawna, południowa grobla. Urbarz wymienia prócz tego staw Miranów (*Miranoftreich*) koło Osieka, być może ten sam, który znamy i zaznaczony jest na mapie BERGERA jako Jamnik (*Jamnig Teich*) liczący wówczas ponad 410 ha. W urbarzu jest także mowa o stawkach leżących w puszczy koło Bukołowa i stawie na rz. Sieczce (*an der Schätzke*) – może chodzić o znane z mapy BERGERA dwa stawy Przytockie (*Przittoker Teiche*), nieistniejący *Alte Teich* na południe od nich, oraz Staw Sieczkowski (*Schätzger Teich*) – liczący wówczas ponad 180 ha powierzchni. Mieszkańcy Morzęcina byli zobowiązani z kolei do pomocy przy połowach na wspomnianym już stawie Sanie (*Sayner Teich*). Staw ten w XVII stuleciu liczył ponad 400 ha powierzchni. Rozciągał się między wsią Sanie, Borzęcinem i Morzęcinem, na zachód od istniejących do dziś mniejszych stawków. Jego również obsadzano 800 kopami ryb. W urbarzu jest także mowa o połowie ryb na Baryczy i Sieczce (obecnie Sásiecznicy) koło Osieka Małego. Na mapie BERGERA wymieniane są ponadto z nazwy stawy: *Ober Strass Teich* – dziś stawy Kokoty, *Unter Strass Teich* leżący na zachód od pierwszego oraz *Schwerin Teich* na południe od Barkówka. Dwa ostatnie z wymienionych dziś już nie istnieją. Znaczone są także liczne mniejsze, nienazwane stawy, w tym cały, nieistniejący dziś kompleks pomiędzy Głębowicami, Czaplicami i Białawami Małymi. W wieku XVIII istniały te same stawy, ale nastąpiło wyraźnie obniżenie

piętrzenia na stawie Starym (Radziądzkim), który zmniejszył swą powierzchnię do 509 ha. Przestał istnieć również nowy staw Radziądzki, który na skutek obniżenia wody zamienił się w istniejącą do dziś zatokę stawu Starego, zwaną również stawem Północnym.

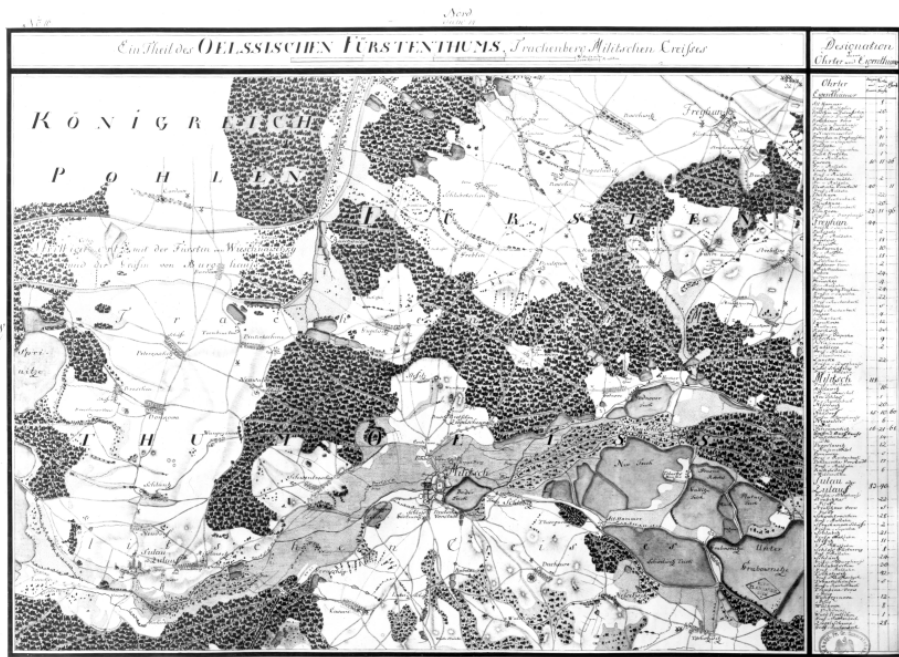

Stawy w baronacie żmigródzkim na arkuszu Mapy Wojennej Śląska Chrystiana von WREDE z 1753 roku

Z pozostałych obszarów już z przełomu XVI i XVII wieku nie znane są niestety tak szczegółowe dane. Z **baronatu milickiego** urbarze wymieniają jedynie strażników stawów, którzy zamieszkiwali w Słabocinie, Krośnicach, Kaszowie i Dziewiętlinie. Zapewne w okolicy tych miejscowości na przełomie XVI i XVII w. musiały istnieć stawy rybne. W gospodarce stawowej owego czasu duży udział musiały mieć stawy drobne, przepływowe, zakładane również na niewielkich potokach. Fakt, że z wyżej wymienionych miejscowości trzy nie leżą przy istniejącym dziś zespole dużych stawów, a pierwsza i ostatnia nie leży nawet w pobliżu znaczącej rzeki.

Według NITSCHKE, z 1618 roku pochodzi pierwsza wzmianka o **stawach w ordynacji sułowskiej**. Materiały kartograficzne pokazują, że w połowie XVIII wieku w kompleksie Ruda Sułowska istniały już wszystkie akweny znane współcześnie. Największy był *Sprinitze Teich*, o powierzchni zmieniającej się w różnych okresach od 367 do ponad 400 ha. Dziś w jego miejscu istnieją stawy Mewi Duży i Mały. Na północ od niego znajdował się, kolejny, nieistnie-

jący już dziś staw, zwany później *Ziegenteach*, czyli staw Kozi. Drugim co do wielkości w kompleksie był staw Grabówka (*Grabowka*) o powierzchni ok. 230 ha. Nie wymienione wówczas z nazwy stawy Żabieniec i Trześniówka zajmowały odpowiednio po ok. 150 i ok. 80 ha.

Stawy w kompleksie Stawno na arkuszu Mapy Wojennej Śląska Chrystiana von WREDE z 1753 roku.

Stawy w dobrach milickich i nowozameckich, w istniejącym obecnie kompleksie Stawno, wzmiankowane są dopiero w 1628 roku, natomiast w 1639 wymieniane są z nazwy stawy: Dolna Grabownica (*Unter Grabownitz*) i *Schweldowitz* (Świelowiec?), obecny Jaskółczy. Jak można odczytać z układu teras rzecznych pierwszy z nich założono poprzez przedzielenie groblą dawnego przepływu rz. Prądni, a samą rzekę skierowano później obecnym korytem w kierunku Rudy Milickiej. Można domniemywać, że po podpiętrzeniu i ogroblowaniu w XVI wieku, uzyskano zalew o powierzchni ok. 1000 ha sięgający od wsi Grabownica po Henrykowice, który dopiero później podzielono na większą Grabownicę Górną (ok. 500 ha) i Dolną (pierwotnie ok. 450 ha). Nazwa, układ grobli oraz wzmianki historyczne o podziale sugerują, że oba zbiorniki nie były założone jako oddzielne stawy, jak twierdzi PRZESPOLEWSKI, ale jako jeden duży akwen. Większy ze stawów (*Ober Grabofnitze*) jest wymieniany w urbarzu ordynacji nowozameckiej z 1654 roku. Obsadzano go wówczas „już tylko” 1600 kopami ryb. Staw Jaskółczy, założony prawdopodobnie w tym samym czasie, rozciągał się na powierzchni ok. 300 ha pomiędzy Grabownicą a Rudą Milicką. Dopiero z początkiem XIX wieku podzielono go na Górny i Dolny.

Wspomniany urbarz wymienia także staw Nowy (*Neu Teich*), który obsadzano 1500 kopami ryb. Materiały kartograficzne pokazują, że jeszcze na początku XVIII wieku rozciągał się od Rudy Milickiej po Nowe Grodzisko na powierzchni ponad 330 ha i obejmował swym zasięgiem obecne stawy Przelotny, Słoneczny Górny, Wilczy Duży i Mały oraz Polny. Urbarz z 1654 r. mówi

Stara grobla oddzielająca nieistniejący staw Grabownica Górna od Grabownicy Dolnej. Fot. ER

także o stawie Prózna Robota (*Prosna Robotta Teich*), zaznaczonym również na mapie WREDEGO z 1753 r. o powierzchni ok. 50 ha, w miejscu obecnych stawów: Staś Dolny, Staś Górny, Leszek, Mieszko i Słowian, obsadzanych 80 kopami ryb. Mowa jest także o stawie *Plattinig*; czyli obecnym stawie Henryk, o stawie Godnowskim (*Goidnoffe*) i dwóch niezidentyfikowanych stawach: Kuźnica albo Ruda (*Hammerteich*) oraz Cegielnianym (*Ziegelteich*) obsadzanych po 40 kop ryb, więc niezbyt dużych. Na mapie WREDEGO z 1753 r. są z nazwy wymienione także stawy Golica (*Gullitze Teich*) oraz stawy Machnickie (*Machnitzen*). Jak podaje NITSCHKE wszystkie stawy ówczesnego zespołu, z wyjątkiem ostatniego Godnowskiego, były zasilane wodami Prądni i Rybnicy. W 1757 roku ówczesny właściciel ordynacji Chrystian Heinrich von Reichenbach podjął rozbudowę stawów zakładając już dziś nieistniejące stawy: Nową Grabownicę, Graniczny (*Grenzteich*) i Januszko (*Januske Teich*), co wywołało zatarg z Miliczem o wodę. Właściciel ten w swych dobrach założył w sumie 19 stawów. W tym czasie wszakże, jak można odczytać z dawnych map, we wschodniej części obecnego kompleksu rozciągał się jeszcze bagnisty las z płataniną ramion rzecznych Baryczy, Polskiej Wody i Rybnicy.

Fragment mapy księstwa oleśnickiego WIELANDA – SCHUBARTHA z 1739 r. przedstawiający stawy baronatu milickiego

W początku XVIII wieku w obecnym kompleksie Potasznia znajdował się tylko jeden staw: Joachim, obecnie zwany Jan. Liczył wówczas ponad 140 ha powierzchni. Sugerować to może, że został założony już przez Maltzanów, u których Joachim było imieniem rodowym, a którzy władali tymi ziemiami od końca XVI wieku. Pozostałe stawy zostały założone dopiero w połowie XVIII wieku, zapewne w miejscach pozostałych po wydobyciu rudy darniowej dla kuźnicy w Joachimówce. W dobrach milickich Maltzanów znajdowały się także stawy kompleksu Gądkowice. Większość z nich istniała już w początkach XVIII wieku z wyjątkiem Szalwi, założonej w połowie tego stulecia oraz stawów Sarniego i Przyleśnego, założonych dopiero w XIX wieku. Do stawu Wrocławickiego przylegał wówczas, leżący już w **ordynacji cieszkowskiej**, rozległy staw Bartnicki (*Bartniger Teich*) liczący wówczas ok. 300 ha i sięgający po Wróbliniec oraz Bartniki. Do dziś zachowała się koło Wróblinca dawna, południowa grobla tego stawu. Dziś w jego zachodniej części, na trzykrotnie mniejszej powierzchni znajduje się staw Górnik, a nazwa jego pochodzi stąd, że jest stawem „górnym”, czyli najwyższym położonym w zespole.

Według GOTTSCHALKA duże stawy w kompleksie **Krośnice** zaczęto budować w 1657 roku, aczkolwiek strażnik stawów, był wzmiankowany w Krośnicach już pół wieku wcześniej. Mapa WIELANDA – SCHUBARTA z 1739 r. pokazuje w zespole wszystkie istniejące wspólnie stawy z największym Czarnym Lasem (*Schwarzwald*) o powierzchni liczącej wówczas ponad 150 ha. Na mapie WREDEGO wymieniane są z nazwy także stawy: Zofia (*Sophien Teich*), Wilhelmina (*Wilhelmin Teich*) – dziś nie istniejące, leżące na północ od Czarnego Lasu, Lipsk (*Brandefke*), Wrzosowiec (*Heide Teich*), Duża Przysłań (*Gr. Pristane Teich*), Nowy (*Neu Teich*) – dziś nie istniejące, przylegające od wschodu do Dużej Przysłani, Grunda (*Grund*

Teich). Podobnie już w I poł. XVIII istniały stawy w ówczesnych **dobrach brzostowskich** księstwa oleśnickiego w dzisiejszym kompleksie Żeleźniki.

Stawy w **ordynacji goszczańskiej**, według NITSCHKE, są wzmiankowane od 1606 roku. Największy z nich – Grabek – liczył według mapy WIELANDA – SCHUBARTA w 1739 r. ponad 140 ha. Przylegał do niego staw Zimiec, zaznaczony na mapie Wredego jako *Chimietz* oraz staw Karol (*Carl*), obecnie Mieczysław. W połowie XVIII wieku trwała rozbudowa kompleksu koło Drożdżęcina, powstały wówczas m.in. stawy Amalia Mała (*Kl. Amalie*), Amalia Duża (*Gr. Amalie*) i Zakrzewo. W **dobrach cieszyńskich** kapituły katedralnej zostały w XVIII wieku rozbudowane stawy w kompleksie, który wówczas rozciągał się na powierzchni ponad 200 ha pomiędzy Kuźnicą Czeszycką, Suliradzicami i Janisławicami. Praktycznie z całego tego zespołu do dziś pozostał tylko staw Olszak w kompleksie **Kondradów**.

Wreszcie sporo dużych stawów znajdowało się w XVIII stuleciu rozproszonych pośród lasów **dystryktu międzyborskiego** należącym do książąt oleśnickich Württembergów (dziś w większości na terenie gminy Sośnie). Wymienić tu można m.in. stawy opisane na mapie WREDEGO jako: Mała i Wielka Starza (*Kleine i Grosse Starse*) o powierzchni 80 i 25 ha (dziś w ich miejscu znajdują się stawy kompleksu Janisławice); staw Moźdzanowski (*Modezie-*

Fragment Kabinettskarte Królestwa Pruskiego Grafa von SCHMETTAU z lat 1781-83 pokazujący kompleks stawów Stawno, Potasznia, Gądkowice i Bartniki

nower Teich) – rozciągający się na powierzchni ponad 100 ha pomiędzy Możdżanowem a Szklarką Śląską; staw Nowy (*Neu Teich*), zwany później także jako Żabnik, rozciągający się na zachód od Możdżanowa na powierzchni ok. 30 ha; staw Nowy (*Neu Teich*) – w miejscu obecnej wsi Mariak. Duże stawy znajdowały się także na południe od wsi Sośnie, na wschód od Kociny, na południe od Granowca, największy zaś był staw Surmin (*Surmin Teich*), w miejscu którego znajduje się dziś wieś Surmin. Dwa zbiorniki znajdowały się na rz. Jeziornej: Konin (*Pherde Teich*) i Rudniczek, a dwa dalsze poniżej na tej rzece, już w Królestwie Polskim. Dziś pozostały po nich tylko podmokłe łąki i fragmenty grobli.

Przypuszcza się, że w części doliny Baryczy należącej do **Królestwa Polskiego**, około roku 1400 na południe od Przygodzic założono Trzciel – największy akwen tej okolicy – prawdopodobnie na powierzchni ponad 150 hektarów. Być może niewiele później założono podobnej wielkości staw Dębica, przy wsi o tej samej nazwie. O zbudowaniu kolejnych zbiorników brak bliższych danych, jednak wiadomo, że w XVIII wieku Przygodzice w okresie rozkwitu były największym gospodarstwem stawowym w Królestwie Polskim, a jego powierzchnia sięgała 700 hektarów. Do dalszego rozwoju gospodarki stawowej przyczynili się Radziwiłłowie, właściciele dóbr przygodzickich od końca XVIII stulecia.

Wszystko to pokazuje, że w XVII i XVIII stuleciu gospodarka stawowa znajdowała się w pełnym rozkwicie, przerwany jedynie w okresie wojny 30-letniej. KOZICA stwierdza na podstawie dawnych map, że powierzchnia stawów w dolinie Baryczy, nie licząc stawów położonych na wschód od linii Uciechów – Cieszyn, w 1739 r. wynosiła 9973 ha, w 1753 – 11035 ha a w 1783 – 13195 ha. Wiek osiemnasty byłby zatem okresem dalszego rozwoju, a nie początkiem upadku gospodarki stawowej, jak twierdził PRZESPOLEWSKI. Jak widać, nie przeszkodziły temu rozwojowi nawet wojny śląskie. Porównanie suchych liczb z kolejnym wiekiem, gdy nastąpił spadek powierzchni stawów może być mylące. Aby uzyskać rzeczywistą powierzchnię zalewu, jaką uzyskiwano na stawach trzeba by powyższe liczby niemal podzielić przez dwa. Większe stawy były bowiem napelniane wodą na okres dwóch lat, zaś w trzecim i czwartym roku obsiewane i służyły jako pole orne.

Co prawda w kolejnym wieku nastąpił **spadek powierzchni stawów**. Na wspomnianym wyżej obszarze w latach 1826-29 było ich 10 900 ha, a na przełomie XIX i XX stulecia około 6300 ha. Przespolewski wini za ten stan rzeczy przede wszystkim narastający deficyt wody. NITSCHKE z kolei zwraca uwagę na znaczny postęp w rolnictwie jaki dokonał się w XIX stuleciu. Uzyskiwanie większych plonów i dochodów prowadziło do tego, że bardziej opłacalna była trwała zamiana stawu na użytek rolny, niż dalsze prowadzenie gospodarki stawowej. Zapewne w pewnych przypadkach kres gospodarki stawowej był spowodowany przez zmiany własnościowe i zerwanie pewnych tradycji. Tak więc po kasacie zakonu karmelitów w Głębowicach w 1810 roku, przestał istnieć należący do klasztoru rozległy zespół stawowy. Niemal o połowę (z 550 do 294 ha) zmniejszył swoją powierzchnię kompleks Komorowo zasilany przez rz. Sąsiecznicę i jej dopływy po kasacie w tymże roku zakonu cysterek w Trzebnicy, do którego obszar ten należał. W rejonie tym do dziś zachowały się tylko małe, pojedyncze stawy. Zastanawiające jest jednak, że w I połowie XIX wieku nastąpił zupełny rozkwit

kompleksu Marchwiska. Mowa tu o niewielkich zwykle stawach, zasilanych potokami spływającymi po zachodnich stokach Wzgórz Cieszkowskich, a uchodzących do Granicznego (Śląskiego) Rowu, leżących częściowo w dobrach milickich Maltzanów a częściowo w dobrach cieszkowskich, leżących pomiędzy Marchwiskami a Sędraszycami. Stawy istniały tu

Odłowy ryb na dawnej rycinie

zapewne już w XVI wieku, gdyż wymieniany był w Słabocinie strażnik stawów, a niektóre z nich być może wywodziły się jeszcze z płytkich jezior wydmyowych. Źródła kartograficzne mówią, że w latach 1826-29 zespół osiągnął największą powierzchnię 634 ha, co nie byłoby możliwe przy deficycie wody. Dziś z całego kompleksu zostało zaledwie kilka małych zbiorników, które napotykają poważne problemy z utrzymaniem wody, gdy lato jest suche.

Niemniej właśnie w XIX stuleciu sporą część dużych stawów zamieniono na pola uprawne. Kojarzące się dziś z centralnym punktem kompleksu Stawno zbudowano jako folwark leżący pośród nowych terenów rolniczych na terenie osuszonego stawu Nowego. Zlikwidowano największy staw – Grabownicę Górną, zakładając w jej miejsce folwark Młodzianów. Osuszono staw Jaskółczy Górny. Przestały istnieć stawy koło Kuźnicy Czeszyckiej, Janistawic, Możdżanowa i Sośni. W dobrach żmigrodzkich zlikwidowano staw Sanie i Rudy, a już w XX wieku staw Pański. Obniżono też wysokość piętrzenia na niektórych stawach, przez co zmniejszyły swoją powierzchnię. PRZESPOLEWSKI podaje, że w tym okresie w samych dobrach żmigrodzkich zlikwidowano 1403 ha stawów, a w dobrach milickich 1612 ha. Sytuacja ta doprowadziła do tego, że jak podaje NITSCHKE, w latach 80. XIX stulecia hodowla ryb na Śląsku podupadła do tego stopnia, że region ten, który wcześniej zaopatrywał w karpia znaczną część Niemiec i Polski, nie zaspokajał już nawet własnych potrzeb.

W latach 60. XIX w. na Śląsku Cieszyńskim rybak Tomasz Dubisz dokonał odkrycia, że karp nie żywi się tylko planktonem, ale przede wszystkim pokarmem znajdującym się na dnie stawu. Staw jest więc nie tylko dla karpia miejscem przebywania, ale przede wszystkim

pastwiskiem, a ilość pokarmu może wystarczyć tylko na pewien okres, w zależności od pogłowia ryb. Na podstawie tych spostrzeżeń zaczęto stosować przesadkową hodowlę ryb polegającą na przenoszeniu ryb w trakcie ich rozwoju do świeżych stawów o większej powierzchni. Zaczęto stosować różne kategorie stawów w zależności od stopnia rozwoju karpia: tarliska, przesadki I, przesadki II, stawy odrostowe dla ryby handlowej.

Sypanie karmy na łódź. Fot. ER

Dopiero **wprowadzenie reform w hodowli karpia** w końcu XIX wieku pozwoliło na zdecydowaną poprawę sytuacji. Zaczęto prowadzić bardziej intensywną hodowlę ryb w systemie przesadkowym. Dla jej potrzeb nieprzydatne okazywały się duże, liczące po kilkaset hektarów stawy, lecz raczej zbiorniki mniejsze. **Uregulowanie stosunków wodnych** połączone z budową nowych urządzeń hydrotechnicznych, dziś mających już niejednokrotnie wartość zabytkową, pozwoliło na poprawę zaopatrzenia stawów w wodę. W kompleksie Stawno – Grabownica regulacje takie przeprowadzono w węźle Polskiej Wody, Rybnicy i Baryczy, co pozwoliło na dalszą rozbudowę kompleksu poczynając od jego wschodniej części ku zachodowi. Jaz Dragoń-

Rybacy rozwózający łódkami karmę na stawie Jelenim III. Fot. ER

ski wraz z akweduktem pozwolił na zasilanie nowo zbudowanego stawu Andrzej. Z kolei zbudowanie w latach 80. XIX stulecia Jazu Bolko wraz z syfonem pod Polską Wodą pozwoliło na uniezależnienie się od zasilania przez Rybnicę i nawadnianie stawów północnej części kompleksu wprost przez syfon z Baryczy. Zbudowano nowy staw Bolko. W 1913 r. odtworzono kilka stawów w miejscu dawnego stawu Nowego z największym Słonecznym Górnym o pow. 160 ha. Podobne tendencje były w innych kompleksach. W miejscu zlikwidowanego wcześniej stawu Bartnickiego odtworzono staw Górnik wraz z przyległymi akwenami.

Podobne regulacje wodne zaczęto przeprowadzać w części wielkopolskiej. Do 1900 roku przez staw Trzcielín przepływała rzeka Barycz. W ciągu kilku lat wykopano koryto omijające zbiornik, co umożliwiło regulowanie dopływu wody do stawu. Na początku XX wieku powierzchnia stawów w kompleksie wynosiła ok. 400 ha. Oprócz Trzcielina i Dębicy istniały wówczas również Drygasy, Bagno, Kocięba Wielka, Wydymacz, Szperek oraz kilka stawów tuż poza obecną granicą parku krajobrazowego. Wielkość produkcji karpia wynosiła 150 kg z hektara i tylko na stawie Trzcielín sięgała 300 kg/ha. W latach 1927–1943 zbudowano szereg mniejszych zbiorników (łącznie 25 ha) i staw Murzynów (130 ha). Ten ostatni został podzielony na cztery mniejsze w latach 1942–1943. W tym okresie powierzchnia stawów gospodarstwa rybackiego w Przygodzicach wynosiła 550 hektarów. Od lat międzywojennych rozpoczęto ponowną budowę stawów na południe od Możdżanowa, który w 1920 został przyłączony do Polski. Częściowo tylko nawiązywały one do istniejących dawniej dużych zbiorników, były to zwykle stawy małe, liczące po kilka- i kilkanaście hektarów. W połowie XX wieku rozbudowano dziś istniejący kompleks Konradów.

Ogółem powierzchnia stawów w samym powiecie milicko – żmigrodzkim na 1 stycznia 1914 roku wynosiła według PRZESPOLEWSKIEGO 6212 ha. Dawały one 300 ton ryb rocznie. W poszczególnych dobrach miały one następujące powierzchnie:

– w dobrach ziemskich Milicz – 1780 ha, kompleks stawów Potasznia, Gądkowice i część kompleksu Stawno (właściciel – Maltzan)

Karmienie ryb na stawie Słonecznym Dolnym. Fot. ER

- w dobrach ziemskich Sulów – 884 ha, kompleks Ruda Sułowska (właściciel – Schweinitz)
- w dobrach ziemskich Wierzchowice – 651 ha, część kompleksu Stawno (właściciel – Hochberg)
- w dobrach ziemskich Krośnice – 633 ha, kompleks Krośnice (właściciel – Volmerstein)
- w dobrach ziemskich Brzostowo – 278 ha, kompleks Żeleźniki (właściciel – Stolberg)
- w dobrach ziemskich Bartniki – 186 ha, kompleks Kołęda, część kompleksu Bartniki (właściciel – Mitschke)
- w dobrach ziemskich Goszcz – 30 ha, część kompleksu Goszcz, tylko na terenie powiatu milickiego (właściciel – Reichenbach)
- w dobrach ziemskich Żmigród – 1770 ha, kompleks Radziądz i Jamnik (właściciel – Hatzfeldt).

Rybacy ciągnący sieć na stawie Grabownica. Fot. ER

W 1945 roku stawy w części dolnośląskiej przeszły pod zarząd Państwowych Nieruchomości Ziemskich (3330 ha) i Dyrekcji Lasów Państwowych (2882 ha). Po szeregu reorganizacji gospodarstw rybackich w 1952 roku utworzono Zespół Rybacki Milicz, obejmujący m.in. gospodarstwa: Potasznia, Radziądz, Ruda Sułowska, Stawno, Wierzchowice, Zielony Dąb. Po kolejnych zmianach utworzono w 1958 roku Rejonowy Inspektorat Rybactwa, rozpoczęto intensyfikację produkcji ryb i ich eksport. W 1977 roku powstał Dolnośląski Kombinat Rybacki Milicz z zakładami rybackimi Potasznia – 733 ha, Radziądz – 1351 ha, Ruda Sułowska – 799 ha, Stawno – 2093 ha i Wierzchowice (obecnie Krośnice) – 1339 ha (razem w obrębie dawnego powiatu milickiego 6315 ha stawów). W 1990 roku Kombinat uległ rozwiązaniu, a poszczególne zakłady zostały samodzielnymi przedsiębiorstwami. Od 1996 roku weszły one w skład Gospodarstwa Pomocniczego „Stawy Milickie” (przy Parku Krajo-

brazowym „Dolina Baryczy”), które to z dniem 1 stycznia 2000 roku przekształcone zostało w Państwowy Zakład Budżetowy „Stawy Milickie”. Gospodarstwo Rybackie w Przygodzicach do czasów najnowszych przechodziło liczne reorganizacje, łącząc się lub dzieląc z sąsiednimi jednostkami, na przykład z Możdżanowem, Rybinem i innymi, wchodząc w struktury administracyjne wyższego szczebla lub osiągając samodzielność.

W związku z dalszą intensyfikacją produkcji po II wojnie światowej nastąpiły **największe zmiany w krajobrazie** wielu stawów. Od 1961 roku rozpoczęto pogłębianie płytkich miejsc na stawach milickich. Zastosowano ciężki sprzęt mechaniczny w postaci koparek i spychaczy. Przy pogłębianiu usuwano szuwary, likwidowano turzycowiska i zarośla olcho-we, a z nadmiaru ziemi tworzone suche wyspy. W wielu miejscach podwyższono także groble remontowanych stawów, przy czym zwykle odcięciu i osuszeniu ulegały przyległe,

Odtowy ryb na stawie Słonecznym Górnym. Fot. ER

wilgotne dotąd łąki i turzycowiska. Niektóre stawy zostały podzielone na mniejsze. Najwcześniej stało się tak z dużymi stawami: Jelenim, Jamnikiem i Niezgodą w Zakładzie Rybackim Radziądź, oraz ze stawem Jaskółczym koło wsi Ruda Milicka. Później zostały podzielone: Żabieniec i Trześniówka w Zakładzie Rybackim Ruda Sułowska, a także staw Grabek. Radykalne przeobrażenia nastąpiły też na następujących stawach: Grabówka, Gadzinowy Duży i Mały, Słupicki, oraz na większości stawów koło Potaszn, Drożdżęcina i Żeleźnik. W 1975 przebudowano staw Trzcielina koło Przygodzic, zmniejszając przy tym jego powierzchnię ze 142 do 112 ha. Częściowo zostały przebudowane stawy: Andrzej, Golica, Stary i Sieczkowski. Na początku lat 70. zbudowano też nowe zbiorniki: Słoneczny Dolny i Słupicki Nowy w kompleksie Stawno, natomiast w latach 80. odtworzono, aczkolwiek na mniejszej powierzchni, staw Rudy koło Rudy Żmigrodzkiej. W drugiej połowie

lat 80. XX wieku całkowicie przebudowano stawy Chelmskie i Grunda oraz stawy na wschód od Gądkowic. Przebudowa stawów była jednak bardziej intensywnie prowadzona w części wielkopolskiej. Brak tu starych, wysokich zadrzewień na groblach oraz rozległych łąnów

Sortowanie ryb przy odłowach. Fot. ER

szuwarów przy brzegach i na wyspach stawów, w przeciwieństwie do wielu dużych zbiorników wodnych części dolnośląskiej.

Systematyczne dokarmianie ryb paszą i nawożenie stawów wapnem w celu odkwaszenia wody pozwoliło na zwiększenie obsady ryb i **wzrost produkcji**. Średnia produkcja ryby handlowej z 1 ha powierzchni ogroblowanej wynosiła 94 kg (w latach 1945-50), 166 kg (1955-60), 454 kg (1961-70), 559 kg (1971-80), oraz 541 kg (w okresie 1981-83). W niektórych latach produkcja karpia handlowego przekraczała 3000 ton, czyli dziesięciokrotnie więcej niż na początku XX wieku. Największą wydajność osiągnięto w 1976 roku (813 kg z 1 ha), kiedy wyhodowano ogółem 6968 ton ryby. Prawdopodobnie z powodu wyższej obsady ryb, większego zanieczyszczenia wody i pojawienia się nowych chorób ostatnio częściej zdarzają się na większą skalę śnięcia ryb i dalszy wzrost produkcji nie jest możliwy. Poglębiający się w ostatnich latach **deficyt wody** zaczął powodować zwiększenie tempa zarastania stawów. W końcu lat 90., w warunkach gospodarki rynkowej i przy zachowaniu nienaruszalności ekosystemów, produkcja ustabilizowała się na poziomie 2000 ton ryby handlowej oraz około 1500 ton narybku i krocza. Wynosi to 500-600 kg /ha z wszystkich stawów PZB. Na stawach rybnych dominuje (w około 95 %) chów karpia w cyklu trzyletnim (kolejno: narybek, krocze, ryba handlowa). Obowiązuje zasada oddzielnej hodowli poszczególnych klas wiekowych karpia. Wiosną i latem ryby są karmione takimi paszami jak jęcz-

mień, pszenica lub żyto. Dodatkowo są hodowane liny, szczupaki, amury i tołpygi. Ponadto kilka innych gatunków ryb ma również pewne znaczenie gospodarcze.

Aktualnie prawie 200 zbiornikami wodnymi o łącznej powierzchni ok. 6000 ha w części dolnośląskiej parku krajobrazowego zarządza **Państwowy Zakład Budżetowy „Stawy Milic-
kie”**, który dzieli się na pięć zakładów rybackich. Najbardziej na zachód leży **Zakład Rybacki Radziądz**. Składają się nań kompleksy: Radziądz – 695 ha (w tym największy staw Stary – 300 ha, oraz 3 stawy Jelenie – 290 ha i inne na pn. od Książęcej Wsi), Jamnik – 328 ha (4 stawy), Ruda Żmigrodzka – staw Rudy – 153 ha, Zielony Dąb – 119 ha (w tym Sieczkowski – 94 ha), Niezgoda – 178 ha (dwa stawy) oraz **Zakład Rybacki Ruda Sułowska** obejmuje zwarty kompleks o powierzchni ok. 800 ha (w tym największy staw Mewi Duży) – 284 ha). Na wschód od Milicza położone są stawy hodowlane **Zakładu Rybackiego Stawno**. Obejmuje on największy w dolinie Baryczy kompleks stawów – Stawno – o powierzchni 1737 ha. Jest to zwarty zespół 31 dużych zbiorników, z których największe i najcenniejsze to: Grabownica – 283 ha, Andrzej – 175 ha, Słoneczny Górny – 164 ha, Golica – 119 ha, Gadzinowy Duży – 90 ha, Henryk – 71 ha i Nowy Świat Górny – 57 ha. Koło wsi Marwiska ok. 100 ha starych stawów obecnie jest własnością prywatną. W odległości 15-20 km na wschód od Milicza znajdują się kolejne stawy **Zakładu Rybackiego Potasznia**, a mianowicie kompleks Potasznia, o powierzchni 733 ha, złożony z trzech grup: Potasznia (z największym stawem Jan – 105 ha), Bartniki (tu staw Górnik – 106 ha) oraz Gądkowice. Najbardziej rozproszone są stawy **Zakładu Rybackiego Krośnice**. Wyróżnić tu można kompleks Krośnice – 493 ha

Staw Stary – największy akwen w dolinie Baryczy. Fot. ER

(15 stosunkowo mało zmienionych śródleśnych stawów, w tym największy Czarny Las – 112 ha) i pojedynczy staw Czatkowicki, kompleks Żeleźniki – 345 ha (w tym Nowy – ok. 100 ha), w końcu Goszcz – łącznie 442 ha (szereg grup i pojedynczych stawów na zachód od wsi Drożdżęcín, północny zachód od wsi Poręby i koło wsi Łędziny).

Powierzchnia stawów **Gospodarstwa Rybackiego Przygodzice** w granicach parku krajo-
brazowego wynosi około 619 hektarów. Są to dwa zwarte kompleksy: Trzcielín – 317 ha,
Dębica – Kocięba – 291 ha i śródleśny staw Wydymacz – 11 ha, które położone są między
miejscowościami Przygodzice i Antonín. Największymi zbiornikami są: Trzcielín Wielki – 112 ha
oraz Dębica Dolna – blisko 60 ha). Powierzchnia wszystkich stawów **Gospodarstwa Rybac-
kiego Możdżanów** sięga natomiast 310 hektarów (kompleks Możdżanów – 123 ha, Janisła-
wice – 75 ha, Konradów – 112 ha). Oba gospodarstwa są obecnie własnością prywatną.

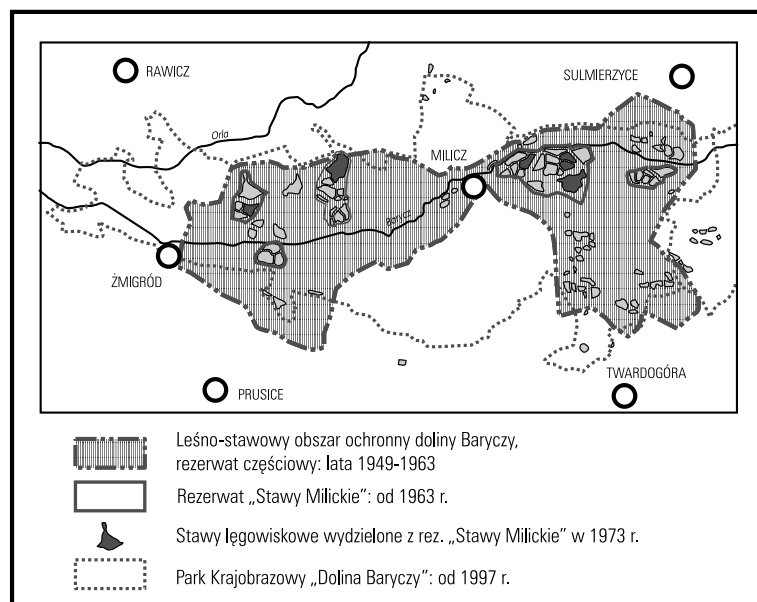
Od końca lat 80. XX wieku powstało też kilka nowych kompleksów stawów własności
prywatnej o łącznej powierzchni ok. 340 ha. Leżą one na wschód (stawy Wszewilki) i zachód
od Milicza (z największym stawem Ewa), na wschód od Rudy Sułowskiej, a także na zachód
od wsi Ruda Żmigrodzka (w miejscu dawnego stawu Pańskiego, z największym stawem
Krzysztof), a ponadto tuż poza granicami parku – pomiędzy Pierstnicą a Policami, oraz między
Skoroszowem a Kuźniczyskiem. Wynika to głównie ze znacznego spadku opłacalności pro-
dukcji rolnej. W sytuacji gdy wiele gruntów stoi odłogiem, część właścicieli woli zamienić
swoje ziemie na staw hodowlany. W wielu miejscach doliny Baryczy pojawiły się niewielkie
zbiorniki, niektóre z nich przeznaczono na łowiska wędkarskie. Część z tych zbiorników, zbu-
dowanych nielegalnie, wyraźnie zakłóca piękno istniejącego krajobrazu.

2.3. Historia ochrony przyrody

Charakterystyczne jest, że pierwsze działania mające na celu ochronę przyrody i zacho-
wanie niezmienionego krajobrazu były podyktowane **zachowaniem terenów łowieckich** dla
właścicieli ziemskich. Dla przykładu książę Hatzfeldt ze Żmigrodu wydał pisemne zarządzenie
zabraniające wykaszania szuwarów na stawach, ze względu na to, że były miejscem
lęgowym łownych ptaków. Z tego też względu, jako teren łowiecki dla książąt Hatzfeldtów,
zachowano w stanie niezmienionym rozległy obszar lasów pomiędzy Niezgodą a Książęcą
Wsią o powierzchni 2500 ha, tzw. „**Zwierzyniec**”. Najbardziej pierwotny jego fragment sta-
nowiło około 400 – 500 hektarów środowisk leśnych, bagiennych i łąkowych stale podta-
pianych wodami rzek Ługi i Młynówki Sułowskiej. Obszar 250 ha, zwany **Ługa** czyli *Die Luge*
– jeszcze przed II wojną światową, jako pierwszy w dolinie Baryczy został objęty **ochroną
rezerwatową**. Był wówczas ostoją lęgową kilku par żurawi *Grus grus* i 150-200 par (według
innych źródeł 300-400 par) gęsi gęgawy *Anser anser*, pełnił też rolę zbiornika retencyjnego,
gdyż rzeka Ługa rozlewała się szeroko. W 1935 roku objęto ochroną przyrody najokazalsze
drzewa jako **pomniki przyrody**, m.in. dęby przy kościele św. Piotra i Pawła w Sułowie i sosny
na Szwedzkiej Górze koło Sułowa. Wielu właścicieli ziemskich chroniło w swych dobrach
stare drzewa lub całe lasy ze względu na tradycję. Wymienić tu trzeba choćby Heinricha von
Salisch z Postolina, autora dzieła „Estetyka lasu”, w którym zwracał uwagę na potrzebę

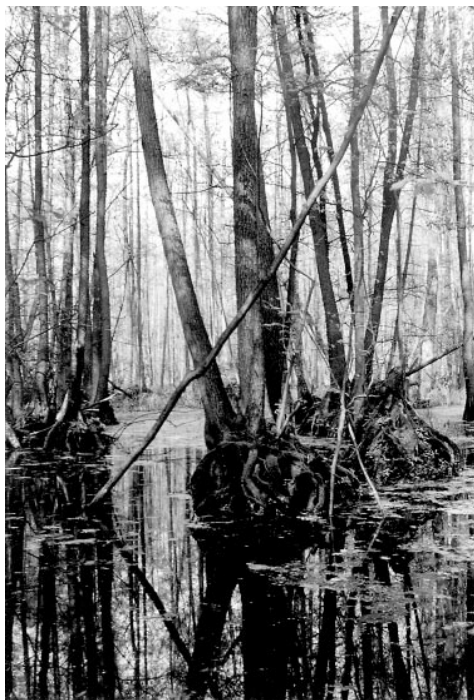
Fragment mapy Messischblätter z 1940 roku z zasięgiem rezerwatu „Die Luge” (linia ciągła) i utworzonym w jego miejsce w 1987 rezerwatem „Olszyny Niezgodzkie” (linia kropkowana)

Główne obszary chronione i ich zmiany po r. 1945 w części dolnośląskiej doliny Baryczy

zachowania starych okazów drzew i na rolę jaką odgrywa las w estetyce krajobrazu. Dzięki temu do dziś w okolicy wsi Postolin zachowała się szczególnie duża ilość okazałych dębów.

Bogactwo roślin i zwierząt (zwłaszcza ptaków) było powodem, że już 7 stycznia 1949 roku zarządzeniem wojewody wrocławskiego utworzono „**Leśno-stawowy obszar ochronny doliny Baryczy – rezerwat częściowy**”. Rezerwat ten rozciągał się na obszarze około 600 km², między Żmigrodem na zachodzie, a Wróblińcem na wschodzie. Obejmował większość stawów, tereny leśne, środowiska łąkowe i polne środkowej części doliny oraz część Wzgórz Krośnickich. Obowiązywał w nim zakaz polowań wiosennych od 1 marca do 16 lipca na całym obszarze, a wszelkich polowań na największych stawach. Nie wycinano drzew i krzewów porastających groble. Większość stawów musiała być napełniana wodą przed 1 marca, a ich opróżnienie mogło następować po 1 września, co umożliwiało wyprowadzenie lęgów gniazdującym tam ptakom wodnym. Wykaszano część szuwarów w okresie poza-lęgowym, co zapobiegało zarastaniu stawów. Całoroczną ochroną objęte były: kuna domowa i leśna, norka europejska, gronostaj, wydra oraz większość gatunków ptaków (w tym wszystkie ptaki drapieżne), gadów i płazów. Dzięki temu nadzwyczaj postępowemu zarządzeniu nastąpił wyraźny wzrost liczebności wielu gatunków, a zwłaszcza ptaków, ograniczone zostały polowania i kłusownictwo.

Rezerwat „Olszyny Niezgodzkie”. Fot. WR

Wymienione ograniczenia nie były na rękę rybakom, leśnikom i myśliwym. Utrudniały intensyfikację hodowli karpia dla zwiększenia produkcji. Wskutek nacisku przedstawicieli gospodarki w 1963 roku zmniejszono radykalnie obszar chroniony do 5324 ha (w tym stawów 3807 ha), tworząc **rezerwat „Stawy Milickie”**. Wiele stawów znalazło się poza rezerwatem. W obrębie rezerwatu zakazano całkowicie polowań. Na terenie rezerwatu były także zabronione wszelkie prace prowadzące do trwałej zmiany środowiska przyrodniczego. (m.in. pogłębianie stawów). W 1973 roku zakaz ten ograniczono do 6 dużych stawów w różnych kompleksach (tzw. stawów lęgowiskowych), o łącznej powierzchni ok. 1000 ha, obejmujących tylko czwartą część powierzchni stawów w rezerwacie. Utworzono też niewielkie **rezerваты leśne**: „**Radziądz**” – 8,26 ha (w 1954 roku), „**Wzgórze Joanny**” – 24,23 ha (w 1962

roku). Po roku 1945, pomimo starań naukowców dążących do ponownego objęcia ochroną 200 ha podmokłych olsów koło Niezgody (dawnego rezerwatu *Die Luge*), rozpoczęto na tym obszarze planową gospodarkę leśną. Rzeka Ługa została wyprostowana i obwałowana a obok zbudowano utwardzoną drogę (tzw. Żółta Droga). Nowe rowy melioracyjne umożliwiały szybki spływ nadmiaru wody, spore fragmenty lasu zostały wycięte. Dopiero w 1987 roku utworzono rezerwat „**Olszyny Niezgodzkie**”, obejmujący północno – zachodnią część dawnego obszaru chronionego, na powierzchni już tylko 74,28 ha. Dziś jedynie jego południowa część może przypominać obraz olsu sprzed 1945 roku. W części wielkopolskiej Parku, również w 1987 roku, koło Antonina utworzono rezerwat „**Wydymacz**” – 45,93 ha. Warto wspomnieć również o koncepcji powołania rezerwatu typu wydm śródlądowych koło Sułowa, głównie ze względu na występujące na nich unikatowe gatunki owadów, jednak nie doczekały się one ochrony. Szczegółowy opis rezerwatów przedstawiono w kolejnym rozdziale.

W latach 80. pojawiła się koncepcja powołania w dolinie Baryczy obszaru chronionego krajobrazu, a około 1990 roku – „Baryckiego Parku Krajobrazowego”, którego projektowane granice dość wyraźnie nawiązywały do granic rezerwatu z 1949 roku. W części wielkopolskiej, rozporządzeniem wojewody kaliskiego 7 IX 1995 r. utworzono **Obszar Chronionego Krajobrazu „Wzgórza Ostrzeszowskie i Kotlina Odolanowska”**. Ostatecznie **Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”** utworzono wspólnym rozporządzeniem wojewody kaliskiego i wrocławskiego z dnia 3 czerwca 1996 roku, a które zaczęło obowiązywać od 1 lipca tego samego roku.

Park Krajobrazowy obejmuje obszar 87.040 ha, z czego na terenie województwa wielkopolskiego (dawniej kaliskiego) leży 17.000 ha w gminach: Odolanów, Sośnice i Przygodzice, a na terenie województwa dolnośląskiego (dawniej wrocławskiego) – 70.040 ha, w gminach: Cieszków, Krośnice, Milicz, Prusice, Twardogóra, Trzebnica i Żmigród. Jest to Park międzywojewódzki, jeden z największych w Polsce, o powierzchni porównywalnej np. z Biebrzańskim Parkiem Narodowym, w którym występuje równie bogata awifauna.

Na tym obszarze zakazuje się między innymi: lokalizowania inwestycji szczególnie szkodliwych dla środowiska oraz mogących pogorszyć walory przyrodnicze Parku, wprowadzania zmian stosunków wodnych mogących negatywnie wpłynąć na środowisko przyrodnicze, likwidowania oczek wodnych, starorzeczy oraz przekształcania terenów podmokłych. Zakazuje się też biwakowania poza miejscami wyznaczonymi oraz organizowania rajdów motorowych i samochodowych. Wprowadzony został obowiązek uzgadniania z właściwym miejscowo wojewodą, na przykład, decyzji w sprawie likwidacji zadrzewień i zakrzaczeń śródpolnych, prowadzenia prac ziemnych trwale zniekształcających rzeźbę terenu (w szczególności budowy stawów rybnych i innych zbiorników wodnych) oraz prowadzenia nowych melioracji i dokonywania regulacji rzek i potoków.

Wraz z powołaniem Parku Krajobrazowego wyznaczone zostały **strefy ochronne rezerwatu „Stawy Milickie”**, w kompleksach Radziądz, Ruda Sułowska i Stawno. W strefach tych obowiązuje zakaz polowań na ptaki łowne przez cały rok. Celem ich było odsunięcie linii

strzału myśliwych, którzy polowali na ptaki lądujące na stawach w rezerwacie, tuż przy jego granicy. Utworzono również otulinę wokół rezerwatu „Olszyny Niezgodzkie”, w której zabronione są melioracje wodne oraz zręby zupełne. Po 2000 roku pojawiły się na terenie parku nowe formy ochrony przyrody: **użytki ekologiczne**. W 1995 r. rezerwat „Stawy Milickie” został włączony do listy najcenniejszych obszarów wodno-błotnych objętych międzynarodową konwencją RAMSAR. Ponadto rezerwat znalazł się w programie ONZ *Living Lakes* jako jeden z 13 unikalnych obszarów wodnych na świecie.

Ważniejsza literatura do rozdziału 2:

- DOMAŃSKI, J., 1963. *Dolina Baryczy*. Sport i Turystyka. Wrocław.
- DRABIŃSKI, A., 1984. *Gospodarka stawowa w zlewni rzeki Baryczy. Stan obecny i perspektywy rozwoju* [w:] DRABIŃSKI, A., PABISZ, J. (red.) *Gospodarka stawowa Polski Zachodniej wczoraj i dziś*. Wrocław.
- GOEDSCHE, D. L. 1847. *Geschichte und Statistik des Militsch – Trachenberger Kreises*. Militsch – Breslau.
- GOŁĄSKI, J. 1980. *Atlas rozmieszczenia młynów wodnych w dorzeczu Warty, Brdy i części Baryczy w okresie 1790-1960*. Akademia Rolnicza w Poznaniu.
- GOTTSCHALK, J., 1930. *Beiträge zur Rechts-, Siedlungs-, und Wirtschafts- Geschichte des Kreises Militsch bis zum Jahre 1648*. Breslau.
- Inwentaryzacja stawów rybnych*. Opracowanie Biura Projektów Wodno-Melioracyjnych wg stanu na dzień 30.09.1979 r.
- KOZICA, K., 1998. *Występowanie stawów milickich i zmiany ich linii brzegowej na dawnych i współczesnych mapach wielkoskalowych*. Niepubl. praca doktorska. Uniwersytet Wrocławski.
- KOZICA, K. 2000. *Obraz obszaru stawów milickich na dawnych mapach*. Kronika Doliny Baryczy, 8: 133-160.
- KOWALSKI, A., 1984. *Stawy milickie* [w:] DRABIŃSKI, A. & PABISZ, J. (red.) *Gospodarka stawowa Polski Zachodniej wczoraj i dziś*. Wrocław.
- Kronika Państwowego Gospodarstwa Rybackiego w Przygodzicach*. Maszynopis. Przygodzice 1986.
- KRYJOM, C., RADZISZEWSKI, E., 1998. *Kronika Przygodzic*. Maszynopis. Koło Miłośników Przygodzic, Przygodzice.
- NITSCHKE, R. 1931. *Die Luge*. Schlesische Monatshefte, 8: 240-243. Breslau.
- NITSCHKE, R. 1938. *Zur Geschichte der Teichwirtschaft in der Bartschniederung*. Schlesische Geschichtsblätter, 3: 83-89.
- PEŚLA, D., J., 1992. *Dębica 1460-1990*. Dębica.
- PRZESPOLEWSKI, J., 1962. *Założenie stawów w dolinie i dorzeczu rzeki Baryczy na terenie powiatu milickiego*. Maszynopis. Milicz.
- RANOSZEK, E., 1999. *Historia i problemy ochrony przyrody na stawach milickich*. Przegląd Przyrodniczy 10, 3-4: 173-182.
- RANOSZEK, W. 2003. *Skąd się wzięły stawy milickie? Uwagi na temat geograficznych warunków założenia stawów*. Kronika Doliny Baryczy, 9: 90-104.
- SIBILSKI, J. 1987. *Plany rozwoju obszarów chronionych w woj. wrocławskim*. Sympozjum Krajoznawcze XV Forum Krajoznawstwa Dolnośląskiego „Krajoznastwo a przyroda”. Oddział Wrocławski PTTK: 128-133.
- Tajer, C. 1998. *Pomniki przyrody, miejsca kultu, osobliwości przyrody*. Kronika Doliny Baryczy, 7.
- WITKOWSKI, J., 1982. *Rezerwat przyrody Stawy Milickie*. Dolina Baryczy, 1: 5-16.

3. Szata roślinna i jej ochrona

3.1. Zbiorowiska leśne i zaroślowe

Dolina Baryczy, a zwłaszcza obszar w granicach obecnego parku krajobrazowego, wyróżnia się rozległymi kompleksami lasów oraz wielkimi stawami rybnymi. Naturalna roślinność jest jednak w znacznym stopniu przekształcona wskutek działalności człowieka. W lasach dominują bory sosnowe średnich klas wieku. Na stawach, w wielu miejscach, niekorzystne zmiany rozpoczęły się w latach 60., kiedy do ich renowacji zastosowano ciężki sprzęt. Nadbaryckie obszary od chwili obwałowania rzeki, co miało miejsce głównie na początku XIX wieku, utraciły cechy bagien, choć w wielu miejscach istniały tzw. przelewy, pozwalające na okresowe zalewanie łąk w czasie wezbrań Baryczy. Jednak poprawianie wałów, polegające na ich podwyższeniu i likwidacji niektórych przelewów, ograniczyło jeszcze bardziej możliwość zalewania łąk, które obecnie w wielu miejscach są nadmiernie przesuszone i zamienione na grunty orne. Pomimo tych wszystkich niekorzystnych dla przyrody zmian, nadal istnieje duża różnorodność zbiorowisk roślinnych. Jest to możliwe dzięki zróżnicowanej konfiguracji terenu oraz dużej zmienności siedlisk – od skrajnie suchych i ubogich do bagnistych i żyznych.

W granicach parku krajobrazowego obszary leśne zajmują w części dolnośląskiej około 45 %, a w części wielkopolskiej 38,8 % powierzchni. Są to głównie lasy Nadleśnictw: Milicz, Żmigród i Antonin, oraz mała część lasów Nadleśnictwa Oleśnica i działki prywatne.

Zgodnie z przyrodniczo-leśnym podziałem Polski, Kotliny Milicka i Żmigrodzka tworzą 9 Dzielnice Żmigrodzko-Grabowską i należą do III Krainy Wielkopolsko-Pomorskiej, zaś Wzgórze Krośnickie znajdują się w V Krainie Śląskiej, w 2 Dzielnicy Wrocławskiej, w mezoregionie 2b Wzgórz Trzebnicko-Ostrzeszowskich.

Dominują drzewostany sosnowe niskich i średnich klas wieku, na siedliskach borowych. Udział siedlisk borowych wynosi, na przykład, w Nadleśnictwie Antonin 92,6 %, w Nadleśnictwie Milicz – 47,7 % a w Nadleśnictwie Żmigród – 43,8 %, siedlisk lasowych – 6,6 %, 50,3 % i 42,3 % odpowiednio, a łęgów i olsów 0,8 %, 2,0 % i 13,9 % odpowiednio. Zwraca uwagę wysoki, bo blisko 14 % udział szczególnie cennych lasów podmokłych (łęgów i olsów) w Nadleśnictwie Żmigród, których ogromna większość jest położona w granicach parku krajobrazowego.

Udział powierzchniowy (%) głównych gatunków drzew w omawianych trzech nadleśnictwach jest następujący:

Gatunek	nadleśnictwo	nadleśnictwo	nadleśnictwo
	Antonin	Milicz	Żmigród
sosna [%]	93,1	78,2	66,6
świerk [%]	1,0	1,9	1,8
buk [%]	–	4,2	0,3

Gatunek	nadleśnictwo	nadleśnictwo	nadleśnictwo
	Antonin	Milicz	Żmigród
dąb [%]	1,1	7,7	13,1
brzoza [%]	2,3	2,5	3,3
olsza [%]	2,2	4,4	12,7
inne [%]	0,3	1,1	2,2
powierzchnia nadleśnictwa [ha]	19815,4	25833,8	15128,7
w Parku [ha]:	5455	17500	13517

Lasy Nadleśnictwa Antonin w całości wchodzą w skład Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Rychtańskie”

Bór chrobotkowy. Fot. WR

Największe obszary zajmują zespoły borów sosnowych na glebach bielico-
wych. Najsuchszy jest **bór chrobotko-
wy** *Cladonio-Pinetum*, (siedliskowy typ
lasu – bór suchy – Bs). Porasta szczyty
i zbocza piaszczystych wydmy śródlądo-
wych; na zachód od stawu Mewi Duży,
w okolicach wsi Gruszcza, na północ
od wsi Brzeziny i Czeszów. Jest to wid-
ny, jednowiekowy bór z sosną pospoli-
tą *Pinus sylvestris*, bez podszytu, z bar-
dzo skąpym runem leśnym: śmiałkiem
pogiętym *Deschampsia flexuosa*, ko-
strzewą owczą *Festuca ovina* oraz krze-
winkami wrzosu *Calluna vulgaris*, bo-
rówki czerwonej (brusznicy) *Vaccinium
vitis idaea* i borówki czarnej (czernicy)
V. myrtillus. Rozwinięta jest natomiast
warstwa przyziemia z krzaczkowatymi
porostami z rodzaju chrobotek *Clado-
nia* sp. z domieszką kserofilnych msza-
ków, takich jak: rokitnik pospolity *Pleu-
rozium schreberi*, widłoząb falisty *Dicra-
num undulatum* i widłoząb miotlasty *D.
scoparium*. Charakterystyczne są już
z daleka widoczne kępki bielistej sieni

Leucobryum glaucum, zwanej dawniej modrzaczką siną. Występuje też, choć rzadko
płucnica islandzka *Cetraria islandica*.

Najpospolitszym zbiorowiskiem borowym jest **suboceaniczny bór sosnowy świeży** *Leucobryo-Pinetum*. Największe jego powierzchnie występują na południe od Sułowa, w południowej części obrębów Milicz i Kubryk, w wielu miejscach na północ i wschód od Milicza z leśnictwem Wróbliniec włącznie, natomiast w części wielkopolskiej parku krajobrazowego – w obrębie Moja Wola Nadleśnictwa Antonin. Podobnie, jak w poprzednim zbiorowisku, są tu jednowiekowe drzewostany sztucznego pochodzenia, ale już z bujnym runem krzewinkowym z obu gatunków borówek. Wysoką stałość wykazują także pszeniec zwyczajny *Melampyrum pratense*, siódmaczek leśny *Trientalis europaea* i śmialek pogięty. Ten ostatni występuje niekiedy łanowo. Oprócz kostrzewy owczej i wrzосу są częste: orlica pospolita *Pteridium aquilinum*, trzcinnik piaszkowy *Calamagrostis epigeios* oraz turzycza pigułkowata *Carex pilulifera*, w części wielkopolskiej turzycza wrzosowiskowa *C. ericetorum* oraz porosty z rodzaju *Cladina*, *Cladonia* i *Certraria*.

W tych samych okolicach, ale w miejscach wilgotnych spotykamy **bór trzęślicowy** *Molinio-Pinetum*. Tereny często przecinają liczne ciekі. W klasyfikacji leśnej temu zbiorowisku odpowiadają siedliskowe typy lasu: bór wilgotny (Bw) i częściowo bór bagienny (Bb). Największe obszary takich siedlisk występują na południe od wsi Czatkowice i Henrykowice, na północ od miejscowości Ujeździec Mały i Brzezie. W sosnowym drzewostanie pojawia się świerk pospolity *Picea abies* i brzoza brodawkowata *Betula pendula*. W warstwie krzewów oprócz świerka i niekiedy brzozy omszonej *Betula pubescens* pojawia się już dość licznie kruszyna pospolita *Frangula alnus*. W runie, często wśród łanów borówki czernicy, występuje masowo trzęślica modra *Molinia caerulea*. Z paproci, poza orlicą rośnie też nierzeczna krótkoostna *Dryopteris carthusiana* i rzadziej – nierzeczna szerokolistna *D. dilatata*.

Bór mieszany *Pino-Quercetum* zajmuje, obok boru sosnowego świeżego, rozległe obszary. Poza sosną występuje dąb szypułkowy *Quercus robur*, miejscami buk pospolity *Fagus sylvatica*, a sporadycznie – świerk i brzoza. Częsta jest leszczyna pospolita *Corylus avellana*. W dobrze rozwiniętym runie leśnym rosną m.in.: borówka czernica, pszeniec zwyczajny, siódmaczek leśny, śmialek pogięty, przetacznik leśny *Veronica officinalis*, gruszyca okrągłolistna *Pirola rotundifolia*. Niekiedy występuje konwalijka dwulistna *Maianthemum bifolium*, malina *Rubus sp.* i czasem masowo orlica pospolita. Na omawianym terenie w borach mieszanych występują jego oba typy, różniące się stopniem wilgotności: bór mieszany świeży (BMśw) i bór mieszany wilgotny (BMw).

W części wielkopolskiej parku krajobrazowego wyróżniono **subkontynentalny bór mieszany** *Quercus roboris* – *Pinetum* z podzespołami „*typicum*” i „*molinetosum*”, wilgotny, z dużą stałością trzęślicy modrej i torfowców. Występuje w mozaice z borem świeżym.

Żyzna buczyna niżowa *Melico-Fagetum* wykształca się na glebach brunatnych zajmując obszar Wzgórz Krośnickich na południe od linii Postolin – Dziewiętlin. Są to jednogatunkowe lasy bukowe z niewielką domieszką dębu szypułkowego, klonu pospolitego *Acer platanoides* i jaworu *A. pseudoplatanus*, rzadziej świerka oraz grabu pospolitego *Carpinus betulus*. Zwykle brak warstwy krzewów, a w runie występują mozaikowato najczęściej: perlówka jednokwiatowa *Melica uniflora*, kostrzewa leśna *Festuca altissima*, prosownica rozpięchła

Żyzna buczyna niżowa w rezerwacie „Wzgórze Joanny”. Fot. ER

Milium effusum, przytulia wonna *Galium odoratum*, a także wiechlina gajowa *Poa nemoralis* i turzycza leśna *Carex sylvatica*.

Na Wzgórzach Krośnickich w sąsiedztwie żyznej buczyny występują też fitocenozy **kwaśnej buczyny nizo-**

wej *Luzulo pilosae-Fagetum* na glebach brunatnych kwaśnych, uboższych i suchszych, gdzie poza bukiem w niewielkiej domieszce występuje tylko dąb szypułkowy. W runie liczniej rosną: kosmatka orzęsiona *Luzula pilosa* i śmiatek pogięty oraz mchy – płonnik strojny *Polytrichum formosum*, widłoząbek jednoboczny *Dicranella heteromalla* i merzyk groblowy *Mnium hornum*. Drzewostany bukowe zajmują największe powierzchnie w Nadleśnictwie Milicz – łącznie blisko 1000 hektarów.

Niewielkie powierzchnie, na przykład w okolicach wsi Wałkowa oraz w leśnictwach Niezgoda i Ujeździec Mały, zajmują **kwaśne dąbro-**

wy – zbiorowisko ze związku *Quercion robori – petraeae*. Dąbowy drzewostan jest zwykle jednowiekowy, ze sporadycznie występującą sosną. Wskutek małego zwarcia koron drzew bujnie rosną trawy: głównie śmiatek pogięty, kostrzewa owcza, kłosówka miękka *Holcus mollis* i inne.

Grzyb próchnilec gałęzisty w grądach w leśnictwie Radziądz. Fot. CT

Grąd w rezerwacie „Wydymacz”. Fot. WU

O wiele częściej spotykany jest tu **grąd środkowo-europejski** *Galio silvatici-Carpinetum*, szczególnie w pobliżu strumieni i stawów, także w sąsiedztwie z łęgami. Większe jego powierzchnie znajdują się na północny zachód od Żmigrodu (leśnictwo Chodlewo), między Żmigrodem a Rudą Sułowską (leśnictwa Niezgoda i Radziądz), na wschód od Milicza (leśnictwo Wałkowa). W drzewostanie rosną: dąb szypułkowy, grab pospolity i lipa drobnolistna *Tilia cordata*, miejscami klon polny *Acer campestre*, klon jawor a także buk.

Podszyt tworzy podrost drzew oraz krzewy: leszczyna pospolita, głóg jednoszyjkowy *Crataegus monogyna*, głóg dwuszyjkowy *C. laevigata*, kruszyna pospolita i trzmielina pospolita *Euonymus europaeus*. W runie najpospolitsze są: jaskier wiosenny *Ranunculus ficaria*, zawilec gajowy *Anemone nemorosa*, gwiazdnica wielkokwiatowa *Stellaria holostea*, fiołek leśny *Viola reichenbachiana* i gajowiec żółty *Lamium galeobdolon*.

Na glebach płowych i brunatnych wylugowanych (np. na wierzchołkach wzniesień) występuje **grąd wysoki** a wyróżniają go: kłosówka miękka *Holcus mollis*, jastrzębiec gładki *Hieracium laevigata*, pszeniec gajowy *Melampyrum nemorosum* i przetacznik leśny. Z kolei na glebach brunatnych wilgotniejszych i bardziej żyznych wykształca się **grąd niski** z czyścem leśnym *Stachys sylvatica*, niecierpek pospolitym *Impatiens noli tangere*, czartawą pospolitą *Circaea lutetiana* i zawilcem żółtym *Anemone ranunculoides*.

Na glebach pobagiennych, w obniżeniach terenu wzdłuż strumieni, często jako niewielkie enklawy wśród grądów, wykształca się **łęg olszowo-jesionowy** *Circaeo-Alnetum*. Większe jego powierzchnie znajdują się między Grabówką a Niezgodą, między Radziądzem, Żmigrodem i Rudą Żmigrodzką, a także na wschód od stawu Jamnik. W drzewostanie oprócz olszy czarnej *Alnus glutinosa* występuje w domieszcze jesion wyniosły *Fraxinus excelsior*, a w podszyciu: czeremcha pospolita *Prunus padus*, leszczyna pospolita, dereń świdwa *Cornus sanguinea* i dziki bez czarny *Sambucus nigra*. Runo leśne – bardzo bogate i wielowarstwowe, pokrywa całą powierzchnię dna lasu. Rosną tu: pokrzywa zwyczajna *Urtica dioica*, wiązówka błotna *Filipendula ulmaria*, czartawa pospolita, kuklik pospolity *Geum urbanum*, podagrycznik pospolity *Aegopodium podagraria*, czyściec leśny *Stachys sylvatica*, bluszcz kurdybanek *Glechoma hederacea*, zawilec gajowy i jaskier wiosenny.

Olszyny między Grabówką a Niezgodą. Fot. ER

Łęg wiązowo-jesionowy *Ficario-Ulmetum* spotykany jest głównie w Kotlinie Żmigrodzkiej wzdłuż rzek Baryczy i Orli, w leśnictwach Chodlewo i Radziądz. W drzewostanie dominują: jesion wyniosły i dąb szypułkowy z domieszką wiązu szypułkowego *Ulmus laevis*, olszy czarnej, czasem topoli *Populus sp.* Z krzewów występują: dereń świdwa, trzmielina pospolita, leszczyna i czereemcha pospolita. Runo leśne jest bardzo bujne. Wiosną kwitną: jaskier wiosenny, zawilec gajowy, piżmaczek wiosenny *Adoxa moschatellina*, później: niecierpek pospolity, pokrzywa zwyczajna, przytulia czepna *Galium aparine*, czartawa pospolita i inne.

Łęg wierzbowo-topolowy *Salici-Populetum* występuje w postaci niewielkich płatów przy ciekach głównie w leśnictwach Chodlewo i Ruda Żmigrodzka. W drzewostanie rosną: topola czarna *Populus nigra* i osika *P. tremula*, a w podszyciu – dereń świdwa, trzmielina zwyczajna, leszczyna, kruszyna i bez czarny oraz pnącza – chmiel zwyczajny *Humulus lupulus* i kielisznik zaroślowy *Calystegia sepium*. W bogatym runie najczęściej obserwuje się: gwiazdnicę gajową *Stellaria nemorum*, kostrzewę olbrzymią *Festuca gigantea*, perz psi *Elymus caninus*, pokrzywę, czartawę pospolitą, czyściec leśny, przytulę czepną, podagrycznik pospolity i wiele innych.

Z powodu trwałego obniżenia poziomu wód gruntowych, przekształcenia siedlisk i stosowania zrębów zupełnych część olsów uległa przekształceniu w **łęg olszowy** *Poo trivialis-Alnetum*. Stało się tak głównie w leśnictwach Niezgoda, Ruda Żmigrodzka i w okolicy Gądkowic. Występuje tu wyłącznie olsza czarna, brak struktury kępkowo-dolinkowej (charakterystycznej dla typowych olsów naturalnego pochodzenia).

Dominują trawy: wiechlina zwyczajna *Poa trivialis* i śmialek darniowy, a z powodu silnego zadarnienia warstwa krzewów jest skąpa. Z innych roślin występują tu, na przykład, żywokost lekarski *Symphytum officinale*, sadziec konopiasty *Eupatorium cannabinum*, kostrzewa olbrzymia, pokrzywa, przytulia czepna, niecierpek pospolity, chmiel zwyczajny.

Ols porzeczkowy *Ribo nigri-Alnetum* albo olszyna bagienna występuje głównie w sąsiedztwie licznych stawów, w zatokach, na ich obrzeżach i w obniżeniach terenu, gdzie przez większą część roku stoi woda. W Kotlinie Milickiej są to liczne, choć często niewielkie fragmenty, natomiast w Kotlinie Żmigrodzkiej (głównie w okolicach Niezgody), takie środowisko zajmuje duże obszary. Gatunkiem lasotwórczym jest różnowiekowa olsza czarna, głównie pochodzenia odroślowego. W warstwie krzewów najczęściej są spotykane: porzeczek czarny *Ribes nigrum* i kruszyna, poza tym

Ols porzeczkowy z okrężnicą bagienną na południe od wsi Niezgoda. Fot. ER

kalina koralowa *Viburnum opulus*, bez koralo-
wy *Sambucus racemosa*
i wierzba szara *Salix cinerea*. Ols porzeczkowy wy-
kształca się na glebach
pobagiennych, mułowo-
murszowych i murszowo-
mineralnych, wytworzo-
nych na piaskach przy
wysokim poziomie wód
gruntowych, utrzymują-
cym się przez cały rok. Ty-
powe olszyny bagienne

Olszyny koło wsi Grabówka wczesną wiosną. Fot. ER

wyróżniają się charakterystyczną strukturą kępkowo-dolinkową: na kępach rośnie olsza czarna, często o ciekawej formie szczudlastej (z widocznymi nad powierzchnią gruntu korzeniami), a towarzyszą jej różne gatunki krzewów wymienionych wcześniej oraz malina *Rubus sp.* Dla podtopionych dolinek charakterystyczne są kępkowe turzyce z rodzaju *Carex* oraz liczne gatunki roślinności błotnej, z których najczęściej spotykane wymieniono niżej, przy opisie rezerwatu „Olszyny Niezgodzkie”. Poza obrzeżami stawów większość olszyn uległa w ostatnich latach przesuszeniu wskutek systematycznie prowadzonych melioracji odwadniających, przy równocześnie bezśnieżnych zimach i małych opadach deszczu w lecie. Po odprowadzeniu wody z lasu rowami, przy niższym niż dawniej poziomie wód gruntowych i niedoborze opadów wiosenno-letnich następuje stopniowe usychanie drzew. O degradacji takich siedlisk świadczy obserwowane zubożenie składu gatunkowego roślin bagiennych, przy jednocześnie postępującym zadarnieniu trawami. Pod glebami pobagiennymi w dolinie Baryczy na ogół występuje piaszczyste podłoże, często o znacznej miąższości.

Ols torfowcowy *Sphagno squarrosi* – *Alnetum* został wyróżniony w części wielkopolskiej Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”, w niewielkich zagłębieniach wśród lasów sosnowych. Zawsze występują tu torfowiec nastroszony *Sphagnum squarrosum* i torfowiec błotny *S. palustre*, a także dużo fiołka błotnego *Viola palustris*.

Na obrzeżach zabagnień śródleśnych często występują **zarośla łozowe** *Salicetum pentandro* – *cinereae* z dominującą wierzbą szarą *Salix cinerea*, zwaną często łozą. W okolicy stawów rosną też inne gatunki wierzb.

3.2. Trawiaste zbiorowiska łąk i muraw

W dolinach rzecznych i między stawami występują różnej wielkości i o różnym stopniu uwilgocenia kompleksy łąk. Największe obszary wilgotnych łąk położone są nad Baryczą, w górnym jej biegu, na terenie województwa wielkopolskiego, pomiędzy Bartnikami i Wróblińcem a Odolanowem i Bonikowem (łąki odolanowskie), oraz fragmentarycznie nad rzeka-

Mokradło z wełnianką koło wsi Grabówka. Fot. ER

mi Orla i Prądnia. Pozostałe obszary łąk nadbaryckich to łąki świeże, w miejscach suchszych zaorywane i zamieniane na pola uprawne. Najsuchsze są murawy szczotlichowe ze szczotlichą siwą *Corynephorus canescens*. Ogólnie wyróżniono 10 zbiorowisk. Dalsze informacje podano na przykładzie łąk odolanowskich, przy ich opisie.

3.3. Roślinność rezerwatów przyrody

3.3.1. Rezerwat „Olszyny Niezgodzkie” – 74,28 ha

Utworzony w 1987 roku (M.P. nr 7, poz. 55) w celu zachowania naturalnego obszaru bagiennego olszyn w zasięgu rzeki Ługi. Usytuowany jest na południe od wsi Niezgoda. Od zachodu graniczy z asfaltową drogą leśną z Niezgody do Rudy Żmigrodzkiej, od wschodu z uregulowaną i obwałowaną rzeką Stara Barycz, zwaną też Ługą. Na wschód od niej rozciągają się również olsy na powierzchni około 150 ha. Są to fragmenty ok. 100 letnich drzewostanów olszowych, poprzerywane porębami, uprawami i młodnikami. W pobliżu drogi asfaltowej, na mineralnych wyspach, rośnie kilka okazałych dębów szypułkowych, z których najgrubszy jest pomnikiem przyrody i ma dziś 675 cm obwodu. Obok dębów rosną młodsze drzewa: grab, świerk, a z krzewów – bez koralowy, leszczyna i czeremcha pospolita. Przeważa zespół **olsu porzeczkowego**, o budowie kępowo-dolinowej. Wierzchołki kęp zasiedlają: rokit cyprysowaty *Hypnum cupressiforme*, płonnik strojny, bielistka sina, nerecznica szerokolistna i nerecznica krótkoostna. Na zboczach kęp często występuje merzyk groblowy *Mnium hornum*. Tuż u podnóża kęp rosną: rzadka już turzyca długokłosa *Carex elongata*,

zachyłnik błotny *Thelypteris palustris* i karbieniec pospolity *Lycopus europaeus*. W dolinkach przy dłuższym i silniejszym podtapianiu rozwijają się gatunki szuwarowe: turzycza sztywna *C. elongata*, turzycza brzegowa *C. riparia*, kosaciec żółty *Iris pseudoacorus*, jeżogłówka gałęzista *Sparganium ramosum*, szczaw lancetowaty *Rumex hydrolapathum* i wiele innych wodno-blotnych, a z gatunków rzadszych – okrzemica bagienna *Hottonia palustris*, gorczycznik prosty *Barbarea stricta*, rzeżucha leśna *Cardamine sylvatica* i tojeść bukietowa *Lysimachia thyrsiflora*. Przy niższych poziomach wody rozrasta się wiechlina zwyczajna *Poa trivialis* i niecierpek pospolity *Impatiens noli-tangere*, a w miejscach nieco suchszych rozwijają się: kostrzewa olbrzymia *Festuca gigantea*, przytulia czepna *Galium aparine*, niecierpek drobnokwiatowy *Impatiens parviflora* i pokrzywa. W miejscach prześwietlonych, w dolinkach łąnowo występuje trzcinnik lancetowaty *Calamagrostis canescens*, a na stanowiskach suchszych – trzcinnik piaszkowy. Na krzewach i pniach drzew często spotkać można pnącza chmielu zwyczajnego *Humulus lupulus* i psianki słodkogórz *Solanum dulcamara*.

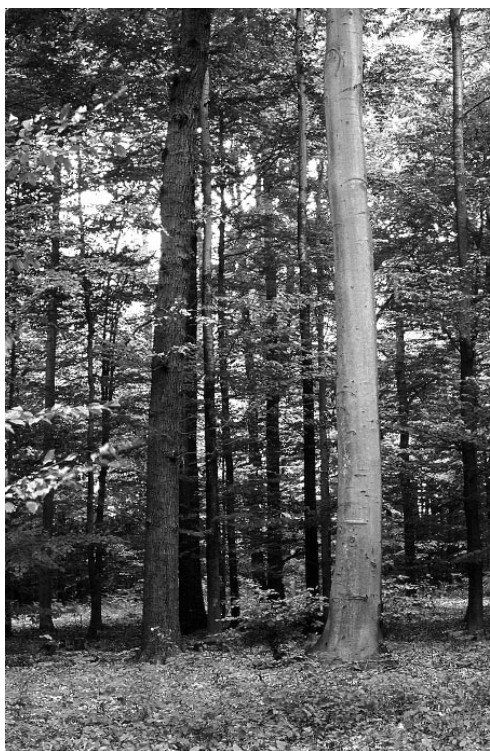

Rezerwat „Olszyny Niezgodzkie” latem. Fot. ER

Ogółem flora roślin naczyniowych rezerwatu liczy 276 gatunków (26 gatunków drzew, 23 gatunki krzewów i 227 gatunków roślin zielnych). Z **gatunków chronionych** wymienić można: bluszcz pospolity *Hedera helix*, kalinę koralową, kruszynę pospolitą porzeczkę czarną, konwalię majową, grzyb – sromotnik bezwstydy *Phallus impudicus* oraz sztucznie wprowadzony jarząb szwedzki *Sorbus intermedia*.

3.3.2. Rezerwat „Radziądz” – 8,26 ha

Istnieje od 1954 roku (M.P. nr 22, poz. 359). Utworzony został dla zachowania fragmentu lasu dębowego o cechach zespołu naturalnego. Położony jest w lesie, ok. 1,5 km na południowy zachód od wsi Radziądz i 250 m na północ od szosy ze Żmigródka do Radziądza.

Fragment rezerwatu „Radziądz”. Fot. ER

Od zachodu graniczy z małymi stawami rybnymi, zwanymi Kokoty. Obejmuje fragment **grądu środkowo-europejskiego** *Galio sylvatici-Carpinetum*, dębowo-grabowego z domieszką buka i lipy drobnolistnej (z okazalymi drzewami, zwłaszcza w południowej, dość przerzedzonej części rezerwatu). Z krzewów liczna jest kruszyna. W runie leśnym występują najczęściej: orlica pospolita i turzyca wiosenna *Carex caryophylla*. Dość częste są: szczawik zajęczy *Oxalis acetosella*, podagrycznik pospolity, przetacznik ożankowy *Veronica chamaedrys*, przytulia czepna *Galium aparine*, konwalia majowa, sit skupiony *Juncus conglomeratus*, kosmatka orzęsiona *Luzula pilosa*, gwiazdnica wielkokwiatowa, czyściec leśny i fiołek leśny.

Ogółem w rezerwacie stwierdzono 133 gatunki roślin naczyniowych (18 gatunków drzew, 9 gatunków krzewów i 106 gatunków roślin zielnych) oraz 10 gatunków naziemnych mszaków. **Chro-nione:** kruszyna pospolita, konwalia majowa oraz sromotnik bezwstydny.

3.3.3. Rezerwat „Wzgórze Joanny” – 24,23 ha

Utworzony został w 1962 roku (M.P. nr 44, poz. 207). Zajmuje najwyższą część wzniesienia o tej samej nazwie, wysokości 230 m n.p.m., zwanego też Wieżycą. Położony jest w odległości ok. 1,5 km na południowy-wschód od wsi Postolin, przy drodze z Gruszczy do Świebodowa, w oddziale 129 leśnictwa Lasowice, Nadleśnictwa i Obrębu Milicz. Jest to leśno-krajobrazowy rezerwat częściowy, utworzony dla zachowania wyspowego stanowiska buka przy wschodniej granicy jego zasięgu. Poza bukiem rośnie tu dąb szypułkowy, miejscami świerk i w części północnej – sosna. Na wierzchołku wzniesienia stoi zameczek myśliwski z 1850 roku z wieżą widokową. Wejście na wieżę jest możliwe w porozumieniu z Nadleśnic-

twem Milicz (klucze w biurze Nadleśnictwa). Z wieży jest widoczne wzgórze Gęślica (w kierunku południowo-wschodnim), panorama Kotliny Żmigrodzkiej i zamykających ją Wzgórza Trzebnickich (kierunek południowo-zachodni), Wzniesienia Sułowsko-Krotoszyńskie (na północ), a wokół widoczne są rozległe lasy, częściowo przesłaniające krajobraz. Przy wyjątkowo dobrej widoczności możliwe jest zobaczenie ponad Wzgórzami Trzebnickimi wierzchołka Ślęży a nawet grzbietu Karkonoszy ze Śnieżką. Na wzgórzu, do zameczku, prowadzi jedyna dostępna droga idąca od szosy Postolin – Świebodów. Przy wejściu do rezerwatu jest ustawiona tablica informacyjna. W okolicy zameczku myśliwskiego dość liczne są rośliny synantropijne, przywleczone tu przez człowieka. Część rezerwatu, z drzewostanem bukowym, należy do najcenniejszego tu zespołu **żywej buczyny niżowej** *Melico-Fagetum*. Wyróżniają go kostrzewa leśna i przytulia wonna (dawniej zwana marzanką wonną). W części północno-wschodniej wyróżniono **kwaśną buczynę niżową** *Luzulo pilosae-Fagetum*, w której liczne są: borówka czarna, śmialek pogięty, turzyca pigułkowata *Carex pilulifera*, turzyce palczasta *C. digitata* i kosmatka owłosiona, a w prześwietlonych miejscach trzcinnik piaskowy i orlica pospolita. Nad strumieniem jest też fragment **łęgu jeśionowego** *Carici remotae-Fraxinetum*, z takimi roślinami jak: turzyca odległokłosa, sit rozpięchły, manna jadalna *Glyceria fluitans* i niecierpek pospolity. W **lesie grądowym** *Galio silvatici – carpinetum* wiosną zakwitają: gwiazdnica wielkokwiatowa na białą, a na żółto – jaskier wiosenny *Ranunculus ficaria*, zawilec żółty *Anemone ranunculoides* i gajowiec żółty *Lamium galeobdolon*. Później pojawiają się trawy: prosownica rozpięchła *Millium effusum* i kupkówka pospolita *Dactylis glomerata*. Z paproci występują, między innymi, nercznica krótkoostna i wietlica samcza. Na wysiękach zboczowych rosną: manna gajowa *Glyceria nemoralis* i przetacznik bobowniczek *Veronica beccabunga*.

W rezerwacie stwierdzono 229 gatunków roślin naczyniowych (22 gatunki drzew, 10 gatunków krzewów, 197 gatunków roślin zielnych), a ponadto 24 gatunki naziemnych msza-

Buczyna w rezerwacie „Wzgórze Joanny”. Fot. WR

ków. Do **gatunków chronionych** należą: orlik pospolity *Aquilegia vulgaris*, przytulia wonna, bluszcz pospolity, barwinek pospolity, kruszyna i sromotnik bezwstydy

3.3.4. Rezerwat „Wydymacz” – 45,93 ha

Staw Wydymacz. Fot. ER

Utworzony w 1987 roku (M.P. 28, poz. 222) w oddziałach 131/132/158 Nadleśnictwa i Obrębu Antonin, w gminie Przygodzice, w odległości około jednego kilometra na północ od Antonina. Celem ochrony jest zachowanie zespołu łągu jesionowo-olszowego, gatunków roślin chronionych oraz licznych drzew pomnikowych. Urokliwy staw rybny o nazwie **Wydymacz** o powierzchni około 11 ha z szuwarami trzciny *Phragmites australis*, manny mielec *Glyceria maxima* i palki wąskolistnej *Typha angustifolia* otaczają pomnikowe dęby szypułkowe i las, w którym wyróżniono 6 zespołów leśnych. Najpełniej jest wykształcony zespół **łągu jesionowo-olszowego** *Circaeo-Alnetum*, w którego drzewostanie dominuje olsza czarna z domieszką

jesionu wyniosłego i klonu jaworu. Stwierdzono tu występowanie **chronionych gatunków**: wawrzynka wilczeliko *Daphne mezereum*, bluszczu pospolitego i szeregu innych. W trzech płatach wyróżniono **oles typowy** *Ribo nigri-Alnetum*. W olszynowym lesie występuje kruszyna i porzeczek czarna (**obie chronione**), a z innych roślin zielnych największe pokrycie wykazują: turzycza brzegowa i błotna, kosaciec żółty i manna jadalna *Glyceria fluitans*.

3.3.5. Rezerwat „Stawy Milickie” – 5324,31 ha

Utworzony w 1963 roku, z pewnymi zmianami w 1973 roku (M.P. nr 42, poz. 255). Obejmuje większość stawów rybnych (3791 ha) oraz część przyległych lasów, łąk i innych gruntów. W jego obrębie znajdują się stawy hodowlane w pięciu kompleksach: Radziądz (665 ha), Jamnik (328 ha), Ruda Sułowska (799 ha), Stawno (1629 ha) i Potasznia (370 ha). Rezerwat został utworzony dla ochrony wielu cennych i rzadkich gatunków ptaków oraz środowisk wodnych i błotnych, stanowiących miejsce ich gniazdowania, żerowania i odpoczynku. Istnieje tu zakaz polowań, a jednocześnie na stawach jest prowadzona gospodarka rybna z pewnymi ograniczeniami. Obowiązuje na przykład, zakaz wycinania drzew i pogłębiania części stawów, tzw. stawów łęgowiskowych (w kompleksie Stawno:

staw Grabownica – 283 ha, Słoneczny Górny – 164 ha, Henryk – 71 ha, Nowy Świat Górny – 37 ha, w kompleksie Radziądz: Jeleni III – 157 ha oraz w kompleksie Ruda Sułowska: Mewi Duży – 284 ha).

Panorama stawu Grabownica. Fot. ER

Granice rezerwatu w poszczególnych kompleksach stawowych przedstawiono na mapkach. Na styku z rzekami granice biegną ich śródkiem, a groble stawów są włączone do rezerwatu. Szczegółowy przebieg granic jest opisany w przywołanym na wstępie Rozporządzeniu z 1973 r.

Stawy rybne są sztucznymi i płytkimi zbiornikami wodnymi o średniej głębokości ok. 1 m (w miejscu szuwarów ok. 70 cm, a w rowach i przy mniczu odpływowym często przekraczają 2 m). Wody ich odznaczają się wysokim stopniem eutrofizacji m.in. dzięki nawożeniu i dokarmianiu ryb. Przy racjonalnej gospodarce rybackiej każdego roku część szuwarów jest koszona, a niektóre stawy co pewien czas są pogłębiane. Zaniedbane a płytkie stawy mogą całkowicie zarosnąć w ciągu 1-2 lat. Do 1960 roku na wielu stawach istniały stopniowe przejścia od płytkich brzegów zbiorników do sąsiadujących z nimi łąk turzycowych. Później, po zastosowaniu do pogłębiania stawów ciężkiego sprzętu mechanicznego (spychacze, koparki), w wielu miejscach podwyższono lub zbudowano nowe groble, odcinając od stawów przyległe turzycowiska lub wilgotne łąki, które uległy stopniowemu osuszeniu i degradacji.

Na terenie samego rezerwatu stwierdzono występowanie 551 gatunków roślin naczyniowych. Wyróżniono ogółem 57 zbiorowisk roślinnych, w tym: 9 wodnych, 2 zespoły tero-

fitów (jednoroczne) na stawach bez wody, 21 zespołów szuwarów, 4 zespoły łąk i muraw, 9 zespołów leśnych i zaroślowych oraz 11 zespołów pól uprawnych. Taka różnorodność zespołów i zbiorowisk roślinnych jest wynikiem rozległości terenu i różnorodności siedlisk. Nazwy wyróżnionych jednostek pochodzą od charakterystycznych, dominujących w poszczególnych

zespółach gatunków roślin, dlatego tu ograniczono się do podania samych nazw gatunkowych roślin.

Okazały kwiat grzybienia białego. Fot. ER

Największe obszary na stawach zajmują rośliny wodne i szuwały. W **zbiorowiskach roślin wodnych**, w zacisznych zatoczkach i pod osłoną szuwarów dość często występują: rzęsa drobna *Lemna minor* i spirodela wielokorzeniowa *Spirodela polyrhiza*, natomiast rzadsza jest wgłębka pływająca *Riccia fluitans*. Te gatunki zwykle towarzyszą zbiorowisku najmniejszej naszej paproci wodnej salwinii pływającej *Salvinia natans*. Na powierzchni wody szerokich rowów

wśród stawów unoszą się: pospolity, biało kwitnący żabiściek pływający *Hydrocharis morsus-ranae* oraz rzadka osoka aloesowata *Stratiotes aloides*. Z gatunków zespołu lilii wodnych częsty w wielu miejscach, na różnych ciekach (łącznie z rzeką Baryczą i jej dopływami), jest grązel żółty *Nuphar lutea*, stosunkowo rzadkie – grzybienie białe *Nymphaea alba* (np. staw Henryk koło Grabownicy). Najrzadszy – grzybieńczyk wodny *Nymphoides peltata* tworzy oddzielny zespół od szeregu lat urzymujący się na stawach gospodarstwa rybackiego Potasznia, także poza rezerwatem. Dość rzadko występują zespoły z rdestnicami: rdestnicą grzebieniastą, polyskującą, pływającą i kędzierzawą *Potamogeton pectinatus*, *P. lucens*, *P. natans*, *P. crispus*. Na stawach występuje nieraz na dużych powierzchniach rdest ziemno-

Grzybieńczyk wodny na stawie Kaczym koło Potasznia. Fot. ZD

wodny *Polygonum amphibium*, natomiast rzadka jest okrzemica bagienna, wymagająca czystych, zacisznych wód, gdzie tworzy niewielkie zgrupowania. Pospolity jest jaskier wodny *Ranunculus aquatilis*, natomiast rzadki jaskier krążkolistny *R. circinatus*.

Najwięcej zespołów wyróżniono w **zbiorowiskach szuwarów**. Zespół trzciny pospolitej tworzy na niektórych stawach rozległe łąny wzdłuż

brzegów i na wyspach. Na większości zbiorników wodnych występują jednak tylko wąskie pasy trzciny wzdłuż grobli. Na licznych stawach spotykana jest też palka wąskolistna, ale nie zajmuje tak dużych obszarów jak trzcina. Rzadsza jest palka szerokolistna *T. latifolia*. Na płytszych stawach, w sąsiedztwie szuwarów trzcinowych rosną: sitowie jeziorne *Scirpus lacustris*, tatarak zwyczajny *Acorus calamus*, manna mielec, ponikło błotne *Eleocharis palustris*, jeżogłówka gałęzista *Sparganium erectum*. Wypłycone, zabagnione brzegi stawów porasta wiele gatunków roślin bagiennych, na przykład: kosaciec żółty, sadziec konopiasty *Eupatorium cannabinum*, marek szerokolistny *Sium latifolium*, gorysz błotny *Peucedanum palustre*, uczep amerykański *Bidens frondosa* i inne. W kanałach i rowach częściej rosną strzałka wodna *Sagittaria sagittifolia*, żabieniec babka wodna *Alisma plantago-aquatica* i rzadka manna fałdowana *Glyceria plicata*.

Przy brzegach stawów, od wielu lat nie pogłębianych, w zabagnieniach wśród łąk i lasów rosną różne gatunki wysokich turzyc, tworzące czasem duże łany. Najbardziej rozpowszechnione są turzycy: błotna, brzegowa i sztywna, *Carex acutiformis*, *C. riparia* i *C. elata*. Mniej licznie występują: turzycyca dzióbkwata, pęcherzykowata i zastrzona, *Carex rostrata*, *C. vesicaria*, *C. acuta*.

Palka szerokolistna. Fot. ER

Na wielu stawach, w miarę zwiększania się głębokości stawu, kępy turzyc stopniowo przerasta trzcina. Dawniej, kiedy poziom piętrzenia stawów był niższy, tj. stawy były płytsze, obszary turzycowisk były o wiele większe. Z chwilą podniesienia poziomu piętrzenia wody i zastosowania nawożenia mineralnego na stawach rybnych w wielu miejscach turzycy ustąpiły miejsca ekspansywnej trzcinie.

Na bardzo płytkich, wysychających stawach może rozwinąć się zespół z kropidłem wodnym *Oenanthe aquatica* i rzepichą ziemnowodną *Rorippa amphibia*, a także z sitowiem nadmorskim *Scirpus maritimus*. Na okresowo osuszanych zbiornikach wykształcają się **jednoroczne zbiorowiska roślinności namulnej (terofitów)** z rdestami i uczepami oraz ciborą brunatną *Cyperus fuscus*, wyczyńcem czerwonożółtym *Alopecurus aequalis*, namulnikiem brzegowym *Limosella aquatica* i rzęśłą *Callitriche* sp.

Leśne zbiorowiska, występujące w kompleksach stawów, opisano wcześniej. Ponadto przy wielu stawach występują **łozowiska** *Salicetum pentandro-cinereae* z udziałem kilku gatunków wierzb: najczęściej jest spotykana wierzba szara *Salix cinerea* i wierzba krucha *S. fragilis*, rzadziej wierzba biała *S. alba* i wierzba iwa *S. caprea*. Dość częste są formy pośrednie

(mieszańce) między wierzbą białą i kruchą. Dwa ostatnie gatunki często wyrastają na duże drzewa. Jeszcze rzadziej występują: wierzba purpurowa *S. purpurea*, wierzba wiciowa *S. viminalis* i wierzba pięciopęcikowa (laurowa) *S. pentandra*.

Na terenie rezerwatu rośnie też wiele gatunków synantropijnych, występujących tu w **nitrofilnych zbiorowiskach pól uprawnych i terenów ruderalnych**, między innymi sztucznie usypanych grobli. Są to gatunki pospolite w wielu innych miejscach i nie będą tu omawiane.

Staw Jan od strony wschodniej. Fot. ER

Ogółem w granicach rezerwatu „Stawy Milickie” stwierdzono **17 gatunków chronionych roślin naczyniowych**. Do podlegających **ochronie ścisłej** należy 12 gatunków, w tym nasza największa paproć długosz królewski *Osmunda regalis*, którego jedyne stanowisko znajduje się w głębi kompleksu Stawno. W środowisku leśnym występują: widlak goździ-

sty *Lycopodium clavatum*, paprotka zwyczajna *Polypodium vulgare*, kruszczyk szerokolistny *Epipactis helleborine* listera jajowata *Listera ovata* i bluszcz pospolity *Hedera helix*, często okazały pnącz. Na lustrze wody niektórych stawów, w spokojnych zatokach, niekiedy liczna staje się salwinia pływająca. Do ściśle chronionych należą też wspomniane wcześniej grązel żółty, grzybienie białe oraz grzybieńczyk wodny. Wymieniane w tej grupie grzybienie północne *Nymphaea candida*, podawane z kompleksu Radziądz, w istocie rośnie tuż poza rezerwatem, na tzw. stawie Północnym. Gatunek ten wymaga potwierdzenia. Na wilgotnych łąkach, w nielicznych już miejscach rośnie purpurowo kwitnący storczyk – kukułka szerokolistna *Dactylorhiza majalis* a także skrajnie nieliczny – kosaciec syberyjski *Iris sibirica*. Do **częściowo chronionych**, rosnących na terenie rezerwatu, należy 5 gatunków roślin naczyniowych, rosnąca na łąkach tu i ówdzie centuria pospolita *Centaurea erythraea* oraz leśne gatunki: konwalia majowa, kalina koralowa, kruszyna pospolita i porzeczka czarna. Z tej grupy najpospolitsza jest kruszyna, rosnąca we wszystkich kompleksach rezerwatu. W wielu miejscach, choć zwykle pojedynczo, występuje kalina koralowa.

Ponadto z porostów wykazano płucnicę islandzką a z grzybów sromotnika bezwstyd- nego *Phallus impudicus*. Pełna lista roślin chronionych rezerwatu będzie uaktualniona, między innymi w związku z nowym Rozporządzeniem w sprawie listy gatunków chronionych z 2001 r.

W obrębie rezerwatu, w **kompleksie Radziądz**, najbardziej malowniczy jest staw Stary. Jego wschodnie brzegi są naturalnie ukształtowane i miejscami zabagnione. Położony tuż poza granicą stawu i rezerwatu staw Północny, który mocno zarasta, jest szczególnie cenny dzięki chronionym i rzadkim gatunkom zespołu lili wodnych, salwinii pływającej oraz innych wodno-błotnych roślin. Ogromną wartość, zwłaszcza dla ptaków, posiada staw łęgowski Jeleni III, szczególnie jego część północna, od wielu lat nie pogłębianą oraz rozległa wyspa na środku zbiornika. Od strony wschodniej staw graniczy z kompleksem lasów liściastych, często zalanych wodą.

Kompleks Jamnik, składający się z czterech zbiorników powstałych przez podzielenie starego stawu jest dość ubogi, z wyjątkiem Jamnika Dzikiego, który w części wschodniej posiada duże łany szuwarów. Na wschód od tego kompleksu, poza rezerwatem, znajduje się obszar leśny w wielu miejscach silnie podmokły. Ta część lasu dawniej była też stawem.

Interesujący jest **kompleks Ruda Sułowska**, z największym stawem Mewi Duży. Po stronie zachodniej tego stawu, na pagórkach zwanych Wzgórzami Czarownic, rosną suche bory chrobotkowe, na płaskim terenie – bory świeże, a w obniżeniach wilgotne bory trzęślicowe, fragmenty olsów porzeczkowych i łęgów. Staw Mewi Duży z rozległymi łanami szuwarów trzcinowych jest jako łęgowski dla ptaków najcenniejszy. Stawy położone na południe od Rudy Sułowskiej, Żabieńce i Trześniówki, są co drugi rok okresowo osuszane i wtedy wykształcają się tam jednoroczne zbiorowiska namuliskowe (terofitów). Na starych groblach rosną dęby szypulkowe, natomiast na nowych i odnowionych w latach 70. XX wieku posadzono liczne brzozy.

Kompleks Stawno jest największym zwartym ugrupowaniem zbiorników wodnych w rezerwacie. Stawy łęgowskie wyróżniają się największymi obszarami szuwarów trzcinowych, pozostałe – po częściowym już pogłębianiu – są mniej zarośnięte, ale posiadają nieraz suche wyspy. Pomimo tych zmian w środowisku kompleks jest również bogaty pod względem florystycznym także z tego powodu, że w jego obrębie znajdują się fragmenty pól uprawnych, łąk oraz lasów, a groble są zadrzewione i zakrzewione. Aleje dębowe nadają tym stawom szczególny urok. Najwięcej starych drzew rośnie na północ od wsi Grabownica.

Widok na kompleks Stawno: stawy Andrzej, Nowy Świat Górny i Henryk. Fot. IR

Kompleks Potasznia, poza największym stawem Jan i Jasny Górny, posiada zwykłe wąskie pasy szuwarów wzdłuż grobli. Cenny jest staw Jan z wyspami szuwarowymi i olszynowymi. Po stronie wschodniej tego zbiornika, już poza granicą rezerwatu, znajduje się urokliwe mokradło śródleśne.

3.4. Użytki ekologiczne

Pierwszy użytek ekologiczny w parku krajobrazowym, o nazwie „**Staw Halina**”, o powierzchni 25,93 ha, uchwaliła Rada Gminy Cieszków w 2001 roku. Jest to nieużytkowany od około 10 lat staw rybny, silnie zarośnięty szuwarami, siedlisko lęgowe szeregu gatunków płazów oraz ptaków wodno-blotnych. Położony jest około 1 km na północny wschód od wsi Marchwice.

Salwinia pływająca w użytku ekologicznym „Staw Halina”. Fot. CT

W tym samym roku Rada Gminy i Miasta Żmigród uznała za użytki ekologiczne **działki gruntów leśnych Nadleśnictwa Żmigród**, w obrębie leśnym i gminie Żmigród, o łącznej powierzchni 459,24 ha, obejmującej 45 oddzielnych obszarów (licząc jedynie użytki w granicach Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”). Są to silnie podtapiane fragmenty lasów olszynowych, nadmiernie uwilgotnione śródleśne łąki

oraz tereny bagienne o różnej wielkości (od 0,2 do 77,0 ha). W poszczególnych leśnictwach są to następujące obszary:

- w leśnictwie Przywsie, 1 obszar w obrębie wsi **Przywsie**, w oddziale 311d – o powierzchni 1,01 ha,
- w leśnictwie Chodlewo: 4 obszary w obrębie wsi **Kędzie**: w oddziałach 237acd, 242d, 243f, 248p – o powierzchni 22,98 ha; w oddziałach 238d, 239bd, 240ch, 241adhj, 246c, 247a – o powierzchni 53,73 ha; w oddziale 244j – o powierzchni 1,32 ha oraz w oddziale 248ix – o powierzchni 0,06 ha; 2 obszary w obrębie wsi **Chodlewo**: w oddziałach 328k, 329m, 330jk, 331kl, 332 kr – o powierzchni 35,59 ha oraz w oddziale 333mn, 334k – o powierzchni 2,42 ha; 6 obszarów w obrębie wsi **Garbce**: w oddziale 241c – o powierzchni 0,59 ha; w oddziale 341m – o powierzchni 1,24 ha, w oddziałach 341w, 342nr – o powierzchni 6,60 ha; w oddziale 342b – o powierzchni 0,74 ha; w oddziale 342g – o powierzchni 0,84 ha oraz w oddziale 346p – o powierzchni 0,96 ha; 1 obszar w obrębie wsi **Łapczyce**, oddziale 347jk – o powierzchni 3,17 ha,

- w leśnictwie Borek, 4 obszary w obrębie wsi **Borek**: w oddziałach 126bcd, 127acdf, 128cdfg – o powierzchni 44,44 ha; w oddziałach 140dfh, 155c – o powierzchni 13,88 ha; w oddziale 152abd – o powierzchni 9,28 ha oraz w oddziałach 154dh, 155h, 169bcd – o powierzchni 13,85 ha,
- w leśnictwie Radziądz: 1 obszar w obrębie wsi **Radziądz** w oddziałach 101afgijk, 113cdfghij – o powierzchni 37,14 ha; 2 obszary w obrębie wsi **Ruda Żmigrodzka**: w oddziale 110f – o powierzchni 0,72 ha oraz w oddziale 110mo – o powierzchni 2,57 ha; 1 obszar w obrębie wsi **Osiek** w oddziale 117n – o powierzchni 0,94 ha; 1 obszar w obrębie wsi Borek w oddziałach 201l, 202k – o powierzchni 0,57 ha; 4 obszary w obrębie wsi **Żmigródek**: w oddziale 216f – o powierzchni 0,47 ha; w oddziale 217g – o powierzchni 0,20 ha; w oddziałach 218dh, 219aghij, 220h – o powierzchni 15,83 ha oraz w oddziale 223i – o powierzchni 1,45 ha; 1 obszar w obrębie wsi **Radziądz i Żmigródek** w oddziałach 225fghij, 226hij, 227dfgi, 228d, 229abcd, 230abcf, 231ab, 232d – o powierzchni 77,45 ha,
- w leśnictwie Wilkowo 1 obszar w obrębie wsi **Radziądz** w oddziale 43r – o powierzchni 1,98 ha,
- w leśnictwie Niezgoda: 2 obszary w obrębie wsi **Niezgoda**: w oddziale 47d – o powierzchni 0,94 oraz w oddziale 64h – o powierzchni 2,81 ha, 1 obszar w obrębie wsi Ruda Żmigrodzka w oddziałach 103n, 104n – o powierzchni 3,06 ha,
- w leśnictwie Łąki: 2 obszary w obrębie wsi **Książęca Wieś**: w oddziale 81ac – o powierzchni 7,84 ha oraz w oddziale 103h – o powierzchni 5,75 ha,
- w leśnictwie Koniowo: 9 obszarów w obrębie wsi **Książęca Wieś**: w oddziale 84ijk – o powierzchni 2,65 ha; w oddziale 107i – o powierzchni 0,66 ha; w oddziale 208f – o powierzchni 0,70 ha; w oddziale 215a – o powierzchni 1,13 ha; w w oddziałach 215i, 216d – o powierzchni 1,78 ha; w oddziale 219lmno – o powierzchni 13,73 ha; w oddziale 238ghijon – o powierzchni 5,51 ha; w oddziale 240 df – o powierzchni 2,74 ha oraz w oddziale 244abc – o powierzchni 1,66 ha; 1 obszar w obrębie wsi **Osiek** w oddziale 245j – o powierzchni 12,65 ha; 2 obszary w obrębie wsi **Książęca Wieś i Osiek**: w oddziałach 63jlm, 64gij, 65ij, 66ijkl, 84d – o powierzchni 46,80 ha oraz w oddziale 112gn – o powierzchni 1,20 ha.

W tym samym Nadleśnictwie, ale w obrębie Sulów i w granicach gminy Milicz, Rada Miejska w Miliczu w 2002 roku objęła tą formą ochrony 8 obszarów o łącznej powierzchni 31,52 ha:

Knieć błotna zwana kaczeńcem. Fot. ER

- „**Brzezina**”, w leśnictwie Olsza, w obrębie wsi Olsza, w oddziale 30b – o powierzchni 0,64 ha; obejmuje fragment brzeziny przy torfowisku w niecce deflacyjnej, na zachód od Wzgórz Czarownic,
- „**Szwedzka Górka**”, w leśnictwie Łąki, w obrębie wsi Sulów, w oddziale 47d – o powierzchni 0,27 ha; obejmuje las na wydmie wokół pomnika przyrody o tej samej nazwie,
- „**Trzcinniczysko**”, w leśnictwie Łąki, w obrębie wsi Łąki, w oddziale 51d – o powierzchni 0,94 ha; obejmuje zarośnięte starorzecze Baryczy,
- „**Dzika Łąka**” w oddziałach 117a i 118h – o powierzchni 4,92 ha oraz „**Lotnisko**” w oddziałach 123f, 124g, 125h, 126f – o powierzchni 17,32 ha; oba leżą w leśnictwie Łąki, w obrębie wsi Gruszcza; obejmują śródleśne łąki nad potokiem Krępica,
- „**Mokradło**” w oddziale 200f – o powierzchni 1,27 ha, „**Grzęzawisko**” w oddziale 229b – o powierzchni 2,16 ha oraz „**Długie Bagno**” w oddziałach 257d i 258b – o powierzchni 4,00 ha, wszystkie leżą w leśnictwie Ujeździec, w obrębie wsi Postolin, obejmują podmokłe tereny nad potokami źródłkowymi Biebrzy koło Ujeźdźca Małego.

Środowisko bagienne w użytku ekologicznym „Staw Północny”. Fot. ER

Poza wymienionymi wyżej Rada Gminy i Miasta Żmigród w 2002 r. uznała za użytki ekologiczne „**Łąki koło Osieka**” oraz „**Staw Północny**”. Pierwszy z użytków, o powierzchni 65,87 ha, to teren naturalnie ukształtowanych łąk położonych na zachód od kompleksu stawów rybnych Jamnik. Drugi to staw wraz z graniczącymi z nim ugorami o łącznej powierzchni około 58 ha, położony na

północny-wschód od stawu Stary w kompleksie Radziądz. Dawniej oba te stawy tworzyły jedną całość, obecnie jest to silnie zarośnięty zbiornik wodny z licznymi stanowiskami roślin chronionych (grązel żółty, grzybienie białe i północne, salwinia pływająca i inne).

Ogółem w części zachodniej Parku istnieje dziś 56 użytków ekologicznych o sumarycznej powierzchni 640,56 ha (!), które chronią środowiska wielu zagrożonych wyginięciem gatunków roślin i zwierząt. Większość z nich stanowi też ważne miejsca gromadzenia się wód podczas wiosennych roztopów, zmniejszając prawdopodobieństwo powodzi.

Nadleśnictwo Milicz zaproponowało do ochrony tereny pobagienne w obrębie Cieszków 12 powierzchni, w obrębie Milicz 6 powierzchni. Godne ochrony są też wszystkie śródleśne bagienka zakwalifikowane do gruntów nieleśnych jako nieużytki trwałe.

W części wielkopolskiej parku krajobrazowego, w Nadleśnictwie Antonin wg Programu ochrony przyrody użytkami ekologicznymi powinno zostać około 50 wydzieleń leśnych (pododdziałów) o łącznej powierzchni 36 ha w obrębie Moja Wola (głównie leśnictwa Mariak, Zwierzyniec i Jarnostaw) oraz 12 wydzieleń o sumarycznej powierzchni 20 ha w obrębie Moja Wola (leśnictwo Przeryte). Warto wspomnieć, że w całym Nadleśnictwie Antonin plan ochrony wskazuje 256 takich cennych środowisk o łącznej powierzchni ponad 300 ha. Zwykle są to śródleśne mokradła.

3.5. Pomniki przyrody

Dolina Baryczy wyróżnia się ogromną liczbą okazałych drzew. Sadzone były od wieków na groblach stawów rybnych, w parkach, na cmentarzach i wzdłuż dróg, pozostawiane na skrzyżowaniach duktów leśnych oraz wzdłuż śródleśnych strumieni. W początku lat 90. inwentaryzacja wykazała, na przykład, że w gminach Milicz i Żmigród znajduje się blisko 600 drzew godnych ochrony, z ponad 40 gatunków. Wiele takich drzew rośnie też na terenie gminy Krośnice. Ogólnie, więcej starych drzew znajduje się w Kotlinie Milickiej niż w Żmigrodzkiej. Wiele z tych drzew rośnie na terenach leśnych. Poza parkami podworskimi największe skupienia okazałych drzew znajdują się w okolicy wsi Postolin, w kompleksie „Stawno” koło Grabownicy, na groblach stawów krośnickich i koło Gądkowic oraz nad Baryczą w pobliżu Milicza i Żmigrodu. Kilka znacznych skupisk drzew godnych ochrony znajduje się w gminie Przygodzice. Są one po Rogalinie największym skupiskiem pomnikowych dębów w Wielkopolsce. Ich wykaz wymaga jednak aktualizacji.

Pojedyncze drzewa o wymiarach pomnikowych lub ich grupy zaznaczono na mapkach. Podstawą do ich wyróżnienia jest obwód na wysokości 130 cm nad ziemią, którego dolną wielkość dla poszczególnych gatunków podano w nawiasach poniżej (przy czym drugie liczby są podane za „Instrukcją” stanowiącą załącznik nr 11 do Instrukcji Urządzania Lasu MOŚZNiL, Warszawa 1966). Przy obwodzie, na przykład 314 cm, średnica pnia wynosi dokładnie 100 cm. Poza określonym minimalnym obwodem podstawą wpisu do rejestru pomników przyrody jest także pokrój drzewa, jego zdrowotność, usytuowanie, szczególne dzieje danego egzemplarza lub grupy drzew, a także ewentualne legendy z nimi związane.

Jeden z licznych pomnikowych dębów postolińskich. Fot. WR

Wśród drzew godnych ochrony najwięcej jest dębów szypułkowych (o obwodzie powyżej 300-380 cm; druga wartość dotyczy drzew na terenach leśnych), nieco mniej buków pospolitych (powyżej 250-314 cm), a w dalszej kolejności: lipa drobnolistna i szerokolistna, olsza czarna oraz wierzba biała (powyżej 250-314 cm), wiąz szypułkowy i górski (powyżej 200-220 cm), jesion wyniosły (powyżej 250 cm) oraz klon jawor (powyżej 200-250 cm). Nieliczne są: sosna pospolita i świerk pospolity (powyżej 250-314 cm), topole, w tym głównie topola późna (powyżej 400 cm), robinia biała i grusza dzika (powyżej 200 lub 160 cm). Z gatunków obcego pochodzenia imponujące rozmiary osiągają głównie: dagleżja zielona, sosna czarna i wejmutka (powyżej 250 cm) oraz platan klonolistny (powyżej 300 cm).

Wykaz zarejestrowanych pomników przyrody w Parku Krajobrazowym „Dolina Baryczy”:

Gmina Krośnice:

1. W parku w **Wierchowicach** **dęby**: 520, 457, 490, 482 cm i **buk** 420 cm.
2. W pobliżu wsi **Wąbnice** przy szosie Czatkowice – Wierchowice – **dąb** 539 cm
3. Na południowym skraju wsi **Krośnice**, przy szosie – **dąb** 523 cm.
4. W kompleksie **stawów Krośnice**:
 - na północnej grobli stawu Czarny Las (idąc kolejno od stawu Zofia) **dęby**: 384, 496, 482, 500, 499, 487, 401 cm

Dąb na północnej grobli stawu Czarny Las – pomnik przyrody. Fot. WR

- Na grobli między stawami Czarny Las i Graniczny – **dęby** 412 i 355 cm.
- Na grobli między stawami Czarny Las i Lipsk – **sosna** 270 cm.

- Na wschodniej grobli stawu Duży Karol – **dąb** 634 cm.
- Na północnej grobli stawu Chelm – **dęby** 614 cm i 623 cm.
- Na wschodniej grobli stawu Duża Przysań – **dąb** 655 cm.
- Na wschodniej i północno – wschodniej grobli stawu Grunda – **dęby** 410 i 425 cm.
- 5. W kompleksie **stawów Żeleźniki**:
 - w pasie przydrożnym szosy do Brzostawy **dęby**: przy stawie Henryk Nowy 500 cm, przy zimochowie, bliżej Henryka Starego 608 cm, na łuku szosy obok tegoż stawu 540 cm,
 - na wschodniej grobli stawu Nowy – **dęby** 626 i 510 cm.
- 6. W parku wsi **Brzostowo**, nad rzeką Prądnia – **dąb** 632 cm
- 7. W lesie, przy rowie, na północ od **stawu Pelagia** – **dąb** 850 cm
- 8. Na skraju lasu, na północ od **stawu Grabek** – **dęby** 566, 532, 492 i 516 cm.

Gmina Milicz

1. W lesie na południe od wsi **Wąlkowa** – 18 **dębów** 290-562 cm, a na wschód od przysiółka **Kozuby** – 2 **dęby** 470 i 550 cm oraz na zachód od tegoż – **dąb** 562 cm.
2. W lesie na południe od wsi **Postolin**, przy ścieżce przyrodniczej (przystanek 5), znajduje się pomnikowy **głaz narzutowy** o obwodzie 640 cm. Natomiast na wschód od Postolina, blisko skraju lasu nad potokiem leśnym, rośnie jeszcze wiele starych dębów, nie objętych ochroną.
3. Na wschód od **Gądkowic** – dwa **dęby**: na groblach między stawami Prózna Robota i Bielawski 742 cm (suchy) oraz Murzyn i Prózna Robota, w części południowej 655 cm.
4. W **Miliczu**, wzdłuż ulicy Sułowskiej – 7 **dębów**, w części suchych (licząc od wschodu): 668, 482, 523, 620, 524, 490, 565 cm.
5. W **Sułowie**, przy kościele parafialnym – **dęby** 606 (z kapliczką NMP w dziupli), 608, 574 cm, oraz na „**Szwedzkiej Górcie**” – grupa czterech **sosen**: 197/234, 194/225, 197/203 i 230 cm.
6. W **Miłostawicach**, przy dawnym dworze koło parku – **platan** klonolistny 730 cm (z rozłożystą koroną!).
7. Przy **stacji kolejowej Wierzchowice**, na skraju prywatnych stawów – **dąb** 678 cm.
8. Na zachód od **stawu Mewi Duży**, w oddziale 34i Nadleśnictwa Żmigród, leśnictwo Olsza – **dąb** 221 cm **zrośnięty z sosną** 198 cm.

Poza wyżej wymienionymi okazami, na groblach rezerwatu „Stawy Milickie” w kom-

Dąb zrośnięty z sosną pomiędzy stawami Mewimi. Fot. WR

Najgrubszy dąb w parku w Miliczu. Fot. WR

pleksie Stawno na północ od wsi Grabownica rośnie 80 dębów i 6 buków o rozmiarach pomnikowych. Także około 30 dębów i 20 drzew innych gatunków godnych szczególnej ochrony naliczono w zespole pałacowo-parkowym w Miliczu, który jest wpisany do rejestru zabytków. Wiele starych drzew znajduje się też w parku w Sułowie.

Gmina Prusice

W środku miejscowości **Gąski** – **robinia** 400 cm obwodu.

Gmina Żmigród

1. W parku w **Żmigrodzie**, na południe od ruin pałacu – **dąb** 631 cm oraz **cis** – drzewo zrosnięte z 6 przewodników (214, 111, 162, 98, 91 i 83 cm obwodu) od wysokości ok. 0,5 m). Poza rejestrem, ale godne ochrony są też: buk 480 cm, dwie sosny wejmutki 208 i 248 cm, klon pospolity 285 cm i topola biała 320 cm obwodu, które rosną w pobliżu ruin.

2. W rezerwacie „**Olszyny Niezgodzkie**”, w pobliżu drogi z Niezgody do Rudy Żmigrodzkiej **dąb** 647 cm (aktualnie drzewo ma 675 cm obwodu). W pobliżu dąb 480 cm nie włączony do rejestru.
3. W obrębie Sułów Nadleśnictwa Żmigród, oddział 62c (**leśnictwo Koniowo**) – **dąb** 444 cm.

Liczne stare dęby rosną też wzdłuż szosy z Radziądza do Niezgody, między stawami kompleksu Radziądz oraz na dawnych groblach nie istniejących dziś stawów, na terenie lasów Nadleśnictwa Żmigród.

Gmina Odolanów

W mieście **Odolanów**, koło kościoła ewangelickiego – **dąb** 384 cm oraz **lipy** 287 i 240 cm (informacja ustna – P. Dolata)

Gmina Sośnie

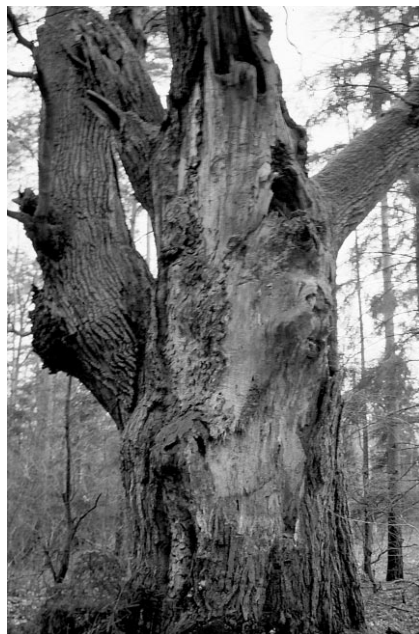
Pomnikiem przyrody jest cały **park w Mojej Woli** o powierzchni 10 ha, w którym rosną liczne okazałe drzewa a także **aleja** 145 (wg ewidencji 160) dębów o obwodach pni 160 – 348 cm (informacja ustna – W. Błażniak) przy drodze ze Szklarki Śląskiej do wsi Sośnie.

Chroniony jest **dąb „Jan”** 780 cm, w lesie na zachód od wsi Możdżanów (aktualny obwód tego dębu – 835 cm!) oraz 4 **lipy** o obwodach 200 – 310 cm w leśnictwie Zwierzyniec (informacja ustna – P. Dolata).

Gmina Przygodzice

Od dawna znanych jest kilka skupisk (ugrupowań) starych dębów szypułkowych, w niewielkiej tylko części uznanych za pomniki przyrody. Uważane są za najliczniejsze skupisko starych dębów po Rogalinie. Są to wg RADZISZEWSKIEGO (1994):

1. **„Dęby Antonińskie”** na obszarze 2 km² (osada Antonin, park przypałacowy i przyległe lasy) opisanych 54 **dębów**, z tego chronionych jako pomniki przyrody 19 drzew.

Jeden z „Dębów Antonińskich” – dąb koło oczyszczalni w Antoninie. Fot. WU

Dąb Jan koło Możdżanowa – najgrubszy dąb doliny Baryczy. Fot. WR

2. Ugrupowanie **„Ludwików”** – 0,26 km², opisano 15 **dębów** (nie poddanych ochronie).
3. Ugrupowanie **„Wydymacz”** – 0,21 km², zanotowano 11 **dębów** (chronionych 7).
4. Ugrupowanie **„Kocięba”** – 1 km², stwierdzono 32 **dęby** (chronionych 6).

Tuż poza wschodnią granicą parku krajobrazowego opisano trzy skupiska starych dębów („Piec Górny” – 71 drzew, „Centralne” – 24 drzewa i „Północne” – 23 drzewa), z których jako pomniki przyrody zarejestrowano tylko 9 okazów.

Przeważająca większość godnych ochrony dębów, z których niewiele uznano za pomniki przyrody rośnie w lasach, często na groblach dawnych stawów, dlatego z oddali nie jest dobrze widoczna i stąd mało znana.

Wszystkie okazałe drzewa obu ostatnich gmin wymagają ponownej inwentaryzacji i objęcia skuteczną ochroną przez podjęcie odpowiednich uchwał.

3.6. Inne tereny godne szczególnej ochrony

Oprócz opisanych rezerwatów w granicach Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” istnieje szereg innych, wartościowych pod względem przyrodniczym, kompleksów stawów, podmokłych lasów i łąk. Na pierwszym miejscu należy wymienić **kompleks śródleśnych stawów krośnickich**,

Gniazdo żurawia na stawie Wrzosowiec w kompleksie Krośnice. Fot. ER

położony na wschód od wsi Dąbrowa i Krośnice. Większość zbiorników tego kompleksu nie była odmulana od czasów ich powstania w XVII wieku. Dlatego charakterystyczne są tu duże powierzchnie szuwarów trzcinowych, palkowych i turzycowych oraz drzewostanów olszynowych w różnym wieku. W ich pobliżu, na południe od wsi

Żeleźniki, znajduje się kolejne zgrupowanie stawów, dość gruntownie remontowanych w latach 70. naszego wieku, jednak dzięki licznym i niewielkim wyspom są tam doskonale warunki dla łąk ptaków wodnych. Proponuje się objęcie ochroną obu zespołów stawów jako zespół przyrodniczo – krajobrazowy. Cenny jest kompleks stawów wraz z otaczającymi je lasami na południe od drogi Wrocławice – Bartniki. W jego obrębie, na **stawie Przyleśnym** rośnie, wymieniony już wcześniej, bardzo rzadki w Polsce grzybieńczyk wodny. Także **stawy na zachód od wsi Drożdżęc** zasługują na uwagę ze względu na gniazdujące tam ptaki wodne. W niektórych latach interesujące pod względem ornitologicznym są stawy **Soczewica** (koło wsi Łędziny) oraz **Zimiec** (przy miejscowości Poręby). Według STAWARCZYKA wszystkie wyżej wymienione kompleksy stawowe zasługują w pełni na ochronę rezerwatową.

Do objęcia ochroną rezerwatową w gminie Milicz zaproponowano dwie powierzchnie leśne. Pierwsza to **bagnista dolina Brzeźnicy** (Młynnika lub Młyńskiej Strugi), która położona jest na północ od Skoroszowa, wzdłuż cieku z olsem, po obrzeżach z łągiem. Rosną tu takie chronione gatunki jak: wawrzynek wilczczyko, porzeczka czarna, kalina koralowa, kruszyna, a z bardzo rzadkich – czermień błotna *Calla palustris* i kilka gatunków górskich wątrobowców. Prawdopodobnie jest to jeszcze ostoja rzadkiego na niżu pstrąga

potokowego. Natomiast drugą powierzchnię stanowią **grądy w okolicach wsi Wąlkowa** koło Milicza. Jest to kilkadziesiąt hektarów starych dębów z wieloma rzadkimi i chronionymi gatunkami roślin, na przykład: kopytnik pospolity *Asarum europaeum*, żankiel zwyczajny *Sanicula europaea*,

orlik pospolity *Aquilegia vulgaris*, podkolan biały *Platanthera bifolia*, listera jajowata *Listera ovata*, gnieźnik leśny *Neottia nidus-avis*.

Ze względu na liczne okazy kwitnącego bluszczu pospolitego godny ochrony jest także **las mieszany na południe od wsi Przywsie** (gmina Żmigród).

W części wielkopolskiej Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” do najcenniejszych terenów, godnych ochrony rezerwatowej, należą **stawy położone w gminie Przygodzice**. Są to dwa kompleksy: **Przygodzice – Trzcieliny** oraz **Dębница – Kocięba**. Stawy pierwszego kompleksu graniczą od wschodu i zachodu z nadbaryckimi łakami, natomiast drugi kompleks poza wsią Dębница otaczają lasy Nadleśnictwa Antonin, głównie monokultury borów sosnowych. Na terenie tych stawów i w ich sąsiedztwie występuje wiele gatunków zwierząt chronionych, z których najbogatszy jest świat ptaków. Interesujące są stosunkowo nieduże **stawy między Możdżanowem a Konradowem w gminie Sośnie**. Na śródleśnych stawach (bliżej Możdżanowa i Szklarki Śląskiej) występował licznie wspomniany już grzybieńczyk wodny (ostatnio nieliczny wskutek intensywnego wykaszania

Turzycowisko na stawie Czarny Las Wrzosowiec w kompleksie Krośnice w 1980 r.. Fot. ER

Grzybieńczyk wodny na stawie Przyleśnym koło Wrocławia. Fot. ZD

nia), natomiast koło Janiśławic na jednym ze stawów od wielu lat utrzymuje się zespół lilii wodnych z grążelem żółtym i grzybieniem białym, które również podlegają ochronie. Proponuje się także powołanie nowego rezerwatu: torfowiskowego „**Czarny Kal**” na wschód od wsi Granowiec (gmina Odolanów). Jest to pozostałość dawnego stawu, obecnie o charakterze mokradła, z licznymi roślinami bagiennymi. Do niedawna unikatem był (jako pomnik przyrody 1991 – 2001 r.), śródpolny 110 letni las sosnowy o powierzchni 5 ha, położony na wschód od wsi Janków Przygodzicki, tzw. **Las Pardalin**, z kolonią czapli siwej *Ardea cinerea* i gniazdami kilku innych gatunków dużych ptaków. W ubiegłych latach kolonijnie gniazdowały tu także pustulki *Falco tinnunculus*. Szczególną ochroną powinien być objęty **zespół pałacowo-parkowy w Mojej Woli**, dotąd chroniony jedynie jako pomnik przyrody (obecnie własność prywatna).

Łąki odolanowskie to rozległy kompleks seminaturalnych zbiorowisk turzycowych i trawiastych oraz naturalnej roślinności wodnej i bagiennnej towarzyszącej płynącym wodom. Na terenach zalewowych są to łąki świeże, wyczyńcowe, na suchszych – łąki rajgrasowe. Do wilgotnych należą łąki trzęślicowe. Szczególnie cenne pod względem florystycznym są obszary koło wsi Garki i Boników, gdzie występują: starzec kędzierzawy *Senecio rivularis*, nasięźrał

Grzybieńczyk wodny na stawie Przyleśnym. Fot. PR

Łąki odolanowskie. Fot. ER

pospolity *Ophioglossum vulgatum*, gnidosz rozesłany *Pedicularis sylvatica* oraz storczyk – kukulka szerokolistna *Dactylorhiza majalis* i wiele innych gatunków. Natomiast teren położony między rzeką Kuroch a kanałem Świeca, na południe od wsi Uciechów i Raczyce, choć florystycznie mniej interesujący, wyróżnia się większą liczbą stanowisk lęgowych ptaków wodno-błotnych.

Jednym ze wskaźników wartości przyrodniczej Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” jest **lista gatunków chronionych** roślin naczyniowych. Oprócz wymienionych wcześniej 17 gatunków, stwierdzonych w rezerwacie „Stawy Milickie”, poza tym rezerwatem występuje jeszcze 15 dalszych, ściśle chronionych. Na terenach leśnych występują: widlak jałowcowy *Lycopodium annotinum*, widlak cyprysowy *L. tristachyum*, barwinek pospolity *Vinca minor*, wawrzynek wilczełyko *Daphne mezereum*, wiciokrzew pomorski *Lonicera periclymenum*, gnieźnik leśny *Neottia nidus-avis*, kruszczyk drobnolistny *Epipactis microphylla*, podkolan biały *Platanthera bifolia*, lilia złotogłów *Lilium martagon*, orlik pospolity *Aquilegia vulgaris*, śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis* i śnieżyczka wiosenna *Leucojum vernum* (dwa ostatnie są szczególnie liczne w parku wsi Postolin). Na łąkach i murawach spotykane są: storczyk krwisty *Dactylorhiza incarnata*, śniedek cienkolistny i baldaszkowaty *Ornithogallum collinum*, *O. umbellatum*. Występuje także kolejnych 5 gatunków podlegających ochronie częściowej. W lasach stwierdzono: bagno zwyczajne *Ledum palustre*, kopytnika pospolitego *Asarum europaeum*, przytulię (marzankę) wonną *Galium odoratum*, pierwiosnkę lekarską *Primula veris* a na suchych murawach kocanki piaskowe *Helichrysum arenarium*.

W części wielkopolskiej Parku stwierdzono 11 gatunków ściśle chronionych i 7 gatunków częściowo chronionych, w tym nie występujące w części dolnośląskiej roszkę okrągłolistną *Drosera rotundifolia* i gnidosza rozestlanego *Pedicularis sylvatica* (oba gatunki dziś wymagają potwierdzenia). Zatem ogólna liczba gatunków chronionych, wg publikowanych danych dla całego Parku (uwzględniając grzybień pólnocny, sromotnika bezwstydnego i płucnicę islandzką) wynosi przynajmniej 42, a wraz z cisem pospolitym *Taxus baccata*, (prawdopodobnie sztucznie wprowadzonym w lasach milickich), 43 gatunki.

Z informacji ustnych i własnego rozeznania wiadomo, że na opisywanym obszarze rosną jeszcze objęte ochroną ścisłą grzyby: purchawica olbrzymia *Langermannia gigantea* i szmaciak gałęzisty *Sparassis crispa* oraz podgrzybek pasożytniczy *Xerocomus parasiticus* (C. Tajer – informacja ustna). Z porostów występują też chrobotki *Cladina* sp. Nowe Rozporządzenie o ochronie gatunkowej roślin objęło ochroną częściową także, na przykład, goździka kropkowanego i kartuzka *Dianthus deltoides*, *D. carthusianorum*, bobrka trójlistkowego *Menyanthes trifoliata*, przylaszczkę pospolitą *Hepatica nobilis* oraz liczne mszaki *Bryophyta*, z których szereg występuje też na terenie Parku. Wynika z powyższego, że lista chronionych gatunków będzie po aktualizacji znacznie dłuższa.

Śnieżyczka wiosenna w parku w Postolinie. Fot. ER

3.7. Zieleń wysoka pochodzenia kulturowego

3.7.1. Zespoły pałacowo-parkowe i parki podworskie

Zieleń otaczająca zabytkowy pałac tworzy zespół pałacowo-parkowy. W granicach parku krajobrazowego takie zespoły znajdują się w Miliczu, Sułowie i w Żmigrodzie, a w części wielkopolskiej – w Antoninie i Mojej Woli. W miejscowościach z zachowanymi dworami istnieją zespoły dworskie, na przykład w Karminie i Krośnicach.

Z wiejskich parków na uwagę zasługują obiekty znajdujące się w następujących miejscowościach: Brzostowo, Dziewiętlin, Pogórzyno, Postolin, Świebodów, Wierzchowice. Mniejsze skupienia drzew znajdują się przy dawnych dworach, na przykład w Miłosławicach. Prawie w każdym z wymienionych obiektów można znaleźć gatunki obcego pochodzenia wyróżniające się oryginalnym pokrojem korony, liści, barwą i kształtem kwiatów czy ich owoców. Niektóre gatunki najlepiej są widoczne wiosną lub jesienią, kiedy wyróżniają się odmiennym kolorem liści.

Poniżej zostaną dokładniej opisane tylko najbardziej interesujące parki. Oprócz drzew znaleźć można w nich często różne gatunki roślin runa leśnego. Bogata jest też awifauna parków, zwłaszcza tych największych.

3.7.2. Milicz

W **centrum miasta**, przy ulicach, w obrębie szkół podstawowych i ponadpodstawowych rosną interesujące gatunki oraz odmiany drzew i krzewów. Także w dzielnicach willowych, znajdują się okazy, które można podziwiać bezpośrednio z ulicy. W sumie lista gatunków zdobiących miasto jest długa i dla znawcy spacer po mieście jest bardzo atrakcyjny. Warto też na nie zwrócić uwagę podczas wycieczek szkolnych po mieście.

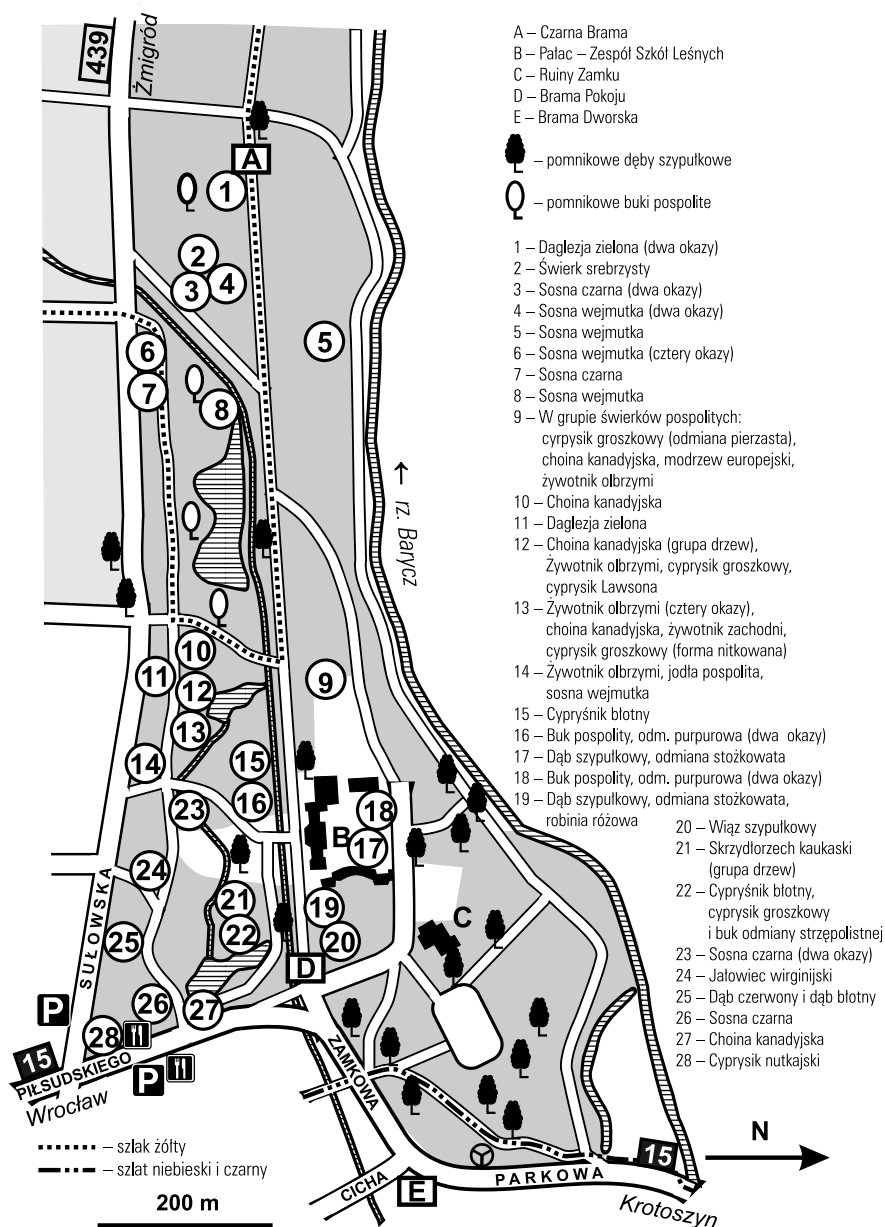
Osobnego omówienia wymaga miejski park. Wraz z ruinami zamku piastowskiego z XIV wieku i pałacem z 1798 roku (obecnie Zespół Szkół Przyrodniczych) park tworzy zabytkowy

zespół pałacowo-parkowy o obszarze około 50 ha, wpisany do rejestru zabytków. Wraz z przyległym doń lasem zajmuje powierzchnię 80 ha. Założony został na przełomie XVIII i XIX wieku jako romantyczny park w stylu angielskim na siedlisku świetlistej dąbrowy i grądu lipowo-grabowego. Po 1945 roku część gatunków drzew obcego pochodzenia wyginęła,

Różaneczniki przy pałacu w Miliczu. Fot. WR

Zespół pałacowo-parkowy w Miliczu

zatarł się dawny układ kompozycyjny parku i masowo zaczęły się odnawiać z samosiewu gatunki rodzime.

W drzewostanie parku dominują: liczne okazy dębu szypułkowego (najgrubszy o obwodzie 7,10 m), klonu pospolitego i jawora, lipy drobnolistnej, świerka pospolitego oraz wiązu szypułkowego. Towarzyszą im w mniejszej liczbie: buk pospolity, daglezia zielona *Pseudotsuga mensiezi*, grab pospolity, jesion wyniosły, lipa szerokolistna, olsza czarna, sosna pospolita, wejmutka *Pinus strobus* i sosna czarna *P. nigra* oraz toполя biała *Populus alba*. Występuje tu szereg gatunków drzew obcego pochodzenia, których położenie zaznaczono na planie parku. Najbardziej charakterystyczne są: cypryśnik błotny *Taxodium*

Korzeń oddechowy cypryśnika błotnego – pneumatofor
– w milickim parku. Fot. WR

Cypryśnik błotny w milickim parku. Fot. WR

distichum (2 sztuki), kępa skrzydłorzecha kaukaskiego *Pterocarya fraxinifolia*, buk pospolity odmiany purpurowej *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (z ciemnymi liśćmi prawie przez cały sezon wegetacyjny), skupienia choiny kanadyjskiej *Tsuga canadensis* oraz kilka żywotników olbrzymich *Thuja plicata*.

W okolicach pałacu i nad rzeką Młynówką rosną stare krzewy różaneczników, głównie różanecznika fioletowego *Rhododendron catawbiense* i jego odmian, np. „Nova Zembla” o czerwonych kwiatach czy „Cunningham’s White” o kwiatach białych z kremową plamką. Znajduje się tu też kilka gandawskich odmian barwnych azalii pontyjskiej *Azalea pontica* z kwiatami żółtymi, czerwonymi i pomarańczowymi. W pobliżu restauracji „Parkowa”, w kępie

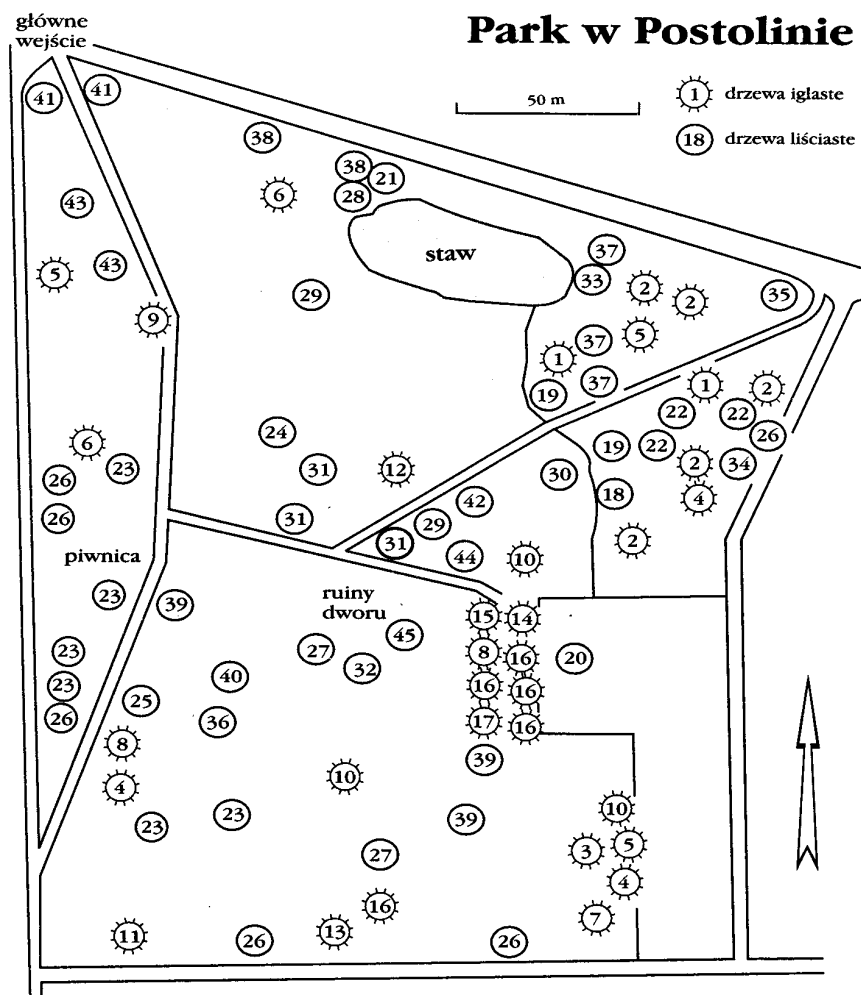
krzewów przy głównej ścieżce, rośnie dość rzadka dziś tawuła ożankolistna *Spiraea chamaedryfolia* oraz głóg jednoszyjkowy *Crataegus monogyna* o różowawych kwiatach. Miejscami znajdują się duże łany bluszczu pospolitego. Ogółem w parku stwierdzono występowanie blisko 80 gatunków i odmian drzew i krzewów. Liczne są też gatunki roślin zielnych.

3.7.3. Postolin, Karmin i okolice

Park w Postolinie o powierzchni 5,20 ha, wpisany do rejestru zabytków, należy do Nadleśnictwa Milicz. Założony został na bazie lasu dębowo-grabowego w latach sześćdziesiątych XIX wieku przez hrabiego Heinricha von Salisch, dendrologa i miłośnika lasu. Obecnie w parku występuje około 100 gatunków i odmian drzew i krzewów, z których tylko 60 to gatunki rodzime. Kilka nowych gatunków zostało dosadzonych na początku lat 90. XX wieku. W gęstwinie nie zawsze są one dobrze widoczne. Wiele z nich posiada imponujące rozmiary, ale niektóre z nich stopniowo usychają. Przy głównym wejściu od strony szosy znajduje się plansza z rozmieszczeniem 35 najważniejszych gatunków (częściowo już nieaktualna). Na rysunku liczby w kółeczkach odpowiadają kolejnym numerom przy opisie wybranych gatunków drzew. Punktami orientacyjnymi w parku mogą być nieliczne dróżki i drzewa iglaste. Umiejętność rozpoznawania przynajmniej niektórych, pospolitych gatunków drzew z pewnością ułatwi odnalezienie innych, mniej nam znanych. Aktualne rozmieszczenie ciekawszych gatunków przedstawiono na rysunku.

Śnieżyca wiosenna w parku w Postolinie. Fot. WR

1 – cis, 2 – jodła kaukaska, 3 – jodła olbrzymia, 4 – jodła jednobarwna, 5 – dagleżja zielona (najwyższe drzewo w parku – 35 m), 6 – chojina kanadyjska, 7 – świerk kaukaski, 8 – świerk kłujący, 9 – sosna limba, 10 – sosna czarna, 11 – sosna pospolita, 12 – cyprysik błotny, 13 – modrzew europejski, 14 – cyprysik groszkowy (odmiana szpilkowa), 15 – cyprysik groszkowy (odmiana pierzasta), 16 – cyprysik Lawsona, 17 – cyprysik Lawsona (odmiana złocistożółta), 18 – wierzbina biała, 19 – orzech czarny, 20 – skrzydłorzech kaukaski, 21 – głóg szypułkowy (głóg szkarłatny), 22 – olsza czarna (najgrubsza w dolinie Baryczy), 23 – buk pospolity (odmiana purpurowa), 24 – buk pospolity (odmiana powcinana), 25 – buk pospolity (forma wielkożębna), 26 – dąb szypułkowy, 27 – dąb szypułkowy (forma stożkowata), 28 – sumak octowiec, 29 – grujecznik japoński, 30 – magnolia drzewiasta, 31 – tulipanowiec amerykański, 32 – platan klonolistny, 33 – dereń jadalny, 34 – jarzab brekinia, 35 – kłęk amerykański, 36 – klon jawor (odmiana purpurowa), 37 – klon jawor (forma czerwonoowocowa), 38 – klon polny, 39 – klon srebrzysty, 40 – kłof czerwony, 41 – kasztanowiec pospolity (odmiana pełnokwiatowa), 42 – lipa szerokolistna (forma strzępolistna), 43 – lipa krymska, 44 – lipa holenderska, 45 – lipa amerykańska

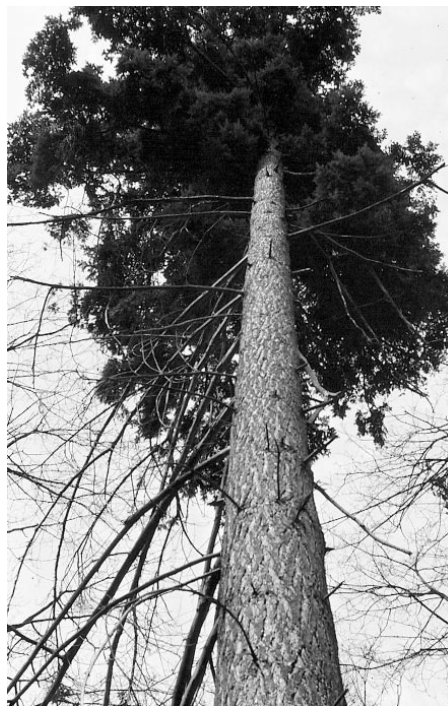
Poszczególne gatunki drzew łatwiej zauważyć wiosną, kiedy stopniowo rozwijają się liście. Wśród nich odcinają się ciemną czerwienią buki odmiany purpurowej, a w mniejszym stopniu jawory odmiany purpurowej. W pełni lata, kiedy odcienie zieleni różnych drzew wyrównują się, w istniejącym gęszczu niektóre okazy są trudne do zauważenia. Najładniej jest jesienią, gdy część drzew przybiera żółtą szatę, część czerwoną lub brązową, a niektóre długo jeszcze pozostają zielone.

W parku postolińskim stwierdzono także blisko 150 gatunków roślin zielnych. Charakterystyczny jest duży udział roślin kwitnących wczesną wiosną: śnieżyczki przebiśniegu *Galanthus nivalis*, śnieżycy wiosennej *Leucoium vernalis* (oba gatunki chronione, tu występują łąkowo), jaskra wiosennej *Ranunculus ficaria*, zawilca gajowego, kokoryczy pustełki *Corydalis cava*, kokoryczy wątlej *C. intermedia* oraz równie rzadkich gatunków, jak złoć mała *Gagea minima* i czerniec gronkowy *Actaea spicata*.

Na polanach śródleśnych rośnie wiele gatunków łąkowych. Ogółem w parku występuje 10 gatunków chronionych. Oprócz już wymienionych, są to: przytulia wonna, barwinek pospolity *Vinca minor*, bluszcz pospolity, kruszyna pospolita, kalina koralowa, jarząb brekinia *Sorbus torminalis*, cis pospolity *Taxus baccata* i sosna limba *Pinus cembra*.

W przeważającej części parku występuje grąd *Galio sylvatici-Carpinetum*. Drzewostan wykazuje znaczne zróżnicowanie nie tylko gatunkowe ale i wiekowe. Stare okazy bluszczu wspinają się wysoko. Z krzewów najliczniejszy jest bez czarny, miejscami jaśminowiec *Philadelphus* sp. oraz suchodrzew pospolity *Lonicera xylosteum*. Wąskim pasem wzdłuż strumyka rozwija się fragment łęgu (ze związku *Alno-Padion*), w którym z drzew dominuje olsza czarna. Przy ujściu strumyka do stawu rośnie wczesnie zakwitający lepieńnik różowy *Petasites hybridus*, który jeszcze bujniej rozrasta się poza parkiem, wzdłuż rowu prowadzącego na północ od szosy. Natomiast latem na polance, na południe od stawu rozrastają się łany świerżbka aromatycznego *Chaerophyllum aromaticum*.

Interesujące okazy drzew rosną również poza parkiem, **przy drodze z Postolina do Karmina**. Tuż przy kościele w Postolinie rosną dwa klony pospolite odmiany Schweblera i dąb czerwony (291 cm). Dalej, wzdłuż

Daglezia zielona – najwyższe drzewo w parku postolińskim. Fot. ER

drogi na północ znajduje się aleja złożona z dębów bezszypułkowych *Quercus petraea*, rzadziej spotykanego gatunku rodzimego; najgrubszy ma 360 cm obwodu. Bliżej cmentarza rosną gledicze trójcierniowe *Gleditsia triacanthos*, z których najgrubsza ma 190 cm obwodu. Dalej na północ, już we wsi Karmin, obok drogi, rosną następne okazałe drzewa, kolejno: dwie lipy drobnolistne, następnie w zagrodzie-gajówce – jodły kalifornijskie *Abies concolor*, cyprysiki Lawsona *Chamaecyparis lawsoniana* i już poza zagrodą – dąb szypułkowy.

Kolejne skupienie interesujących drzew znajduje się w pobliżu zniszczonego dworu, a właściwie pałacu z 1806 roku w **Karminie**. Po jego stronie północnej zachowała się stara jodła kaukaska *Abies nordmanniana*. Po południowo-wschodniej stronie pałacu rośnie rzadko u nas spotykany, pochodzący z USA, klon czerwony *Acer rubrum*. Czerwone są jego kwiaty

(wiosną), owoce (latem) i liście (jesienią). Obok klonu znajduje się usychająca jodła kalifornijska. Przy drodze rośnie druga jodła kaukaska i nieco dalej lipa drobnolistna. Na wschód od pałacu znajduje się niewielki park. W nim, w części położonej najbliżej pałacu, rosną między innymi: kilka daglezi zielonych, kasztanowiec czerwony *Aesculus x carnea*, jodła kalifornijska, sosna czarna, klon francuski *Acer monspesulanum* (duża rzadkość w parkach podworskich) i klon czerwony. Po wschodniej stronie małej polany znajdziemy kolejną jodłę kalifornijską, a w głębi trzy buki pospolite odmiany purpurowej. Przy drodze prowadzącej od pałacu w kierunku wschodnim, po stronie południowo-zachodniej, zobaczymy rozrastające się kępy chronionego wiciokrzewu pomorskiego *Lonicera periclymenum*, a po drugiej – szpaler drzew sosny czarnej z jedną robiną białą odmiany jednolistnej *Robinia pseudoacacia* 'Unifolia'.

Grupa sosen żółtych przy starym cmentarzu w Postolinie. Fot. WR

W odległości 300 metrów na północny wschód od Postolina znajduje się dawny **cmentarz**. Tu zostali pochowani m.in. Heinrich von Salisch i jego żona. Obok znajduje się duży eratyk, tj. glaz narzutowy, o obwodzie ponad 8 m i stare cisy. Na wschodnim skraju cmentarza rośnie grupa rzadkich u nas sosen żółtych *Pinus ponderosa*, rodem z zachodnich stanów Ameryki Północnej. W części zachodniej cmentarza rośnie jałowiec wirginijski *Juniperus virginiana* (drzewko o obwodzie 124 cm, ze złamanym wierzchołkiem i usychającą odnogą).

3.7.4. Sułów

Park (obecnie własność prywatna wraz z pałacem) o powierzchni około 11 ha istnieje od 1775 roku. Na jego południowo-wschodnim skraju stoi pałac z 1680 roku. Po stronie północnej pałacu rosną trzy okazałe platany klonolistne, po zachodniej kilka dębów szypułkowych oraz świerk pospolity. Po wschodniej stronie pałacu znajduje się dawny dziedziniec. Na jego środku rośnie grupa żywotników, wśród których można rozpoznać żywotniki zachodnie i żywotniki olbrzymie. Widać różnice nie tylko w budowie liści, ale i w wyglądzie kory (żywotnik zachodni ma korę drobniej spękaną i bardziej „kosmatą”). Na południe od tej grupy, przy drodze dojazdowej, rośnie buk pospolity odmiany purpurowej z guzowatym pniem i małą koroną, za nim dwa cisy 3,5 m wysokości. Przy tej samej drodze, bliżej wejścia na dziedziniec, rośnie sosna czarna, obok niej żywotnik olbrzymi i jałowiec wirginijski z korą odchylającą się płatami od pnia i gałązkach częściowo z igielkami (o obwodzie pnia 95 cm).

Na północny zachód od pałacu, już w samym parku, rozpościera się polana widokowa, a dalej staw. Na południowym skraju polany, blisko stawu, w kępie drzew znajduje się okazały buk pospolity odmiany purpurowej, zaś po stronie północno-wschodniej polany znajdują się resztki dawnej alei grabowej i stary cis. Staw z wyspami (oczyszczony w ostatnich latach) otacza promenada spacerowa. Po jego stronie północnej i zachodniej są usypane sztuczne pagórki widokowe (przy stawie, między dwoma pagórkami jest ślad po dawnej romantycznej grocie z kamienia).

Na północ od stawu znajduje się następna polana. W jej centralnej części rośnie rzadko spotykany w parkach dąb burgundzki *Quercus cerris*, zwany też dębem frędzelkowatym – od pąków otoczonych wąskimi, frędzelkowatymi łuskami. Liście ma podobne do dębu bezszypułkowego, ale węższe i na spodzie gwiazdkowato owłosionym. Obwód jego pnia wynosi 222 cm. Na skraju tej polany rosną od wschodu: platan klonolistny (400 cm) i stare dęby szypułkowe, a od północy lipy szerokolistne.

Dalej, w części zachodniej parku, znajdują się skupienia dorodnych buków pospolitych, dębów szypułkowych, pojedyncze graby pospolite, jesiony wyniosłe, klony pospolite i jawory, lipy drobnolistne i szerokolistne.

W parku efektowne są kępy kwitnących wiosną gatunków runa leśnego: zawilca gajowego, jaskra wiosennej, jasnoty plamistej i innych. Łanowo występują, np. podagrycznik i bluszcz, którego część okazów wspina się na drzewa i zaczyna kwitnąć. Bogata jest awifauna parku.

3.7.5. Krośnice

Park jest położony w sąsiedztwie zespołu zabudowań szpitala neuropsychiatrycznego (zwarta jego część, złożona z drzew rodzimych gatunków, znajduje się na zachód od zespołu). W części przylegającej do ulicy Sanatoryjnej, najlepiej utrzymanej, ze skwerami, w centrum rośnie tulipanowiec amerykański, obok młody bożodrzew *Ailanthus altissima*, dalej stara jodła kaukaska (z rozwidlonym pniem), topole włoskie *Populus nigra* var. *italica*, świerk srebrzysty i robinie białe, a bliżej ulicy – cztery olsze zielone *Alnus viridis*. Przy ogrodzeniu duży

krzew wierzby iwy. Dalej na północ znajdują się kolejne świerki srebrzyste i okazała jodła kalifornijska oraz modrzew europejski (obok budynku). W części środkowej rosną głównie: buki pospolite, dęby szypułkowe, graby pospolite, klony polne, lipy drobnolistne i szerokolistne, a z iglastych – daglezje. Na zachód od pałacu (dziś Urząd Gminy Krośnice), w głębi parku, rosną m.in.: buk pospolity odmiany purpurowej, dęby czerwone i okazały kasztan jadalny *Castanea sativa*. Park graniczy od zachodu z otwartą przestrzenią, a z sąsiednim parkiem w Wierzchowicach łączy się starą aleją dębów szypułkowych.

3.7.6. Wierzchowice

Park założony w połowie XVII wieku przy nie istniejącym już dziś dworze o konstrukcji ryglowej z około 1840 roku. Drzewostan tworzą: dęby szypułkowe w różnym wieku (wśród nich drzewa o rozmiarach pomnikowych), graby pospolite i lipy drobnolistne, a w mniejszym stopniu buki pospolite, klony pospolite i jawory oraz daglezje zielone i świerki pospolite. Są też liczne kępy podrostu wymienionych uprzednio gatunków i krzewy bzu czarnego. W parku charakterystyczne są masowo kwitnące wiosną: zawilec gajowy i jaskier wiosenny, a później – łany niecierpka drobnokwiatowego i podagrycznika. Nad niewielkim stawem rośnie duża kępa olszy czarnej i grupa świerków pospolitych.

Nieistniejący dwór w Wierzchowicach. Stan z połowy lat 80. Fot. WR

3.7.7. Żmigród

Najbardziej interesujące okazy znajdują się w starym parku nad Baryczą. Znajdują się tu wieża i ruiny pięknego niegdyś barokowego pałacu z roku 1706-1708, a w części południowej staw. Na zachodnim skraju parku, przy murowanym parkanie, rosną kasztanowce czerwone. W samym parku przeważają gatunki rodzime. Na południowy zachód od ruin pałacu rośnie stary okaz cisa o obwodzie wynoszącym 160 cm na wysokości 0,4 m, powstały ze

zrośnięcia 6 pni. Na północ od cisa, na otwartej przestrzeni, rośnie dąb szypułkowy o obwodzie 631 cm, o pięknym pokroju. Oba drzewa to pomniki przyrody. Dalej, na południe od pałacu, na skwerach, rosną: sumak octowiec *Rhus typhina*, katalpa *Catalpa ovata* oraz żywopłoty z ligustru pospolitego *Ligustrum vulgare* i berberysu Thunberga odmiany purpurowej *Berberis thunbergii* 'Atropurpurea'. Na kilku kwaterach rosną nieliczne różaneczniki żółte (azalie pontyjskie). Dalej w kierunku wschodnim rosną liczne stare drzewa: sosna wejmutka, obok buki, graby, dęby i jesion wyniosły. Na zachód od wieży rosną ponadto: topola biała, a bliżej rzeki topole późne, zwane kanadyjskimi *Populus x euroamericana* 'Serotina', jesion wyniosły i robinia biała *Robinia pseudoacacia* (te ostatnie obrośnięte są okazałym bluszczem). W kierunku wschodnim park stopniowo przechodzi w dość podmokły las liściasty o charakterze łęgu, z polanami różnej wielkości.

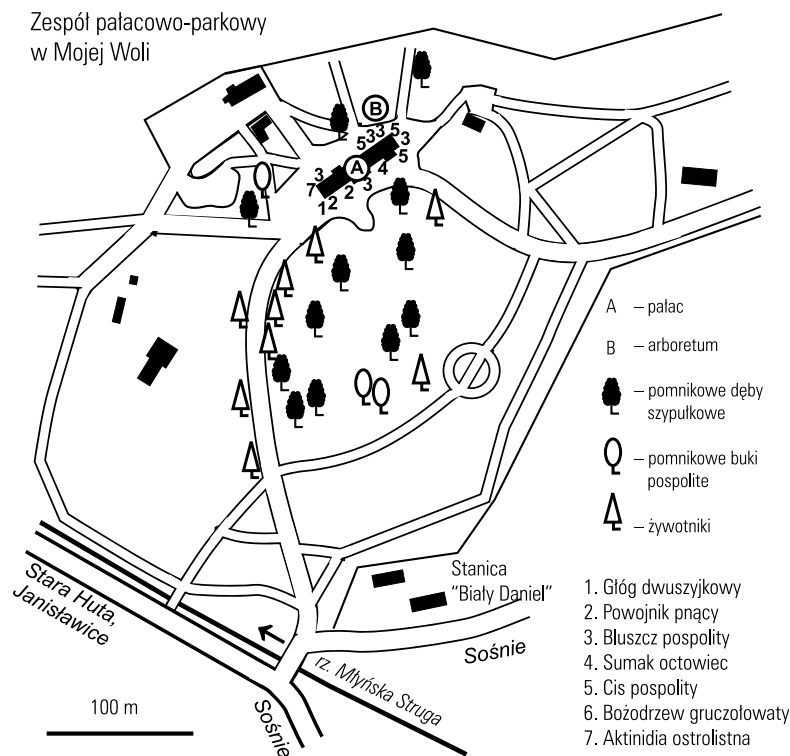
3.7.8. Antonin

Na południowy wschód od pałacyku myśliwskiego z 1822-1824 roku, w granicach ogrodu zwracają uwagę okazałe, choć przycinane, kępy cisów pospolitych (otaczające cokół z popiersiem Fr. Chopina) oraz sosny pospolite o obwodach: pierwsza 300 cm blisko głównego wejścia i trzy po ok. 255 cm w głębi parku (za kanałem), następnie dwa pomnikowe dęby szypułkowe, z których drzewo, obecnie suche, o obwodzie 430 cm, nosi odsłonięte ślady żeru larw kozioroga dębosza. Dalej na południe, już poza ogrodzeniem, w lesie rosną między innymi stare choiny kanadyjskie, świerki pospolite oraz okazały modrzew europejski.

Po stronie północno-zachodniej pałacyku znajduje się kępa krzewów, w której można wyróżnić: tawulę wczesną *Spiraea x arguta*, żylistek *Deutzia sp.*, jaśminowiec *Philadelphus sp.* i berberys *Berberis sp.* Z tej samej strony pałacyku, bliżej ogrodzenia, rosną też stare sosny pospolite (najgrubsza o obwodzie 327 cm) oraz buk pospolity. Jeszcze dalej w kierunku północnym, na początku ścieżki przyrodniczo-dydaktycznej prowadzącej przez rezerwat „Wydymacz”, położona jest grupa 5 starych żywotników olbrzymich, cyprysik Lawsona i jodła kalifornijska (o rozwidlonym wierzchołku). Na skraju grupy tych drzew rośnie kilka krzewów różanecznika fioletowego oraz rdestowca ostrokończystego *Reynoutria japonica* a tuż przy ścieżce – rozłożysta choina kanadyjska. Inny gatunek – rdestowiec sachaliński *R. sachalinensis* rośnie w okolicy przystanku nr 7, gdzie też znajdziemy jeden okaz wiciokrzewu pomorskiego.

3.7.9. Moja Wola

Park wraz z pałacem z 1852 roku, (rozbudowanym w latach 1895 i 1902-1903), w którym od 1949 do 1988 roku była szkoła leśna i ośrodek szkoleniowy, ma obecnie powierzchnię około 10 ha i jest pomnikiem przyrody. Ściany pałacu są pokryte oryginalną korowiną dębu korkowego *Quercus suber* z Portugalii, uzupełnioną korowiną naszych rodzimych dębów. Budowlę porastają pnącza ogromnych rozmiarów: bluszcz pospolitego, powojnika pnącego *Clematis vitalba* i aktinidii ostrolistnej *Actinidia arguta*, która pochodzi z dalekiego wschodu. Tuż przy pałacu, po stronie wschodniej, rosną pomnikowe cisy pospolite oraz bożodrzew gruczołowaty *Ailanthus altissima*.

Najwięcej okazałych drzew, w tym skupień starych dębów szypułkowych, znajduje się w parku na południowy wschód od pałacu. Na dużej polanie, przed głównym wejściem zwracają uwagę młode drzewka kilku gatunków jodeł, duży okaz jałowca pospolitego *Juniperus communis* oraz dwa klony pospolite odmiany Schwedlera z purpurowo-czerwonymi liśćmi, na wiosnę wspaniale kontrastujące na tle świeżej zieleni. W parku jest też kilka okazałych buków pospolitych, olsza czarna i dąb czerwony, a z iglastych gatunków introdukowanych – parę żywotników olbrzymich, żywotników zachodnich oraz cyprysik Lawsona.

Po stronie południowo-zachodniej pałacu znajduje się zgrupowanie młodych drzew wśród których wyróżniają się: sumak octowiec, oliwnik wąskolistny *Eleagnus angustifolia*, jarzab szwedzki *Sorbus intermedia*, olsza zielona, sosna limba, i rosnący w pobliżu klon srebrzysty.

Na szczególną uwagę zasługuje kilkadziesiąt egzemplarzy drzewek obcych gatunków rosnących w tzw. arboretum szkolnym po stronie północno-zachodniej pałacu. Podobnie jak poprzednie zgrupowanie drzewek zostały one posadzone w okresie działalności Technikum Leśnego (1951-1975). Są tutaj między innymi: jodła jednobarwna, daglezwia zielona w od-

mianie sinej, cyprysik Lawsona, choina kanadyjska, tulipanowiec amerykański, orzesznik pięciolistkowy *Carya ovata*, orzesznik siedmiolistkowy *C. laciniosa*, korkowiec amurski *Phellodendron amurense*, wierzba migdałowa *Salix triandra*, klon tatarski *Acer tataricum*, pęcherznica kalinolistna *Physocarpus opulifolius*, parczelina trójlistkowa *Ptelea trifoliata*, jarzab mączny *Sorbus aria*, oliwnik wąskolistny *Eleagnus angustifolia*, głóg szypułkowy *Crataegus pedicellata*, złotokap *Laburnum sp.* i inne, łącznie około 30 gatunków.

Razem w całym parku pobieżna inwentaryzacja w 1999 roku wykazała istnienie minimum 80 gatunków rodzimych i introdukowanych.

Park w Mojej Woli. Fot. ER

3.7.10. Inne parki podworskie

Inne parki podworskie mają niewiele ciekawszych gatunków obcego pochodzenia. Okazałe buki pospolite odmiany purpurowej występują jeszcze w parkach we wsi: Pierstnica Duża i Świebodów, klony jawory odmiany purpurowej – w Dziewiętlinie, a dąb błotny – w parku wsi Brzostowo.

Wszystkie parki podworskie są nie tylko miejscem występowania różnych gatunków drzew i krzewów ozdobnych. Są śladem sztuki ogrodniczej, kultury i bogactwa ich dawnych właścicieli. Parki są też ostoją różnych gatunków roślin zielnych, owadów, a także ptaków. Umożliwia to nie tylko skład gatunkowy, lecz także wielopiętrowa i różnowiekowa struktura drzewostanu, jaką rzadko spotyka się w lasach zagospodarowanych.

Ważniejsza literatura do rozdziału 3:

- ANIOL-KWIATKOWSKA, J., PENDER, K. 1997. *Plan ochrony leśnego rezerwatu przyrody „Olszyny Niezgodzkie”*. Maszynopis. Instytut Botaniki U. W. Wrocław.
- Dokumentacja podstawowa dla obszaru chronionego krajobrazu „Wzgórza Ostrzeszowskie i Kotlina Odolanowska”*. Maszynopis (praca zbiorowa). Pracownia Dokumentacji Ekologicznych. Poznań 1993.
- Dokumentacja rezerwatu „Stawy Milickie”*. Maszynopis (praca zbiorowa). Uniwersytet Wrocławski. Wrocław 1991.
- Dziennik Urzędowy Województwa Dolnośląskiego. 2001 r., nr 127, poz. 1654, nr 155, poz. 2130, 2002 r., nr 152, poz. 2031, nr 229, poz. 19748.
- MACICKA, T., 1984. *Zbiorowiska leśne południowo-zachodniej części Kotliny Milickiej i Wzgórz Krośnickich*. Acta Univ. Wratis. Nr 666. Prace Bot. 29: 3-58.
- MACICKA – PAWLIK, T. 1997. *Plan ochrony leśnego rezerwatu przyrody „Radziądz”*. Maszynopis. Instytut Botaniki U. W. Wrocław.
- MACICKA – PAWLIK, T. 1998. *Plan ochrony leśno-krajobrazowego rezerwatu przyrody „Wzgórze Joanny”*. Maszynopis. Instytut Botaniki U. W. Wrocław.
- MACICKA – PAWLIK, T., WILCZYŃSKA, W., 1996. *Dendroflora i zbiorowiska roślinne podworskiego parku w Postolinie koło Milicza*. Acta Univ. Wratis. Nr 1884. Prace Bot. 69: 15-29.
- Ochrona przyrody w południowo – zachodniej Polsce. Szata roślinna rezerwatów przyrody województwa wrocławskiego*. Aniol – Kwiatkowska, J. (red). Acta Univ. Wratis. Nr 1667. Prace Bot. 62.
- Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy” (województwo wrocławskie)*. T. 1 i 2. Maszynopis (praca zbiorowa). „Fulica” Jankowski Wojciech, Wrocław 1994.
- Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy” w województwie kaliskim*. Maszynopis. Kalisz 1995.
- Plan urządzenia Gospodarstwa Leśnego Nadleśnictwa Antonin, okres gospodarczy 1.01.1994 – 31.12.2003, Nadleśnictwa Milicz, okres gospodarczy 1.01.1996 – 31.12.2005 i Nadleśnictwa Żmigród, okres gospodarczy 1.01.1995 – 21.12.2004*.
- RADZISZEWSKI, E., 1994. *Stan pomników przyrody w gminie Przygodzice (województwo kaliskie)*. Maszynopis. Przygodzice.
- RANOSZEK, E., 1995. *Dendroflora parku w Postolinie i terenów przyległych*. Rocznik Dendrologiczny 43: 153-160.
- RANOSZEK, E., 2003. *Uproszczony klucz do rozpoznawania drzew i krzewów w parkach doliny Baryczy*. Liga Ochrony Przyrody. Okręg Wrocław.
- RANOSZEK, E., 1994. *Przyroda doliny Baryczy*. Milicz.
- RANOSZEK, E., RANOSZEK, W., ZAŁĘSKI, J., 1994. *Miasto i Gmina Milicz*. Inwentaryzacja krajoznawcza województwa wrocławskiego. Zeszyt 19. PTTK Oddział Wrocławski. Oficyna wydawnicza „Sudety”, Wrocław.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 września 2001 w sprawie określenia listy gatunków roślin rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów właściwych dla tych gatunków i odstępstw od tych zakazów*. Dz.U. nr 106, poz. 1167 z dnia 29 września 2001.
- STAWARCZYK, T. 2001. *Ornitologiczna waloryzacja akwenów Śląska*. Ptaki Śląska 13: 5-18.

4. Świat zwierząt

4.1. Bezkręgowce

Fauna bezkręgowców doliny Baryczy z racji dużej powierzchni i ogromnego zróżnicowania środowisk jest bogata, jednak dotąd nie prowadzono kompleksowych badań tej grupy zwierząt. Są tylko prace obejmujące niektóre jednostki taksonomiczne, np. ważki w części wielkopolskiej, pijawki w części dolnośląskiej itp.

Z **mięczaków** *Molusca* miejscami liczny bywa **ślimak winniczek** *Helix pomatia*, podlegający częściowej ochronie (osobniki o średnicy muszli powyżej 30 mm). Na stawach opróżnionych z wody jesienią często widoczne stają się duże małże. Pospolite na stawach są: **szczeżuja wielka** *Anodonta cygnea* i **szczeżuja pospolita** *A. anatina*, natomiast rzadkie – **skójka malarzy** *Unio pictorum* i **skójka zaostrzona** *U. tumidus*. Obie skójki częściej występują na ciekach. Wszystkie małże, z wyjątkiem szczeżui pospolitej, są chronione. Z dużych **skorupiaków** *Crustacea* najpospolitszy jest **rak stawowy** *Astacus leptodactylus*, którego najłatwiej można zobaczyć podczas odłowów ryb.

Liczne są **pająki** *Araneida*. Z gatunków chronionych coraz częściej obserwuje się **tygryzka paskowanego** *Argiope bruennichi*.

Z **owadów** *Insecta* w pewnych okresach licznie pojawiają się **jętki** *Ephemeroptera* oraz **ochotkowate** *Chironomidae*. Na uwagę zasługują też **ważki** *Odonata*. Tylko żywe okazy są różnokolorowe, co najlepiej można stwierdzić, oglądając je przez małą lornetkę np. 60x30. Podczas chłodnych dni są mniej ruchliwe. Z największych, a jednocześnie smukłych ważek, występują: **żagnica wielka** *Aeschna grandis* (ma tu-

Ślimak winniczek. Fot. ER

Kopulujące łątki na liściu strzałki wodnej na Prądni. Fot. CT

łów i odwłok czerwono-brązowe) oraz **husarz** *Anax imperator* (tułów i odwłok niebieski). Stosunkowo krępy odwłok posiadają: **ważka czarnoplama** *Libellula quadrimaculata* i **ważka płaskobrzucha** *L. depressa*. Na stawach można też często obserwować **lątki** *Agrion* i **palątki** *Lestes* – małe, delikatne ważki o niebieskich lub zielonych odwłokach. Nad strumieniami latem są spotykane świtezianki. Samce **świtezianki dziewicy** *Calopteryx virgo* mają skrzydła całe niebieskie, samice zaś jasnobrązowe. U drugiego gatunku **świtezianki błyszczącej** *C. splendens* na skrzydłach samca widać szerokie, ciemnoniebieskie paski, skrzydła samic są bezbarwne. Latem i jesienią są pospolite na stawach **szablaki** *Sympetrum sp.*

Brak dokładniejszych danych na temat wszystkich gatunków owadów chronionych na obszarze parku krajobrazowego. Np. w różnych środowiskach występują **biegacze** *Carabus sp.* których stwierdzono co najmniej 10 gatunków. Tylko w środowisku leśnym występują i to rzadko **tęcznik liszkarz** *Calosoma sycophanta* i **tęcznik mniejszy** *C. inquisitor*. Z trzmieli *Bombus sp.*, stwierdzono 6 gatunków ale udział poszczególnych gatunków tych rodzin wymaga badań specjalistów. Z dużych chrząszczy najbardziej charakterystyczny jest **kozióróg**

dębosz *Cerambyx cerdo*. Choć owa-
dy doskonale można zobaczyć tylko na
przełomie czerwca i lipca, kiedy odby-
wają się ich gody, to ślady żerowania
jego dużych, żyjących 3-4 lata larw wi-
doczne są na wielu starych dębach, kie-
dy odpada korowina z pni. Najczęściej
atakowane są drzewa, które rosną
w miejscach nasłonecznionych, na gro-
blach stawów i w niektórych parkach
podworskich.. W lasach bukowych
stwierdzono **kozióroga bukowca** *C. sco-
polii*. Bardzo rzadki jest **jelonek rogacz**
Lucanus cervus.

Kozióróg dębosz. Fot. ER

4.2. Kręgowce

4.2.1. Ryby *Pisces*

W stawach hodowlanych, rzekach i strumieniach ogółem stwierdzono 34 gatunki ryb. Głównym gatunkiem w stawach jest **karp** *Cyprinus carpio*, w odmianach karp lustrzeń oraz mniej licznie – karp pełnołuski. Poza nim są hodowane niewielkie ilości **szczupaka** *Esox lucius*, **lina** *Tinca tinca*, **amura białego** *Ctenopharyngodon idella*, **tolpygi białej** *Hypophthalmichthys molitrix*, **tolpygi pstrej** *Aristichthys nobilis*, **suma** *Silurus glanis* i najmniej – **sandacza** *Stizostedion lucioperca*. Poza wymienionymi gatunkami ryb pospolite są: **płoć** *Rutilus rutilus*, **karaś srebrzysty** *Carassius auratus*, **okoń** *Perca fluviatilis*, **jazgarz** *Gymnocephalus cernuus*, **słonecznica** *Leucaspis delineatus* i **ciernik** *Gasterosteus aculeatus*. Rzadsze, także poza

stawami, są: **leszcz** *Abramis brama*, **krap** *Blicca bjoernea*, **wzdrega** *Scardinius erythrophthalmus*, **kielb** *Gobio gobio*, **koza** *Cobitis taenia*, **różanka** *Rhodeus sericeus*, **karaś (złocisty)** *Carassius carassius*, **sumik** *Ictalurus nebulosus*, **śliz** *Orthrias barbatulus*, **piskorz** *Misgurnus fossilis* i **miętus** *Lota lota*. Ten ostatni gatunek, dawniej pospolity, obecnie jest bardzo rzadki. Bardzo rzadkie także są: **węgorz** *Anguilla anguilla* (czasem spotykany w Baryczy poniżej Żmigrodu), **koza złota** *Sabanejewia aurata*, **ukleja** *Alburnus alburnus*, **pstrąg potokowy** *Salmo trutta fario* (jego występowanie w górnych odcinkach Sąsiecnicy i w Brzeźnicy wymaga potwierdzenia), **jelec** *Leuciscus leuciscus*, **kleń** *Leuciscus cephalus* i **jaź** *Leuciscus idus* (dawniej częsty, dziś nadzwyczaj rzadki). Natomiast **czebaczek amurski** *Pseudorasbora parva*, zawleczony od początku lat 90., może być na niektórych stawach dość liczny. Od lat 60. XX wieku występuje też **bass słoneczny** *Lepomis gibbosus*.

Do gatunków objętych ochroną ścisłą należą: piskorz – stosunkowo częsty w wodach stojących i wolno płynących, różanka – dość liczna w środkowym i dolnym biegu rzeki Baryczy (tj. poniżej Milicza),) oraz koza złota – stwierdzona ostatnio tylko w Baryczy poniżej Żmigrodu. Ochroną częściową są objęte: słonecznica oraz śliz (nieliczny, występuje tylko w górnym biegu cieków).

4.2.2. Płazy *Amphibia*

Ogółem stwierdzono 13 gatunków płazów; wszystkie chronione. Najwcześniej, bo już na przełomie marca i kwietnia, w stawach i bajorach odzywają się bulgoczącymi głosami dość liczne **żaby moczarowe** *Rana arvalis*. Także w tym okresie zabich godów w wodzie pojawia się **ropucha szara** *Bufo bufo*, wydając pojedyncze chrumkania, oraz **żaba trawna** *Rana temporaria*, zwana też żabą

Oczko wodne z żabą moczarową. Fot. AB

płową. W ciepłe dni, od końca kwietnia począwszy, w zacisznych zatokach stawów słychać kumkanie **kumaków nizinnych** *Bombina bombina*, a wieczorem daleko niosą się chóry **rzekotek drzewnych** *Hyla arborea*, naszych najładniejszych „zielonych żabek”. Później dołączają się do nich zewsząd skrzeczące **żaby wodne** *Rana esculenta* nieco rzadsze, ale większe **żaby śmieszki** *R. ridibunda* oraz najrzadsze i najmniejsze **żaby jeziorkowe** *R. lessonae*. W nocy, gdy wymienione gatunki stopniowo milkną, usłyszeć można wibrujące głosy rzadziej występujących **ropuch zielonych** *Bufo viridis*. Poza okresem godowym ropuchy zielone, a także ropuchy szare i rzadsze od nich **grzebiuszki ziemne** *Pelobates fuscus*, łatwiej napotkać można na terenach bez wody, o glebie pulchnej, a nawet piaszczystej. Wtedy też, daleko od stawów, na polach, łąkach, w ogrodach i lasach, pospolicie występuje żaba trawna. Bardzo podobna do niej żaba moczarowa występuje w tym okresie w miejscach bardziej wilgotnych

(np. groble między stawami). Nie wiadomo czy występuje jeszcze **ropucha paskówka** *Bufo calamita*. Z płazów ogoniastych **traszka zwyczajna** *Triturus vulgaris* a zwłaszcza **traszka grzebieniasta** *T. cristatus* są obecnie bardzo rzadkie.

4.2.3. Gady *Reptilia*

Zmija zygzakowata. Fot. ER

Na stawach i przy ciekach wodnych najpospolitszy jest **zaskroniec** *Natrix natrix*. Rzadziej występuje beznoga jaszczurka — **padalec** *Anguis fragilis*. W różnych środowiskach, często bardzo suchych i piaszczystych, dość pospolita jest **jaszczurka zwinka** *Lacerta agilis*. Stosunkowo rzadka jest **jaszczurka żyworodna** *L. vivipara*, która występuje w miejscach bardziej wilgotnych oraz **żmija zygzakowata** *Vipera berus*. Ta ostatnia występuje niemal wyłącznie w lasach. Wszystkie są chronione.

4.2.4. Ptaki *Aves*

4.2.4.1. Ptaki lęgowe środowisk wodno-błotnych

Najbardziej cenne dla ptaków są duże stawy z wyspami trzcinowymi. Są one też najpiękniejsze i przypominają płytkie, eutroficzne jeziora. Do takich należą następujące stawy: Stary i Jeleni III koło Radziądza, Mewi Duży w kompleksie Ruda Sułowska, Czarny Las w kompleksie Krośnice, Słoneczny Górny, Grabownica oraz kilka innych w kompleksie Stawno. Stawy te na ogół posiadają też rozległe łany szuwarów przy brzegu. Groble

Staw Trzciel Nowy w kompleksie Przygodzice. Fot. ER

w kompleksach Krośnice i Stawno są zadrzewione. W części wielkopolskiej parku krajobrazowego, największe zbiorniki znajdują się w gminie Przygodzice. Ze względu na ich duże znaczenie dla ptaków w całości zasługują na ochronę, choć najcenniejszym dla lęgów ptaków jest niewielki staw — Trzciel Nowy.

Malowniczo wyglądają także stawy pogłębiane w latach 60. Obecnie na ich licznych, ale niezbyt dużych wyspach ziemnych zwykle rosną drzewa lub krzewy. Powierzchnie szuwarów są niewielkie. Oprócz ptaków leśnych takie miejsca zasiedlają remizy i dziwonie. Z największych tego rodzaju zbiorników wodnych wymienić należy: staw Niezgoda przy wsi o tej samej nazwie, Górnik koło wsi Bartniki oraz niektóre stawy w kompleksie Żeleźniki. Do dużych akwenów posiadających zarówno trzcinowe wyspy jak i suche, często zadrzewione wyspy ziemne, należą cenne dziś stawy: Andrzej, Golica i Gadzinowy Duży w kompleksie Stawno oraz staw Stary koło wsi Radziądz.

W końcu lat 70. pogłębiono kilka dużych zbiorników. Z nadmiaru ziemi formowano wówczas ogromne wyspy o płaskich wierzchołkach. Takie istnieją do dziś na stawach: Rudy koło wsi Ruda Żmigrodzka, Grabówka Duża w kompleksie Ruda Sułowska oraz na obu stawach Słupickich i na Jaskółczym nr 5 w kompleksie Stawno. Rozległe, płaskie przymy ziemi, o ile nie są zadrzewione, stosunkowo chętnie zajmują ptaki gniazdujące w koloniach – śmieszki i rybitwy rzeczne.

Podane poniżej dane ilościowe omawianych tu gatunków ptaków pochodzą głównie z początku lat 90.

Środowisko szuwarowe, rzadziej przymy ziemi

będące wyspami, to miejsce lęgów **gęgawy** *Anser anser*. W części dolnośląskiej Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” gniazduje od około 300 do 600 par tych ptaków. Ponadto na stawach w rejonie Janisławic i Przygodzic w ostatnich latach stwierdzono lęgi dalszych 60-80 par. Na każdym z największych stawów, gnieździ się co roku po kilkadziesiąt par, a poza tym na mniejszych zbiornikach – od kilku do kilkunastu par. Z ptaków wodnych gęgawy przystępują najwcześniej do lęgów. Zdarza się to często już w pierwszych dniach marca gdy tylko zniknie lód ze stawów. Ich donośne głosy ożywiają wczesną wiosną dość puste jeszcze stawy. Poszczególne pary wyszukują miejsca do lęgów i bronią już zajętych. Rano i po południu z głośnym gęganiem lecą na okoliczne łąki lub pola na żerowanie. Kiedy samica siedzi na gnieździe, gąsior zwykle pływa w pobliżu i alarmuje głośnym krzykiem, gdy grozi niebezpieczeństwo. Po wykluciu się piskląt od końca marca ptaki nagle cichną, stają się jeszcze bardziej ostrożne i skryte, co trwa aż do lata.

Wiosną, z pierwszymi gęgawami, można obserwować żerujące na polach **żurawie** *Grus grus*. Pojedyncze pary to zwykle ptaki lęgowe. Oba ptaki, kiedy są zaniepokojone, wydają

Gniazdo gęgawy z piskletami. Fot. ER

głosy w duecie. Liczbę lęgowych ptaków szacuje się dziś na około 50 par, z czego 1/3 zakłada gniazda na trudno dostępnych śródleśnych mokradłach, a 2/3 na obrzeżach największych stawów, na turzycowiskach lub w rzadkiej trzcinie. W Kotlinie Żmigrodzkiej, jak również w wielkopolskiej części parku krajobrazowego przeważa liczba par gniazdująca poza stawami, w głębi lasu, natomiast w części dolnośląskiej Kotliny Milickiej, więcej par wyprowadza lęgi w obrębie istniejących stawów. Ptaki swą obecność zdradzają pięknym, donośnym hejnałem, zwłaszcza wcześniej rano. Poza lęgowymi żurawiami co najmniej kilkadziesiąt ptaków nielegowych koczuje od wiosny do lata na turzycowiskach i łąkach. Żerują też na oziminach, gdzie w okresie przelotów obserwowano zgrupowania liczące ponad 100 osobników.

Prawie każdy staw z szuwarami okupują pary lęgowych **łabędzi niemych** *Cygnus olor*. Liczba lęgowych łabędzi wzrosła z jednej pary tuż po II wojnie światowej do ponad 100 par. Ponadto na największych stawach przebywa po kilkaset ptaków nielegowych, które latem się pierzą. Całą wiosnę można obserwować lęgowe łabędzie broniące swego terytorium. Samce przepędzają osobniki innych par łabędzi, a nawet pływające w pobliżu gęgawy.

Łabędź niemy na gnieździe. Fot. ER

Gniazdo żurawia na stawie Golica. Fot. ER

Przybywa na stawach **łabędzi krzykliwych** *Cygnus cygnus*. Obecnie 1-2 pary na stawach milickich usiłują wyprowadzić lęgi, nie zawsze skutecznie. Nielegowe pary i niewielkie stadka tych ptaków spotyka się prawie cały rok. W okresie wędrówek stają się coraz liczniejsze. Gatunek ten zwraca na siebie uwagę donośnym głosem.

Z największych ptaków drapieżnych dość rzadko obserwuje się **bielika** *Haliaeetus albicilla*. Orzeł ten poluje na stawach, natomiast swe duże

gniazda buduje na wierzchołkach najwyższych drzew w głębi trudno dostępnych lasów. Częściej jest obserwowany na stawach jesienią, kiedy pojawiają się młode, koczujące ptaki tego gatunku. Zdarzają się wtedy zgrupowania kilkunastu ptaków na jednym stawie.

Jedynym ptakiem z rzędu drapieżnych, który buduje gniazda w trzcinach, jest **blotniak stawowy** *Circus aeruginosus*. Od początku kwietnia dorosłe ptaki można obserwować się nad stawami, kiedy tokują lub znoszą materiał na gniazdo. Imponujący jest lot tokowy samca na dużych wysokościach i jego ewolucje powietrzne przy opadaniu ptaka w dół. Gatunek ten był do niedawna niesłusznie tępiony jako szkodliwy. W rzeczywistości samiec łowi głównie małe gryznie na polach, odlatując od gniazda często na kilka kilometrów. Z kolei samica poluje w obrębie stawów, nie dopuszczając do nadmiernego

Pisklęta blotniaka stawowego. Fot. ER

rozmnożenia się łyszek i perkozów. Blotniak pełni też rolę sanitarną, wylawiając z wody martwe ryby, kiedy trudno o inny pokarm. Maksymalna liczba par lęgowych wynosi 160-170.

Ptakiem szuwarów jest **bąk** *Botaurus stellaris* – krewniak czapli. Tylko dzięki istnieniu rozległych łąń trzcin liczba terytorialnych samców może sięgać 50-90. Ustalono to, licząc wiosną „buczące” na stawach samce. Trudno zobaczyć ptaka dorosłego, a jeszcze trudniej znaleźć jego gniazdo. Samce odzywają się w trzcinach niskim, ale donośnym głosem, najczęściej po zachodzie, a zwłaszcza przed wschodem słońca od godziny 2 do 4.

Sporadycznie, bo raz na kilka lat, gnieździ się w szuwarach **czapla purpurowa** *Ardea purpurea* – gatunek południowy. Jest dość trudna do odróżnienia w locie od pospolitej czapli siwej. Prawie każdego roku pojedyncze osobniki widywane były na stawach ZR Radziadz, Ruda Sułowska i Stawno. Natomiast liczna jest **czapla siwa** *Ardea cinerea*. Wielkość i lokalizacja kolonii lęgowych w dolinie Baryczy jest zmienna. Na przykład, od połowy lat 80. przez lat kilkanaście istniała kolonia w rejonie stawów koło Przygodzic, w lesie Pardalin, a kolonia w lesie koło wsi Bartków na zachód od Żmigrodu trwała ponad 70 lat. Przez kilkanaście lat czaple gniazdowały w trzcinach na stawie Mewi Duży. Obecnie istnieją kolonie lęgowe tych ptaków tylko na stawach Jeleni I i Górnik, wraz z kormoranami. Pojedyncze osobniki czapli siwej, żerujące w rozproszeniu, widuje się na wielu stawach prawie przez cały rok (z wyjątkiem okresu zimowego).

Poważniejszym szkodnikiem w hodowli karpia może być **kormoran** *Phalacrocorax carbo*. Liczba niełęgowych osobników kormorana wzrastała w dolinie Baryczy stopniowo od po-

Kormorany w kolonii lęgowej na stawie Jelenim. Fot. ER

Łyska na gnieździe w otoczeniu kwitnącej rzepichy ziemnowodnej. Fot. ER

czątku lat 70. XX wieku, aż doszło do powstania populacji lęgowej. Obecnie, oprócz ptaków z kolonii na stawie Górnik i Jeleni I, w dolinie Baryczy przebywa do kilkuset ptaków niełęgowych. Zarówno czapla siwa jak i kormoran są legalnie odstrzeliwane od lipca do odlotu.

Pospolitymi gatunkami, gnieźdzącymi się na stawach są **łyski** *Fulica atra* oraz kaczki: **gło-**

Pisklęta krzyżówki na gnieździe. Fot. ER

wienka *Aythya ferina*, **czernica** *A. fuligula* i **krzyżówka** *Anas platyrhynchos*. **Krakwa** *Anas strepera* jest mniej liczna. Najrzadziej stwierdza się lęgowego **plaskonosa** *Anas clypeata*, **cyrankę** *A. querquedula*, **podgorzałkę** *Aythya nyroca* i **gągola** *Bucephala clangula*.

Na stawach rybnych doliny Baryczy występują cztery gatunki perkozów: gnieźdzące się zwykle pojedynczo, **perkoz rdzawoszyi** *Podiceps grisegena* i **perkozek** *Tachybaptus ruficollis* oraz także w koloniach – **perkoz**

dwuczuby *Podiceps cristatus* i **zausznik** *P. nigricollis*. Zwłaszcza ten ostatni, niewielki owa-

dożerny gatunek, zakłada gniazda w obrębie kolonii śmieszek lub rybitw czarnych. W przypadku niewłaściwego poziomu wody, nieodpowiedniej roślinności wodnej, a przede wszystkim przy braku mew broniących aktywnie kolonii, zauszniki przenoszą się na inne miejsca lub rezygnują z lęgów. Liczba gniazd w jednej kolonii może wynosić do 200, ale dawniej gatunek ten był jeszcze liczniejszy. Zauszniki obecnie regularnie gniazdują na stawach w okolicach Drożdżęcina. Widowskowe toki można obserwować na wiosnę u perkoza dwuczubego i rdzawoszyjnego. Liczebność tego drugiego gatunku na stawach milickich uległa w ostatnich latach znacznemu zmniejszeniu, jedynie na stawie Wydymacz koło Antonina zachowała się dość stabilna populacja 6-8 (wyjątkowo do 11) par lęgowych. Wszystkie gatunki perkozów wydają specyficzne głosy, z których najbardziej charakterystyczne to rżączkujący głos tokowy perkoza rdzawoszyjnego i wibrujące, perliste głosy niewielkiego perkozka.

Głównie głosami zdradzają swoją obecność w szuwarach

chruściele, takie jak: **wodnik** *Rallus aquaticus*, **zielonka** *Porzana parva* i **kokoszka wodna** *Gallinula chloropus*. U tych gatunków odzywają się często obie płcie. Najczęściej można usłyszeć najpospolitszego z nich wodnika, zwłaszcza w ciepłe, bezwietrzne i parne wiosenne wieczory. Występuje on w liczbie do kilkunastu par na każdym z największych stawów. Tylko na niektórych stawach stwierdzono lęgowe zielonki, a kokoszka wodna, (zwana też kurką wodną), choć pospolita, zawsze występuje w rozproszeniu.

Perkoz rdzawoszyi na gnieździe. Fot. MG

Zausznik i pisklęta śmieszki na gnieździe. Fot. ER

Stawy i ich otoczenie z bogatą roślinnością, zasiedlają też drobne ptaki śpiewające. Mało znanymi, a interesującymi gatunkami są: **brzęczka** *Locustella luscinioides*, **strumieniówka** *L. fluviatilis* i **świerszczak** *L. naevia*. Pod względem głosu i wyglądu podobne są do siebie. Ich głosy kojarzą się z prawdziwymi świerszczami – owadami, a usłyszeć je można najczęściej wieczorem oraz w nocy. Tylko brzęczka, gatunek wschodni, występuje tam, gdzie rośnie trzcina w dużych łanach. Natomiast strumieniówka zajmuje zarośla wierzbowe, na brzegu stawów oraz nad Baryczą, a także podmokłe mozaikowate olszyny w lasach żmiodrozkich. Z kolei świerszczak przebywa na otwartych powierzchniach, w wysokich trawach.

Ich krewniacy, **trzciniak** *Acrocephalus arundinaceus*, **trzcinniczek** *A. scirpaceus*, **rokitniczka** *A. schoenobaenus* i **łozówka** *A. palustris*, to ptaki łatwiejsze do obserwacji. Od początku maja słychać na stawach głośnie, powtarzane „ryba-ryba-rak-rak...” trzciniaka, którym

wyróżnia się spośród śpiewu innych ptaków. Mniejszy od niego trzcinniczek, również szarobrzowy, jest bardzo liczny, np. na jednym hektarze trzciny może być 10-15 par lęgowych. Jego śpiew jest niezbyt głośny i powtarzany w szybszym rytmie. Trudniej rozpoznać po głosach łozówkę i rokitniczkę. Oba te gatunki przebywają częściej w zakrzaczonym terenie, nad rowami i na obrzeżach zbiorników wodnych. W podobnym środowisku dość liczny jest **potrzos** *Emberiza schoeniclus*.

W latach siedemdziesiątych znaleziono pierwsze gniazda **dziwonii** *Car-*

podacus erythrinus, której dwuletnie i starsze samce mają głowę i pierś czerwoną. Ptaki wyróżniają się melodyjnym, krótkim gwizdem. Jest to gatunek liczny na wschodzie Polski, natomiast na zachodzie zwiększa swą liczebność stopniowo od początku XX wieku, występując w dolinach rzecznych. W dolinie Baryczy najwięcej śpiewających samców obserwowano na groblach stawów kompleksu Stawno (od kilkadziesiąt do blisko 50), oraz koło Żeleźnik i Przygodzic (po około 20-30). W ostatnich latach stwierdzono spadek jej liczebności.

Interesującym ptakiem zadrzewionych grobli i wysp jest **remiz** *Remiz pendulinus*. Buduje misternie plecione gniazda, zawieszane na końcach gałązek wierzb lub brzoź, najczęściej nad lustrem wody. Jego liczebność w dolinie Baryczy może się wahać od 100 do 200 par lęgowych.

Na uwagę zasługują dwa gatunki słowików. Do niedawna występował tu tylko **słowik rdzawy** *Luscinia megarhynchos* – gatunek zachodni. W latach siedemdziesiątych zagnieździł się **słowik szary** *L. luscinia*, pochodzący ze wschodu, który w pewnych okresach był dość liczny. Na przykład, w najlepiej zbadanym kompleksie Stawno-Grabownica obserwowano do 20 słowików szarych i do 10 rdzawych (dane z 1986 roku), ale w ostatnich latach znów

Trzciniak przy gnieździe. Fot. ER

jego liczebność zmalała. Słowik szary występuje głównie w pobliżu łąk, nad rzeką Barycz, natomiast słowik rdzawy woli miejsca bardziej suche, np. wzdłuż drogi publicznej z Milicza do wsi Grabownica, w pobliżu osiedli ludzkich i w parkach wiejskich. Śpiewy słowików są ogólnie znane, ale rozróżnianie obu gatunków nie jest łatwe, ponieważ niektóre słowiki szare naśladują śpiew słowików rdzawych.

Ogółem na stawach z łąkami szuwarów i starymi groblami można napotkać od 15 do 30 gatunków ptaków lęgowych związanych ze środowiskiem wodnym, nie licząc innych gatunków typowych dla zadrzewień, na przykład sikor i pokrzewek.

Całkowicie przebudowany staw, o nowych groblach, w pierwszym roku po remoncie zalewany jest tylko częściowo wodą. Odsłonięte, piaszczyste dno zwabia **sieweczki rzeczne** *Charadrius dubius*, które zakładają trudne do zauważenia gniazda na gołym piasku. Sieweczki, które są wielkości skowronka, zwracają uwagę głosem zaniepokojenia, gdy człowiek znajdzie się w pobliżu. Ptaki te gnieźdzą się też na innych stawach o piaszczystym dnie, kiedy przez całą wiosnę pozostają one bez wody. Gatunek nieliczny, stwierdzany w liczbie do kilkudziesięciu par w całej dolinie Baryczy.

W podobnych warunkach, na dnie stawów bez wody, gnieździ się dość rzadka dziś **czajka** *Vanellus vanellus*. Wybiera jednak miejsca bardziej żyzne, które zarastają po pewnym czasie niską trawą. Ten gatunek

Rybitwa czarna na gnieździe. Fot. ER

występuje głównie na wilgotnych łąkach. Dawniej był bardzo pospolitym ptakiem, ostatnio w związku z zaprzestaniem koszenia i wypasania łąk, jej liczebność drastycznie spadła.

Piaszczyste wyspy na napelnionych stawach są czasem miejscem lęgowym dość rzadkiej **rybitwy rzecznej** *Sterna hirundo*. Kolonie do kilkudziesięciu gniazd istniały dawniej na stawie Grabówka koło wsi Grabówka, na stawie Gadzinowym koło Godnowa, na stawach koło Żeleźnik i Janisławic. Obecnie istnieją kolonie na następujących stawach: Słupicki w kompleksie Stawno, Rudy koło wsi Ruda Żmigrodzka, Antoni koło Żeleźnik oraz w rejonie Przygodzic. Pokrewna **rybitwa czarna** *Chlidonia niger* buduje gniazda tylko na płytkiej wodzie, w rzadkich szuwarach, na pływających kożuchach roślinności wodnej. Dawniej istniały jej kolonie po kilkadziesiąt gniazd. Dziś przeważnie kilkanaście, a wyjątkowo tylko kilkadziesiąt gniazd bywa na stawach koło wsi Lędziny, Drożdżęcina i osady Grabek. Kolonie po kilkadziesiąt gniazd zdarzają się dość regularnie na stawach koło Przygodzic.

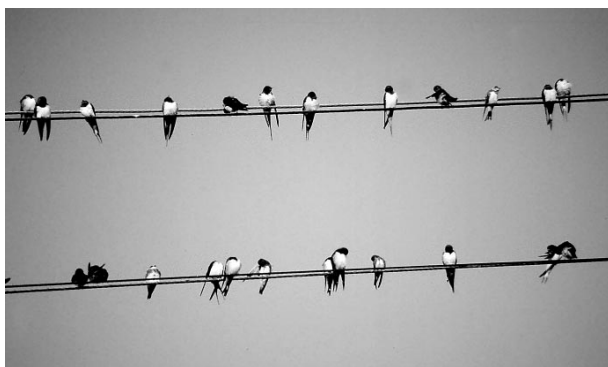
Zwiększyła natomiast swoją liczebność **mewa śmieszka** *Larus ridibundus*. Dawniejsze kolonie, w rzadkich szuwarach, liczyły do kilkuset gniazd, a dzisiaj mają po 1500 do 2500,

wyjątkowo 4000 gniazd. Takie kolonie istnieją na suchych przymach ziemi kilku zaledwie stawów. Obecnie największa kolonia lęgowa śmieszek znajduje się na wspomnianym już stawie Rudy. Jest rzeczą ciekawą, że w koloniach śmieszek na wyspach gnieźdzą się w dużym zagęszczeniu kaczki: pospolite krzyżówki, głowienki i czernice, a także nieliczne podgorzałki i krakwy. Ich gniazda znajdują się nieraz w odległości kilku metrów od siebie i często dochodzi do tzw. zniesień mieszanych – międzygatunkowych. Samica jednego gatunku dokłada kilka własnych jaj do gniazda samicy innego gatunku. Są to zjawiska ciekawe, nie poznane jeszcze dokładnie.

Mewa śmieszka w kolonii. Fot. ER

Dla stawów i ich okolic charakterystyczne są jaskółki. Na stromych, podmytych przez fale brzegach wysp trafiają się kolonie **brzegówek** *Riparia riparia*. W jednej kolonii może być od kilkunastu do kilkuset gniazd – norek. Ptaki łowią owady nad wodą. Inny gatunek, **oknówka** *Delichon urbica*, także może tworzyć duże skupienia gniazd położonych w miejscowościach usytuowanych w pobliżu stawów. Natomiast **dymówka** *Hirundo rustica*, która gniazduje wewnątrz budynków, nie tworzy tak licznych skupień lęgowych, jednak w liczbie kilkuset lub więcej osobników regularnie nocuje w trzinach na każdym większym kompleksie stawów, zwłaszcza w okresie wędrówek. Największe skupiska noclegowe dymówek, sięgające około 2000 osobników, obserwowano w końcu sierpnia na stawie Trzcielini koło Przygodzic (P. Dolata – informacja ustna). Trzcinowe wyspy są też miejscem noclegu wielkich stad **szpaków** *Sturnus vulgaris*.

Dymówki przed jesiennym odlotem. Fot. ER

W skarpach wysp lub nad ciekami, wykopuje nory gnieźdzący się w dużym rozproszeniu **zimorodek** *Alcedo atthis*. Jego liczebność waha się w granicach od 20 do 45 par w całej dolinie Baryczy. Wykrycie ptaka ułatwia znajomość jego piskliwego głosu, którym odzywa się w chwili zrywania do lotu.

Podsumowując, na przebudowanych stawach, pozbawionych szuwarów, obserwować można 10-15 gatunków ptaków związanych z wodą. Poza tym na stawach bez wody, w czasie przelotów wiosennych i jesiennych, można obserwować szereg gatunków z rzędu siewkowych, które opisano w oddzielnym rozdziale.

4.2.4.2. Ptaki lęgowe środowisk leśnych

W lasach gnieździ się szereg gatunków zagrożonych. Są to nieliczne duże ptaki, wymagające rozległych, zacisznych starodrzewi, o które coraz trudniej. Poza wymienionym już żurawiem i bielikiem, kilkanaście par **bocianów czarnych** *Ciconia nigra* buduje duże gniazda na najgrubszych konarach wiekowych dębów. W ostojach lęgowych bielików oraz bocianów czarnych wyznaczono strefy ochrony ścisłej, w których zakazuje się melioracji, wznoszenia obiektów płoszących ptaki a przede wszystkim wycinania drzew w promieniu 200 metrów od gniazda (u bielika) lub 100 m (u bociana czarnego). Ponadto, dla zachowania spokoju w okresie lęgów, od 1 stycznia do 31 lipca (dla bielika) lub od 1 marca do 31 sierpnia (dla bociana czarnego) istnieje całkowity zakaz wstępu do ostoji w promieniu 500 metrów, określającym rozmiar strefy ochrony częściowej. Granice tej ostatniej są zwykle prowadzone wzdłuż wydzieli, linii oddziałowych lub dróg leśnych. Bieliki polują na stawach, gdzie najłatwiej je obserwować, zwłaszcza jesienią, natomiast bociany czarne żerują na brzegu płytkich stawów, na stawach bez wody oraz na łąkach i rowach śródleśnych.

W lasach, w pobliżu stawów, gnieźdzą się **kani czarne** *Milvus migrans*, dawniej lęgowe w liczbie do kilkunastu par. Obecnie ich liczebność spadła na korzyść **kani rudej** *M. Milvus*. Dla obu gatunków kani również wyznacza się strefy ochronne. Te smukłe ptaki drapieżne z rozwidlonym ogonem, można dość często obserwować kiedy polują na łąkach. Najpospolitszym ptakiem drapieżnym jest **myszołów** *Buteo buteo*, którego najłatwiej można zobaczyć krążącego nad polami uprawnymi, jak wypatruje zdobyczy, głównie norników. Ptaki te są bardzo zmienne w upierzeniu. Warto im się przyglądać dokładniej, gdyż do mysołowa podobny jest mało znany **trzmiełojad** *Pernis apivorus*, dość pospolity w dolinie Baryczy, a żyjący w podobnym środowisku. Trudnym do obserwacji jest **jastrząb** *Accipiter gentilis*, bo z wyjątkiem toków nie ma w zwyczaju krążyć w powietrzu na wzór mysołowa. Ma natomiast charakterystyczny donośny głos. Jest ptakiem osiadłym i liczba jego nie przekracza prawdopodobnie kilkunastu

Myszołów. Fot. ER

par lęgowych. O wiele rzadszy jest **krogulec** *A. nisus*. Jesienią zjawiają się jeszcze osobniki z północy i powstaje wrażenie, że gatunek ten jest pospolity. Z rzędu sów pospolity na obszarach leśnych, przerywanych przestrzeniami otwartymi, jest **puszczyk** *Strix aluco*. Natomiast **uszatka** *Asio otus* występuje tylko miejscami, głównie na skraju kompleksów leśnych i zadrzewień śródpolnych.

Do interesujących gatunków leśnych ptaków należą: **dzięcioł czarny** *Dryocopus martius*, **lelek** *Caprimulgus europaeus* i **siniak** *Columba oenas*. Niezbyt liczne, występują na ogół w rozproszeniu. Są też dość trudne do zauważenia, jednak każdy z nich posiada charakterystyczny głos, niosący się daleko. Najrzadziej można usłyszeć głos tokowy lelka, gdyż ptak ten jest aktywny tylko w ciepłe noce czerwcowe, a przebywa w lasach sosnowych, na styku upraw i starszych drzewostanów. Oprócz siniaka, charakterystycznym gatunkiem lasów bukowych jest **mucholówka mała** *Ficedula parva*, której do kilkunastu śpiewających samców stwierdzono na Wzgórzu Joanny i w okolicach. Pokrewna **mucholówka żalobna** *F. hypoleuca* jest dość pospolita. Chętnie zajmuje skrzynki lęgowe także w drzewostanach iglastych. Jej najwyższe zagęszczenie lęgowe stwierdzono w rezerwacie „Wydymacz”. Tam też regularnie pojawia się **mucholówka białoszyja** *F. albicollis*. Ostatnio dość liczny stał się **kruk** *Corvus corax*.

4.2.4.3. Ptaki lęgowe łąk i innych terenów otwartych

Od czasu, gdy Barycz została uregulowana i obwałowana, a poziom wód gruntowych obniżył się, położone w jej okolicy łąki są dość suche. Nawet sporadyczne wylewy rzeki, przy piaszczystym podłożu, nie powodują zabagnień, gdyż po spływie wody grunt szybko obsycha. W związku z tym wszędzie nastąpił drastyczny spadek liczby dawniej licznych **czajek** i **kszyków** *Gallinago gallinago*. Z odcinka między Bartnikami a Żmigrodem wycofały się **rycyki** *Limosa limosa* i **krwawodzioby** *Tringa totanus*. Pojedyncze pary rycyków i krwawodziobów próbują jeszcze gnieździć się w różnych miejscach na łąkach w okolicy stawów lub nad Baryczą, a także na spuszczonej stawach. Dość regularnie są też obserwowane w okresie lęgowym na łąkach koło Żmigrodu, na południe od wsi Wilkowo i sporadycznie na wschód od wsi Sławoszowice.

Na wilgotnych, zagospodarowanych łąkach i pastwiskach tylko w niektórych miejscach gniazduje **świergotek łąkowy** *Anthus pratensis*, który częściej jest jednak obserwowany głównie podczas wędrówek. Natomiast **pokląskwa** *Saxicola rubetra* ostatnio stała się wyraźnie liczniejsza w związku z pojawieniem się rozległych ugorów, porośniętych z rzadka krzewami. Jej krewniak, **kląskawka** *S. torquata* od początku lat 90. jest obserwowana regularnie choć bardzo nielicznie.

Stosunkowo łatwo nad łąkami można obserwować ptaki drapieżne. W okolicznych lasach, poza lęgowymi, pospolitymi myszolowami i jastrzębiami, rzadkimi kaniami czarnymi, kaniami rudymi, w okresie przelotów można regularnie obserwować **blotniaki łąkowe** *Circus pygargus*, rzadziej **blotniaki zbożowe** *C. cyaneus* a sporadycznie nawet **orliki krzykliwe** *Aquila pomarina*.

Na oddzielne omówienie zasługują **ptaki łąk odolanowskich**. Obszar ten wyróżnia unikatowość środowisk, które rozciągają się na obszarze kilku tysięcy hektarów na wschód od szosy Bartniki – Wróbliniec, pomiędzy dopływami Baryczy: z prawej – rzeką Kuroch, a z lewej – kanałem Świeca. Tylko w części zachodniej tych łąk, na około 1250 hektarach powierzchni w 1994 roku, kiedy poziom wody gruntowej był wysoki, obserwacje A. CZAPULAKA wykazały 55 gatunków lęgowych ptaków, w tym blisko 27 związanych ze środowiskiem wodnym i podmokłym. Z lęgowych stwierdzono między innymi 12 odżywiających się samców **derkacza** *Crex crex*, około 80 par **czajki**, do 30 par **kszyka**, około 50 par **rycyka**, około 16 par **krwawodzioba** oraz wiele innych, rzadkich i chronionych gatunków ptaków. Wzdłuż rowów i kanałów liczne były **potrzos** i **rokitniczka**, nieco mniej zanotowano **łozówki**. Na całej powierzchni dość licznie występowały: **świergotek łąkowy**, **pliszka żółta** *Motacilla flava*, **pokląskwa** i **świerszczak**. Obserwacje ornitologów z innych miejsc łąk odolanowskich, także z części wschodniej, między Odolanowem a Przygodzicami, potwierdzają ich duże znaczenie dla ptaków. Jednak warunkiem koniecznym jest odpowiednio wysoki poziom wód gruntowych oraz umiarkowane użytkowanie rolnicze tych łąk. W ostatnich latach, w związku z postępującym wysychaniem, zaorywaniem lub ugorowaniem łąk, liczba gatunków i par lęgowych ptaków wodno-błotnych tych łąk uległa znacznemu zmniejszeniu.

W okresie wędrowek, wiosną na łąkach odolanowskich zatrzymują się „na popas” duże stada gęsi zbożowych *Anser fabalis*, natomiast częściej jesienią można obserwować tu różne gatunki ptaków drapieżnych. Z kolei zimą, w części środkowej tych łąk koncentrują się **myszołowy włochate** *Buteo lagopus*.

4.2.4.4. Liczebność pospolitych ptaków lęgowych

Wyniki badań ilościowych metodą kartograficzną w niektórych środowiskach Parku Krajo-
brazowego „Dolina Baryczy” na wybranych powierzchniach (jak w nawiasie) są następujące:

W **rezerwacie „Olszyny Niezgodzkie”** (o powierzchni ok. 74 ha), z mozaiką 60-90 letnich drzewostanów i 10-20 letnich młodników w 1991 roku (wyniki tylko czterech liczeń) stwierdzono 32 (36 – z ptakami regularnie zalatującymi na powierzchnię) gatunków w zagęszczeniu 34 par/10ha. Gatunkami najliczniejszymi były: **pierwiosnek** – 5 par/10 ha, **zięba** i **kapturka** (pokrzewka czarnobista) – po 3 pary/10 ha, **bogatka**, **piecuszek**, **rudzik**, **modraszka** i **cierniówka** – po 2 pary/10 ha. Z charakterystycznych dla tego środowiska gatunków wymienić należy: **sikorę ubogą**, **strumieniówkę**, **żurawia**, **samotnika** (brodzca samotnego) i **ślonek**.

W **olszynach koło Grabówki** (22 ha), liczących 60-85 lat w 1994 roku występowało 18 (25) gatunków w zagęszczeniu 58 par/10 ha. Do najliczniejszych należały: **rudzik** i **zięba** – po 8 par, **pierwiosnek** i **strzyżyk** – po 6, **kapturka**, **szpak** i **bogatka** po 5 par/10 ha.

W **rezerwacie „Radziądz”** (8,25 ha), w 200 letnim drzewostanie dębowo-grabowym z domieszką buka i lipy w 1991 roku stwierdzono 14 gatunków ptaków, z których najliczniejsze były w kolejności: **szpak**, **zięba**, **modraszka**, **bogatka** i **kowalik**. Podobnie jak w „Olszynach Niezgodzkich” teren kontrolowano wiosną tylko czterokrotnie.

W **dąbrowie koło wsi Kaszowo** (około 33 ha) o wieku około 80 lat, w 1978 roku występowało 25 gatunków w zagęszczeniu około 37 par/10 ha. Najliczniejsze były: szpak – 8, zięba – 4, bogatka, modraszka i świstunka leśna – po 3 pary/10 ha.

W **dąbrowach koło wsi Walkowa** (23 ha) liczących 120 lat w 1991 roku naliczono 23 (26) gatunków w zagęszczeniu 61 par/10 ha. Najbardziej liczne były: szpak – 13, zięba – 8, rudzik – 6 par/10 ha, oraz bogatka, modraszka i świstunka leśna po 4 pary/10 ha.

W **rezerwacie „Wzgórze Joanny”** (24 ha), gdzie w latach 1991-92 rosło 70% buka 120-160 lat i 30% dęba 125 letniego stwierdzono 20 (24) gatunki w zagęszczeniu 29-30 par/10 ha. Najliczniejsze były: zięba – 6, modraszka – 4-5, szpak – 2-10, bogatka i świergotek drzewny – po 2-3 pary/10 ha. Gatunki charakterystyczne dla buczyn to siniak i mucholówka mała.

W **buczynie niżowej koło wsi Lasowice** (22 ha) ze 120-140 letnimi drzewostanami buka w roku 1994 było 18 (21) gatunków ptaków lęgowych w zagęszczeniu 21 par/10 ha. Do najliczniejszych należały: zięba, bogatka i kowalik.

Liczenia ptaków **w borach sosnowych** na dwu powierzchniach po 10 ha każda, w latach 1972-73 wykazały 17-22 gatunków w zagęszczeniach 25-27 par/10 ha (w lesie 70 letnim, bez podszytu) i 41 par/10 ha (w starszym o 10-20 lat lesie z podszytem). Najliczniejszymi ptakami były: świergotek drzewny – do 7 par, bogatka i zięba – po 3 pary.

Drozd śpiewak na gnieździe. Fot. ER

W starym **parku w Mili-czu, przy Zespole Szkół Przyrodniczych**, z licznymi gatunkami drzew i krzewów, o strukturze wielopiętrowej, w częściach przylegających do miasta o powierzchni 11 ha (ze stadionem sportowym) i 10 ha (między ulicą Sułowska a Aleją Piastów) w latach 1978 i 1979 stwierdzono po 35 gatunków ptaków, w zagęszczeniu 117-132 par/10 ha. Najliczniejsze były: szpak

– 28-32 par, zięba – 10-11, mazurek – 5-20, bogatka – 7-8, pierwiosnek – 6-9, kapturka – 5-7, modraszka – 4-5, słowik rdzawy, kos, śpiewak i gajówka (pokrzewka ogrodowa) – po 3-4 par/10 ha.

Na **wilgotnych łąkach kośnych koło wsi Marchwiska** (120 ha), w 1992 roku, stwierdzono 13 gatunków, w zagęszczeniu 13 par/10 ha. Do najliczniejszych należały: świergotek łąkowy – 4 pary oraz pokląskwa, skowronek polny i potrzos – po 2 pary/10 ha.

Ptaki **pól uprawnych koło Milicza** (60 ha) w latach 1978-79 to 8 gatunków w zagęszczeniu około 7 par/10 ha, gdzie najliczniejszym był skowronek – 4 pary/10 ha, następnie w kolejności: potrzoszcz – 1 para, pliszka żółta, czajka i łozówka – po 0,3-0,4 pary/10 ha.

4.2.4.5. Przeloty ptaków

Dzięki liczным zbiornikom wodnym w dolinie Baryczy najłatwiej jest obserwować przeloty dużych ptaków wodnych i błotnych. Od początku lipca częściej stają się widoczne **czaple siwe**, które czatują na ryby zwykle w rozproszeniu. Każdej jesieni pojawiają się też **czaple białe** *Egretta alba*. Różne gatunki kaczek przebywają całymi dniami na stawach. Osobniki przelotne z reguły zatrzymują się na większych stawach, dlatego dobrze jest je oglądać przez lunetę o powiększeniu np. 30-krotnym, ponieważ łatwiej dostrzec wtedy gatunki rzadkie, najbardziej atrakcyjne dla obserwatorów ptaków. Najliczniejsze są tu **krzyżówki**, **głowienki** i **czernice** – w stadach od kilkuset do tysiąca i więcej ptaków na jednym stawie. Jesienią stada kaczek, zwłaszcza krzyżówek, są większe niż wiosną. Zdarzają się też, na niektórych stawach, prawie jednogatunkowe stada (liczące do kilkuset osobników) **plaskonosa**, **kra-kwy**, **cyraneczki** *Anas crecca* lub **świstuna** *A. penelope*. **Cyranki**, **gągoly** i **rożeńce** *Anas acuta* pływają zwykle rozproszone. Na przedwiośniu w wielu miejscach widuje się stadka **nurogęsi** *Mergus merganser*, nieraz w liczbie ponad 100 osobników, natomiast **bielaczki** *Mergus albellus* widywane są tylko po kilka osobników.

Dzikie gęsi żerują na polach i łąkach; wiosną i późną jesienią zwykle na oziminach, a po żniwach – na ścierniskach.

Poza **gęgawą**, która po okresie lęgowym i pierzeniu się od początku lipca łączy się w stada, od połowy września i w październiku zjawiają się duże stada **gęsi zbożowych**. Jedno stado może liczyć nawet 4000 osobników. Często towa-

rzą im stadka **gęsi białoczelnych** *A. albifrons*, nieraz liczące ponad 100 osobników. Uważa obserwacja takich stad przez lunetę pozwala łatwiej wykryć zdarzające się ostatnio częściej **bernikle białolice** *Branta leucopsis* lub inne bardzo rzadkie gatunki.

Gęsi pasą się najczęściej na terenach otwartych z dużymi łanami upraw, gdzie mają dookoła dobrą widoczność. Często jest to daleko od stawów. Są to pola uprawne między Radziądzem a Gatką, obszary wokół Osieka lub dalej na południe, następnie między Brzeziną Sułowską a Węgrzynowem albo dalej na północ, w okolicach wsi Szkaradowo. Gęsi można spotkać również na polach wokół wsi Guzowice, między Zdunami a Krotoszynem (zwłaszcza między Rochami a Baszkowem), na wschód od Gądkowic oraz w okolicach wsi Kołęda i Bartniki.

Stada gęgaw na stawie Słupickim Starym. Fot. ER

Gęsi mogą też zatrzymywać się w pobliżu stawów, o ile znajdą odpowiednie miejsca do żerowania. Do takich należą pola uprawne na zachód od stawu Stary, na wschód od stawu Mewi Duży, na zachód i wschód od stawu Grabownica, na wschód od stawu Andrzej oraz na polach uprawnych i łąkach wokół stawów koło Przygodzic. W okresie wędrówek duże stada dzikich gęsi regularnie zatrzymują się w różnych miejscach wspomnianych wcześniej łąk odolanowskich.

Wieczorem ptaki zlatują się na największe stawy. Gdy żerują w pobliżu stawów, mogą na nie wracać także w ciągu dnia, zwykle w godzinach południowych. Jeżeli duży staw ma daleko od brzegu płytkie miejsca lub wyspy, gęsiom na noclegowiskach towarzyszą **żurawie**. Jesienny przelot tych ptaków obserwuje się od połowy września niemal do końca listopada, ale najwięcej osobników notuje się w październiku. Wtedy na przykład, do kilkuset żurawi zatrzymuje się na nocleg na największych stawach. Obserwacja jesiennych zlotów gęsi i żurawi od zachodu słońca aż do zmroku stwarza niezapomniane wrażenie, potęgowane jeszcze specyficznymi i donośnymi głosami tych ptaków.

Największe noclegowiska gęsi znajdują się zwykle na następujących stawach: Trzcielina Wielki i Murzynowy 2 koło Przygodzic, Jasny Dolny koło wsi Potasznia, Grabownica, Słoneczny Górny i Słoneczny Dolny w kompleksie Stawno, Mewi Duży przy wsi Brzezina Sułowska, Stary i Jeleni III koło wsi Radziądz.

Najbardziej różnorodną gatunkowo grupą są jednak ptaki z rzędu **siewkowych** *Charadriiformes*. Z pośród nich szczególnym zainteresowaniem cieszą się gatunki z podrzędu **siewkowców** *Charadrii*. Pojawiają się one wiosną, a przede wszystkim jesienią na stawach, na których opada poziom wody. Żyzne dno stawów stanowi dla nich namiastkę wybrzeży morskich, na których od tysięcy lat ptaki te zatrzymują się podczas wędrówek. Na stawach milickich pojawianie się siewkowców jest ściśle związane z gospodarką rybacką. Jesień to pora połowów ryb. Stawy są opróżniane z wody od połowy września, a właściwie odłowy ryb rozpoczynają się zwykle na początku października. Aby opróżnić z wody staw o powierzchni 200-300 ha, muszą upłynąć dwa, trzy tygodnie, zależnie od liczby otwartych mniczów. Z małych stawów woda może już spłynąć po kilku dniach, a stopniowo odsłaniane, muliste dno stawu działa wabiąco na ptaki. Linia styku cofającej się wody z dnem stawu jest najlepszym miejscem do żerowania, tu jest najwięcej bezkręgowców wodnych dostępnych dla brodców, siewek, biegusów, bekasów i kulików. Każda z wymienionych grup podrzędu siewkowców ma swe specyficzne miejsce żerowania, na przykład brodcze i kuliki, o dłuższych nogach, żerują w płytkiej wodzie, bekasy, czajki i siewki – na świeżo odsłoniętym dnie stawu, a sieweczki – zwykle na miejscach już prawie suchych.

Wiosną tylko niektóre stawy są bez wody. Na zupełnie suchym stawie, pozostającym bez wody przez zimę, zatrzymuje się niewiele ptaków. Najlepsze warunki żerowania istnieją, podobnie jak jesienią, w okresie opróżniania zbiorników z wody w celu przeniesienia ryb obsadowych z mniejszych do większych stawów. Wiosną na stawach milickich przelot siewkowców jest wyraźny od początku kwietnia do połowy maja. Szereg gatunków nosi już wtedy szatę godową, co ułatwia ich rozpoznanie. W warunkach wielkich stawów milickich do

obserwacji tych ptaków wskazane jest posiadanie odpowiedniej jakości lunety na statywie.

Podczas wieloletnich liczeń tych ptaków na przelotach, dotąd stwierdzono 35 gatunków. Każdy gatunek ma określony czas przelotu, a w nim szczyt pojawu, kiedy jest najwięcej osobników danego gatunku. Trzeba podkreślić, że obraz przelotu tych ptaków na stawach milickich nie jest pełny. Obecność siewkowców zależy głównie od pory opróżniania stawów z wody. Z tego powodu na ogół niewiele jest letnich obserwacji tych ptaków.

Wiosną najliczniej przelatują: **batalion** *Philomachus pugnax*, **łęczak** *Tringa glareola* i **rycyk**, a liczniejsze niż jesienią są też **samotnik** *Tringa ochropus*, **kwokacz** *T. nebularia* i **krwawodziób**. Liczniej jesienią niż wiosną pojawiają się: **kszyk**, **biegus zmienny** *Calidris alpina* oraz **brodziec śniady** *Tringa erythropus*. W zasadzie tylko jesienią zatrzymuje się na stawach **siewnica** *Pluvialis squatarola* i **biegus malutki** *Calidris minuta*, natomiast **biegus mały** *C. temminckii* pojawia się częściej wiosną, w maju.

Różna jest wielkość stad poszczególnych gatunków, np. samotnik występuje pojedynczo. Niewiele więcej bywa **brodzca piskliwego** *Actitis hypoleucos*, krwawodzioba i kwokacza. Po kilkadziesiąt osobników liczą zwykle stadka bekasów, biegusów zmiennych, batalionów, łęczaków i rycyków. Niekiedy obserwowano jednak stada liczące kilkaset osobników batalionów, łęczaków, a ostatnio także brodców śniadych.

Specyficzne są głosy siewkowców. Niektóre gatunki odzywają się donośnie i bardzo melodyjnie. Jesienią zwracają na siebie uwagę głosami wabiącymi brodziec śniady, kwokacz i siewnica. Wiosną, gdy ptaki lecące na północ, takie jak brodziec śniady, krwawodziób, kwokacz, łęczak i rycyk zatrzymują się u nas na odpoczynek, odzywają się często głosami tokowymi.

Ptaki z podrzędu mewowce *Lari* nad stawami łatwo zauważyć. Z przelotnych mew regularnie pojawia się w końcu kwietnia i w pierwszej połowie maja **mewa mała** *Larus minutus* (w stadkach do kilkudziesięciu sztuk), a jesienią – także **mewa pospolita** *L. canus*, obserwowana w zgrupowaniach nawet ponad 100 osobników, zwłaszcza koło Przygodzic. Stopniowo zwiększa się liczba obserwowanych każdego roku **mew srebrzystych** *L. argentatus* a także **mew białogłowych** *L. cachinnans*.

Poza opisanymi w tekście gatunkami należy jeszcze wymienić:

1. Inne pospolite ptaki lęgowe (w tym gatunki z rozdz. 4.2.4.4):

Bocian biały <i>Ciconia ciconia</i>	Krętogłów <i>Jynx torquilla</i>
Kuropatwa <i>Perdix perdix</i>	Dzięciol zielonosiwy <i>Picus canus</i>
Bażant <i>Phasianus colchicus</i>	Dzięciol zielony <i>P. viridis</i>
Grzywacz <i>Columba palumbus</i>	Dzięciol duży <i>Dendrocopos major</i>
Sierpówka <i>Streptopelia decaocto</i>	Dzięciol średni <i>D. medius</i>
Turkawka <i>S. turtur</i>	Dzięciołek <i>D. minor</i>
Kukułka <i>Cuculus canorus</i>	Lerka <i>Lullula arborea</i>
Jerzyk <i>Apus apus</i>	Skowronek <i>Alauda arvensis</i>

Świergotek drzewny <i>Anthus trivialis</i>	Czubatka <i>P. cristatus</i>
Pliszka siwa <i>Motacilla alba</i>	Sosnówka <i>P. ater</i>
Strzyżyk <i>Troglodytes troglodytes</i>	Modraszka <i>P. caeruleus</i>
Pokrzywnica <i>Prunella modularis</i>	Bogatka <i>P. major</i>
Rudzik <i>Erithacus rubecula</i>	Kowalik <i>Sitta europaea</i>
Kopciuszek <i>Phoenicurus ochruros</i>	Pelzacz leśny <i>Certhia familiaris</i>
Pleszka <i>P. phoenicurus</i>	Pelzacz ogrodowy <i>C. brachydactyla</i>
Kos <i>Turdus merula</i>	Wilga <i>Oriolus oriolus</i>
Kwiczół <i>T. pilaris</i>	Gąsiorek <i>Lanius collurio</i>
Śpiewak <i>T. philomelos</i>	Srokosz <i>L. excubitor</i>
Paszkot <i>T. viscivorus</i>	Sójka <i>Garrulus glandarius</i>
Zaganiacz <i>Hippolais icterina</i>	Sroka <i>Pica pica</i>
Jarzębatka <i>Sylvia nisoria</i>	Kawka <i>Corvus monedula</i>
Pieczę <i>S. curruca</i>	Gawron <i>C. frugilegus</i>
Ciarniówka <i>S. communis</i>	Wrona siwa <i>C. corone</i>
Kapturka <i>S. atricapilla</i>	Wróbel <i>Passer domesticus</i>
Gajówka <i>S. borin</i>	Mazurek <i>P. montanus</i>
Świstunka <i>Phylloscopus sibilatrix</i>	Zięba <i>Fringilla coelebs</i>
Pierwiosnek <i>P. collybita</i>	Kulczyk <i>Serinus serinus</i>
Piecuszek <i>P. trochilus</i>	Dzwoniec <i>Carduelis chloris</i>
Mysikrólik <i>Regulus regulus</i>	Szczygieł <i>C. carduelis</i>
Zniczek <i>R. ignicapillus</i>	Makolągwa <i>Acanthis cannabina</i>
Mucholówka szara <i>Muscicapa striata</i>	Grubodziób <i>Coccothraustes</i>
Wąsatka <i>Panurus biarmicus</i>	<i>coccothraustes</i>
Raniuszek <i>Aegithalos caudatus</i>	Trznadel <i>Emberiza citrinella</i>
Sikora uboga <i>Parus palustris</i>	Ortolan <i>E. hortulana</i>
Czarnogłówka <i>P. montanus</i>	Potrzeszcz <i>Miliaria calandra</i>

2. Gatunki lęgowe nielicznie lub rzadko występujące:

Bączek <i>Ixobrychus minutus</i>	Rybitwa białoskrzydła <i>Ch. leucopterus</i>
Helmiatka <i>Netta rufina</i>	Płomykówka <i>Tyto alba</i>
Pustułka <i>Falco tinnunculus</i>	Pójdźka <i>Athene noctua</i>
Kobuz <i>F. subbuteo</i>	Dudek <i>Upupa epops</i>
Przepiórka <i>Coturnix coturnix</i>	Dzierlatka <i>Galerida cristata</i>
Sieweczka obrożna <i>Charadrius hiaticula</i>	Świergotek polny <i>Anthus campestris</i>
Słonka <i>Scolopax rusticola</i>	Pliszka górska <i>Motacilla cinerea</i>
Kulik wielki <i>Numenius arquata</i>	Białorzytka <i>Oenanthe oenanthe</i>
Rybitwa białowąsa <i>Chlidonias hybridus</i>	Gil <i>Pyrhula pyrrhula</i>

3. Inne gatunki niełęgowe regularnie przelatujące:

Łabędź czarnodzioby <i>Cygnus columbianus</i>	Jemiołuszka <i>Bombycilla garrulus</i>
Bernikla białolica <i>Branta leucopsis</i>	Drożdżik <i>Turdus iliacus</i>
Rybolów <i>Pandion haliaetus</i>	Jer <i>Fringilla montifringilla</i>
Drzemlik <i>Falco columbarius</i>	Czyż <i>Carduelis spinus</i>
Sokół wędrowny <i>F. peregrinus</i>	Czeczotka <i>C. Flammea</i>
Siewka złota <i>Pluvialis apricaria</i>	Krzyżodziób świerkowy <i>Loxia curvirostra</i>

Podsumowując, na terenie Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” w części dolnośląskiej stwierdzono ogółem 277 gatunków ptaków, w tym 169 łęgowych. Natomiast w części wielkopolskiej parku, według informacji ustnej grupy „Zausznik” z Przygodzic, dotąd wykazano 260 gatunków.

W samym rezerwacie „Stawy Milickie” stwierdzono 257 gatunków ptaków, w tym 137 regularnie łęgowych i 17 sporadycznie lub dawniej łęgowych. Z ptaków łęgowych blisko 60 gatunków to ptaki wodno-błotne. Wiele z nich osiąga znaczną liczebność, której przykłady podano przy opisie ważniejszych gatunków ptaków. Pozostałe gatunki to ptaki leśne, polne, łąkowe oraz ptaki zadrzewień. Rezerwat ma także duże znaczenie dla ptaków w okresie wędrówek wiosną i jesienią. Ponadto takie ptaki wodne, jak: łabędzie, gęgawy i kilka gatunków kaczek, gromadzą się także w okresie późnej wiosny i latem na największych stawach rezerwatu w celu wymiany piór. Są to tzw. pierzowiska.

4.2.5. Ssaki *Mammalia*

Na opisywanym terenie stwierdzono 56 gatunków ssaków. Z owadożernych występują: **jeż zachodni i wschodni** *Erinaceus europaeus*, *E. concolor*, **kret** *Talpa europaea*, **ryjówka aksamitna** *Sorex araneus* i mniej od niej liczna **ryjówka malutka** *S. minutus*. Ryjówki są najliczniejsze na zacienionych groblach, w lasach łęgowych i olsach. Tam też jest pospolity **rzęsorek rzeczek** *Neomys fodiens*, którego również można spotkać przy brzegach stawów. Natomiast rzadki jest **zębielek karliczek** *Crocidura suaveolens*, który jest najczęściej obserwowany w sąsiedztwie osiedli ludzkich. Wszystkie są chronione, podobnie jak nietoperze.

Jednym z największych nietoperzy jest **nocek duży** *Myotis myotis*, polujący na obrzeżach osiedli ludzkich, gdzie są jego kolonie rozrodcze. Jedną z większych kolonii znajduje się w w Tomaszku (70 nietoperzy) i Niesułowicach (37 nietoperzy). Gatunek ten może odbywać dość dalekie wędrówki. Dla przykładu samica nocka dużego zaobraczkowana 30.01.1984 w twierdzy w Dobrošovie, w Czechach, została znaleziona w kolonii w Tomaszku 15.06.1985 (informacja ustna A. Furmankiewicz). Rzadkie są: **nocek Natterera** *M. nattereri* oraz **nocek wąsatek** *M. mystacinus*. Jednym z większych jest **mroczek późny** *Eptesicus serotinus*, związany z otwartymi, ale zadrzewionymi przestrzeniami, który także swe kolonie łęgowe zakłada w osiedlach ludzkich. Największym nietoperzem jest **borowiec wielki** *Nyctalus noctula*, gatunek lasów liściastych i mieszanych, zakładający kolonie rozrodcze w dziuplach drzew. Małym gatunkiem jest **nocek rudy** *Myotis daubentonii*, pospolity na terenach leśnych z dużymi po-

wierzchniami wodnymi, a także na obrzeżach stawów i rzek. Najmniejszy nietoperz to **karlik malutki** *Pipistrellus pipistrellus*. Jego kolonia rozrodcza, wraz z **karlikiem drobnym** *Pipistrellus pygmaeus* znajduje się w Krośnicach. Za najbardziej synantropijnego nietoperza bywa uważany dość nieliczny **gacek szary** *Plecotus austriacus*, natomiast jego krewniak – **gacek brunatny** *P. auritus*, związany jest z lasami i terenami zadrzewionymi. W miesiącach zimowych nietoperze gromadzą się często w piwnicach na zimowiska. Największym zimowiskiem **mopka** *Barbastella barastellus* na Dolnym Śląsku jest leżąca już poza granicami parku lodownia w Cieszkowie. Stwierdzono tu do 263 nietoperzy (nocek duży, Natterera i rudy, mroczek późny, gacek brunatny i szary), w tym 169 sztuk mopka. Na terenie parku zimowiska znajdują m.in. w piwnicach zamku w Żmigrodzie (nocek duży, Natterera i rudy) i lodowni w Postolinie (mopek).

Po uwzględnieniu nowych badań występowania nietoperzy na terenie Nadleśnictwa Antonin, gdzie stwierdzono 11 gatunków nietoperzy (w tym 3 nowe dla Doliny Baryczy: **nocek Brandta** *Myotis brandtii*, **borowiaczek** *Nyctalus leisleri* i **karlik większy** *Pipistrellus nathusii*) wysoce prawdopodobne jest, że w granicach całego Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” występuje co najmniej 14 gatunków.

Z dużych gryzoni najpospolitsze są: **zając szarak** *Lepus capensis* i **wiewiórka pospolita** *Sciurus vulgaris*. Rzadki jest obecnie **królik** *Oryctolagus cuniculus* a bardzo rzadki – **bóbr europejski** *Castor fiber*. Ślady żerowania tego drugiego gatunku stwierdzono, na przykład, na środkowym odcinku Baryczy, między Miliczem a Żmigrodem, na wschód od Milicza aż do Gądkowic (w pobliżu rzeki Baryczy) a nawet (wg informacji W. Błaźniaka) w okolicach Odolanowa i Antonina. Dwie pary bobrów były introdukowane koło Niezgody. Nadzwyczaj rzadkie są: **badylarka** *Micromys minutus*, popielica *Glis glis*, **orzesznica** *Muscardinus avellanarius* i **chomik europejski** *Cricetus cricetus*. Na stawach pospolity jest **piżmak** *Ondatra zibethicus*, którego w odpowiednich warunkach nieraz udaje się obserwować; tam też są widoczne ślady jego żerowania. Natomiast trudny do wykrycia jest **karczownik ziemnowodny** *Arvicola terrestris*, który występuje w różnych środowiskach pod względem wilgotności. Na terenach leśnych pospolite są: **normica ruda** *Clethrionomys glareolus*, **nornik bury** *Microtus agrestis*, **mysz leśna** *Apodemus flavicollis* i **mysz zaroślowa** *A. sylvaticus*, a na terenach otwartych – **nornik zwyczajny** *Microtus arvalis*, zwany też polnikiem, **darniówka zwyczajna** *Pitymys subterraneus* i **mysz polna** *Apodemus agrarius*. Rzadki jest **nornik północny** *Microtus oeconomus*. Występuje też **szczur wędrowny** *Rattus norvegicus*, oraz **mysz domowa** *Mus musculus*.

Z dużych drapieżników najbardziej pospolity jest **lis** *Vulpes vulpes*, w mniejszym stopniu **borsuk** *Meles meles* i **jenot** *Nyctereutes procyonoides*. Ten ostatni pojawił się od niedawna w okolicach stawów milickich, jest coraz liczniejszy i wyrządza istotne już szkody w lęgach ptaków wodnych. Nad wodami stosunkowo rzadka jest **wydra** *Lutra lutra*, chociaż dzięki ochronie jej stan wciąż się poprawia. **Kuna leśna** *Martes martes* i **kuna domowa** *M. foina*, dawniej pospolite, obecnie stały się stosunkowo rzadkie. **Łasica łaska** *Mustela nivalis* i **tchórz** *Mustela putorius* są spotykane najczęściej na obrzeżach lasu, natomiast na stawach i w ich okolicach łatwiej można zobaczyć **gronostaja** *M. erminea*. Od niedawna na stawach zaobserwowano pierwsze **norki amerykańskie** *M. vison*.

Poza terenami leśnymi stawy to częste miejsce schronienia **dzika** *Sus scrofa*, **jelenia** *Cervus elaphus* a nawet **sarny** *Capreolus capreolus*. Natomiast **daniel** *Dama dama* to typowy gatunek leśny. Okresowo pojawia się **łoś** *Alces alces*, którego obserwowano w podmokłych lasach w okolicach Krośnic i Niezgody.

Do **chronionych ssaków** należy 29 gatunków: wszystkie owadożerne oraz wiewiórka pospolita, bóbr europejski, chomik europejski, popielica, orzesznica, wydra, gronostaj i łasica.

Ważniejsza literatura do rozdziału: 4

BLACHUTA, J., KUSZEWSKI, J., KUSZNIERZ, J., WITKOWSKI, A. 1993. *Ichtiofauna dorzecza Baryczy*. Roczniki Naukowe PZW 6: 19-48.

CZAPULAK, A. 1998. *Dolny Śląsk*. [w:] J. Krogulec (red.) *Ptaki łąk i mokradel Polski (stan populacji, zagrożenia i perspektywy ochrony)*. Fundacja IUCN Poland, Warszawa: 103-134

DOLATA, P. 1993. *Stawy przygodzickie, zagrożenia środowiska i postulaty ochronne*. Przegląd Przyrodniczy 4, 3: 181-192.

GUBAŃSKA, A., PASZKIEWICZ, R., SZKUDLAREK R. 2002. *Zimowe spisy nietoperzy w pd.-zach. Polsce w latach 1993-1999*. Nietoperze, 3, 1: 137-153.

GÓRSKI, K., KOKUREWICZ, T. 1995. *Wpływ struktury krajobrazu na liczebność kolonii rozrodczych nocka dużego na terenie woj. wrocławskiego*. Biuletyn C.I.C., 1/2 (18/19)

MATYSIAK, M. 1998. *Występowanie ptaków z rzędów: perkozy Podicipediformes, brodzące Ciconiiformes i blaszkodziobe Anseriformes w rejonie Stawów Przygodzickich*. Maszynopis. Akademia Rolnicza w Poznaniu.

ORŁOWSKA, B., WITKOWSKI, J. 1998. *Łęgi rybitwy białowąsej Chlidonias hybridus i rybitwy białoskrzydłej Ch. leucopterus w dolinie Baryczy*. Ptaki Śląska 12: 161-163. Wrocław.

Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy” (województwo wrocławskie). T. 1 i 2. Maszynopis (praca zbiorowa). „Fulica” Jankowski Wojciech, Wrocław 1994.

RANOSZEK, E., GROBELNY, M. 1988. *Awifauna łęgowa parków i środowisk polnych okolic Milicza (Dolny Śląsk)*. Ochrona Przyrody. 46: 261-280.

RANOSZEK, E., RANOSZEK, W. 1994. *Przyroda doliny Baryczy*. Milicz.

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 26 września 2001 w sprawie określenia listy gatunków zwierząt rodzimych dziko występujących objętych ochroną gatunkową ścisłą i częściową oraz zakazów

Dzik przy leśniczówce w Możdżanowie.
Fot. WR

Pień sosny wytarty przez ocierające się dziki. Fot. WR

- dla danych gatunków i odstępstw od tych zakazów. Dz. U. nr 130, poz. 1456 z dnia 15 listopada 2001.
- SZKUDLAREK R. I INNI. 2002. *Atlas rozmieszczenia nietoperzy w południowo-zachodniej Polsce – stanowiska zimowe z lat 1982 – 2002*. Nietoperze, 3, 2: 197-235.
- TAJER, C., 2001. *Zajęcia hydrobiologiczne jako forma kształcenia postaw proekologicznych*. [w:] N.W. Skinder (red.) *Postawy proekologiczne u progu XXI wieku. Materiały III Sympozjum*. Sulów k/Milicza: 105-107.
- WITKOWSKI, J., 1982. *Rezerwat przyrody Stawy Milickie*. Dolina Baryczy 1: 5-16.
- WITKOWSKI, J., 2001. *Pierwsze stwierdzenie czapli złotawej *Bubulcus ibis* na Śląsku*. Ptaki Śląska 13: 125-126.
- WITKOWSKI, J., ORŁOWSKA, B., RANOSZEK, E., STAWARCZYK, T., 1995. *Awifauna doliny Baryczy*. Notatki Orn. 36, 1-2: 5-74.
- WITKOWSKI, J., RANOSZEK, E., 1998. *Migracja siewkowców *Charadrii* na stawach doliny Baryczy*. Ptaki Śląska 12: 113-125.

5. Turystyka

5.1. Dąbrowy i olszyny żmigrodzkie

Dojazd własnym środkiem transportu: Obwodnicą obok Żmigrodu przechodzi droga krajowa nr 5 (E 261) Wrocław – Poznań. Do dąbrów z fragmentami olszyn ciągnących się w kierunku północno – zachodnim od miasta, po obu stronach Baryczy, najlepiej dojechać odchodząc od wspomnianej trasy w Borku drogą w kierunku Wąsosza, oraz od szosy Żmigród – Wińsko drogami do Kędzi i Bartkowa. Interesujące są również lasy leżące na wschód od miasta, znaczna część z nich, stale podtapiana, jest chroniona jako użytki ekologiczne. Tu też leży rezerwat leśny Radziądz. Można do niego dotrzeć drogą nr 439 w kierunku Milicza, zatrzymując się przy parkingu leśnym nad kanałem Kokot, skąd już dalej prowadzi dojście szlakiem zielonym.

Dojazd komunikacją publiczną: W Żmigrodzie zatrzymuje się większość pociągów pociągów na trasie Wrocław – Poznań (bezpośrednie połączenia m.in. ze Szczecinem, Gdynią, Olsztynem, Krakowem, Zakopanem, Bratysławą, Kłodzkiem i Jelenią Górą). Pociągi osobowe na tej trasie zatrzymują się także na stacjach Garbce i Korzeńsko. Do Bychowa, Karnic, Kędzi i Chodlewa docierają pojedyncze kursy PKS w dni robocze ze Żmigrodu. Wąsosz posiada liczne połączenia PKS z Rawiczem, a także pojedyncze połączenia z Wrocławiem, Wołowem, Lubinem, Górą i Poznaniem.

Noclegi: **Czaplice** – Agroturystyka, tel. 71/3890521 (3 km od Bartkowa szlakiem zielonym, kierunek Głębowice), **Nowe Domy** – Agroturystyka, tel. 71/3852314; **Żmigród** – Hotel „Barycz” ul. Poznańska, tel. 71/3853412; OSiR – pole namiotowe, ul. Sportowa.

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, niebieski: Żmigród PKP – Grodzisko Kędzie – Bartków – Wąsosz, 25 km.

Jest to fragment długodystansowego szlaku archeologicznego. Przez pierwsze 5,5 km szlak prowadzi wałem wzdłuż Baryczy. Rzeka na tym odcinku jest skanalizowana, jednak z wału jest dobry widok na okoliczne, miejscami podmokłe łąki, z zachowanymi gdzieś starorzeczami Baryczy. Najcenniejszy ich fragment znajduje się po południowej stronie rzeki, tuż przed jazem Bychowo, po którym przechodzimy na drugą stronę. Szlak wkracza tu w dąbrowy ciągnące się wąskim pasem pomiędzy Baryczą a Kanałem Kokot. Dużą wartość przedstawiają podmokłe obniżenia, pozostałości po dawnych korytach Baryczy, dziś zajęte przez łąki bądź łąki. Po połączeniu ze szlakiem zielonym dochodzimy po 1,5 km do mostu na Baryczy, tuż przy kolejnym jazie – Kędzie. Tuż za mostem po lewej stronie znajdują się pozostałości grodziska. Szlak niebieski po opuszczeniu wsi Kędzie wchodzi w kolejny kompleks leśny, położony tym razem po południowej stronie Baryczy, w rejonie ujścia do niej rz. Krępy. Po południowej stronie Baryczy znajduje się tu około 100 ha silnie podmokłych drze-

wostanów liściastych i śródleśnych łąk bagiennych tworzących niezwykłą mozaikę środowiskową. Znaczna część z nich jest objęta ochroną jako użytek ekologiczny. Po 6 km szlak dociera do kolejnego mostu na Baryczy, w Bartkowie. Tu trasa opuszcza granice parku krajo-
brazowego. W lesie, na północny wschód od wsi znajdowała się przez kilkadziesiąt lat kolonia czapli siwej. Istniała już w latach międzywojennych, ale została ostatecznie opusz-
czona pod koniec lat 90. Wycieczkę można kontynuować dalej niebieskim szlakiem przez łągi, a następnie przez lasy i łąki w widłach Baryczy i Orli do Wąsosza.

2. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, niebieski: Żmigród PKP – Grodzisko Żmigródek – Szarzyna, 8 km.

Szlak prowadzi w pobliżu parku w Żmigrodzie, Żmigródek, a następnie przez dąbrowy i olsy leżące na wschód od miasta. Biegnie obok parkingu leśnego nad Kanałem Kokot, skąd prowadzi najbliższe dojście do rezerwatu leśnego „Radziądz”. Od szlaku odchodzi również szlak doprowadzający po 1 km do Grodziska Żmigródek. Warto się tam udać, by zobaczyć potężny, pomnikowy okaz dębu. Z dawnego grodu pozostał jedynie fragment wału o długo-
ści 70 m. Broniąca dawniej dostępu do grodu rzeka stała się prawdopodobnie również przyczyną zagłady grodziska i rozmycia reszty wałów. Jednak i po niej zostało już tylko pod-
mokle zagłębienie. Szlak doprowadza dalej do przysiółka Szarzyna nad stawami Jelenimi w kompleksie Radziądz.

3. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, zielony: Żmigród PKP – rezerwat „Radziądz” – Radziądz – Wydawy – Korzeńsko PKP, 18 km.

Od Żmigrodu do parkingu leśnego nad kanałem Kokot szlak prowadzi wspólnie ze szlakiem niebieskim. Pół kilometra dalej odchodzi krótki szlak dojściowy do rezerwatu leśnego „Radziądz”. Po kolejnych 2,5 kilometra dochodzi do kościoła w Radziądzu, tu też znajduje się przystanek PKS. Po opuszczeniu wsi i szosy szlak skręca w lewo, na prostą, leśną drogę, nazywaną popularnie od linii poprowadzonej wzdłuż niej – Telefoniczną, która przez niemal 4 km prowadzi nas przez sosnowe głównie lasy. Ich monotonię urozmaici nam znajdujący się w połowie drogi okazały dąb pomnikowy. Tak szlak doprowadza do przysiółka Czarny Las,

skąd szosą biegnie na północ, przez most na rz. Orli do Wy-
daw. Tuż przed wsią skręca jed-
nak wałem nadrzecznym. Wzdłuż uregulowanej rzeki szlak doprowadza do rozległej śród-
leśnej polany. Na jej początku skręca na zachód i zarośniętą, prostą drogą zagłębia się w kompleks wiekowych ponad 100 – letnich dąbrów – drze-
wostanów nasiennych. Opusz-
cza je wraz z przekroczeniem

Fragment rezerwatu leśnego „Radziądz”. Fot. ER

mostku na rz. Dąbrocznej. Za nią skręca na skrzyżowaniu dróg leśnych w lewo. Odtąd wędrujemy skrajem borów sosnowych i łąk nad Orlą, by przed samym Korzeńskim znów zagłębić się w las. Wychodzimy z niego w miejscu, gdzie stała niegdyś gajówka, co do dziś możemy poznać jedynie po roślinności. Stąd już przez pola dochodzimy do stacji kolejowej w Korzeńsku.

Wejście do rezerwatu leśnego „Radziądz”. Fot. ER

4. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, zielony: Korzeńsko PKP – Grodzisko Kędzie – Barkowo PKS, 11 km.

Większość trasy prowadzi szosami o małym natężeniu ruchu, bądź dobrze przejezdnymi drogami gruntowymi. Szlak biegnie obok obydwu zabytkowych kościołów w Korzeńsku, a następnie wyprowadza na szosę na Chodlewo. Prowadzi od niej szlak dojazdowy o długości 1 km do grodziska Korzeńsko, położonego wśród zadrzewień śródpolnych. Najciekawszy odcinek szlaku zaczyna się za Chodlewem, kiedy szlak opuszcza szosę i wkracza na teren nadbaryckich dąbrów. W środku nich, nad Kanalem Kokot, leży malowniczy pas śródleśnych łąk, chroniony jako użytek ekologiczny. Po 2 km droga doprowadza do mostu na Baryczy, w pobliżu Grodziska Kędzie. Dalej naszą wycieczkę można kontynuować do Barkowa do którego zostało jeszcze 4 km, bądź szlakiem niebieskim do Żmigrodu.

5. Szlak rowerowy, czerwony: Barkowo – Kędzie – Żmigród – Nowe Domy – Czarny Las – Gatka, 24 km.

Fragment pętli rowerowej wokół powiatu trzebnickiego o długości 171 km. Na omawianym odcinku prowadzi niemal wyłącznie szosami. Na odcinku Barkowo – Żmigród prowadzi przez tereny rolnicze na południe od Baryczy, przecina kolejowy tor doświadczalny. Na północ od Żmigrodu prowadzi przez fragment kompleksu leśnego zwanego w XVII i XVIII wieku Wielką Puszcą. Z Gatki trasę można kontynuować dalej szlakiem do Rudy Sułowskiej.

6. Szlak rowerowy, projektowany, niebieski: Wąsosz – Ługi – Chodlewo – Garbce – Nowe Domy – Radziądz, 22 km.

Fragment Szlaku Rowerowego Doliny Baryczy. Trasa prowadzi szosami przez różne zbiorowiska leśne, głównie lasów liściastych rozciągających się między Orlą i Baryczą.

7. Szlak rowerowy, projektowany, zielony: Powidzko – Żmigród – Nowe Domy – Garbce – Korzeńsko – Rawicz, 25 km.

Fragment trasy rowerowej prowadzącej z Wrocławia przez Trzebnicę do Rawicza. Przy szlaku leżą zabytkowe kompleksy Powidzka, Żmigrodu i Korzeńska.

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: Barkowo – barokowy kościół parafialny św. Marcina z 1787, klasycystyczny kościół poewangelicki św. Antoniego z 1829, krzyż

pokutny; **Bychowo** – barokowy kościół św. Jana Nepomucena z 1726, krzyż pokutny; **Głębowice** – barokowy, pokarmelicki zespół klasztorny, barokowy kościół św. Eliasza, po 1676, zespół pałacowo – parkowy, w pobliżu społeczne rezerwaty służące m.in. renowacji rz. Łacha; **Kędzie** – grodzisko z okresu kultury łużyckiej; **Korzeńsko** – barokowy kościół parafialny Podwyższenia Krzyża Świętego z 1722, eklektyczny kościół poewangelicki z 1861, krzyż pokutny, wczesnośredniowieczne grodzisko; **Łapczyce** – pałac z końca XIX wieku, zabytkowy park krajobrazowy, **Radziądz** – barokowy kościół parafialny św. Karola Boromeusza z 1727 – 35, **Wąsosz** – późnogotycki kościół św. Józefa z 1580, barokowy pałac z XVIII na miejscu zamku, park; **Żmigród** – gotycko – manierystyczny kościół parafialny św. Trójcy z lat 1595 – 1607, neogotycki kościół poewangelicki św. Stanisława Kostki z lat 1854 – 8, zamek: renesansowa wieża mieszkalna i ruiny barokowego pałacu z 1706 – 8, zabytkowy park.

5.2. Kompleks stawów Radziądz, Jamnik i rezerwat „Olszyny Niezgodzkie”

Dojazd własnym środkiem transportu: Radziądz i Niezgoda leżą przy drodze wojewódzkiej nr 439 Żmigród – Milicz. Od drogi tej, w pobliżu Radziądza, odchodzi droga lokalna do Osieka przez Rudę Żmigrodzką. Najatrakcyjniejszy pod względem krajobrazowym jest odcinek szosy Radziądz – Niezgoda oraz odcinki drogi Radziądz – Osiek przez Rudę Żmigrodzką prowadzące wzdłuż grobli stawów Jelenich i Jamnik. Lokalna szosa doprowadza do Gatki, skąd można dotrzeć nad północną zatokę stawu Starego. Najlepszymi punktami wyjściowymi nad stawy jest Szarzyna (przy drodze Radziądz – Ruda) – nad stawy Jelenie, Ruda Żmigrodzka – nad staw Rudy, oraz Jamnik (przy drodze Ruda Żmigrodzka – Osiek). Z kolei do rezerwatu „Olszyny Niezgodzkie” najlepiej dotrzeć od skrzyżowania w zachodniej części Niezgody. Prowadząca stąd droga do Rudy Żmigrodzkiej jest drogą publiczną, aczkolwiek na większej części jest trudno przejezdną drogą gruntową. Poruszanie się po groblach stawów poza drogami publicznymi i szlakami jest możliwe tylko za zgodą PZB „Stawy Milickie” i Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody z Wrocławia.

Dojazd komunikacją publiczną: Najbliższej położona stacja PKP znajduje się w Żmigrodzie, na trasie Wrocław – Poznań. Sprzed dworca odjeżdżają autobusy PKS pozwalające w dni robocze dotrzeć do Radziądza, Niezgody, Rudy Żmigrodzkiej, Książęcej Wsi i Osieka. W końcu tygodnia kursują przez Radziądz i Niezgodę autobusy na trasie Lubin – Żmigród – Milicz. Do Wydaw dociera komunikacja miejska z Rawicza.

Noclegi: **Niezgoda** – Kwatera Myśliwska, tel. 71/3856022; **Nowe Domy** – Agroturystyka, tel. 71/3852314, **Olsza** – Agroturystyka, tel. 0606888407.

Ścieżka przyrodnicza:

Ruda Żmigrodzka – rezerwat „Olszyny Niezgodzkie” – stawy Jelenie – Szarzyna, 8 km, znakowana białym kwadratem z zielonym paskiem przekątnym, 15 przystanków bez tablic objaśniających – opis zawarty jest w załączniku do przewodnika, trasa dostępna rowerem lub pieszo.

Rozpoczyna się w miejscowości Ruda Żmigrodzka. W XVI wieku przetwarzano tu rudę darniową, wydobywaną na zachód (miejsce stawu Pańskiego) i na wschód (obecnie staw Rudy) od wsi. Ścieżka w Rudzie Żmigrodzkiej tworzy pętlę (przystanki 1-6), na której można poznać przykłady nieużytków i ugorowanych gruntów rolnych, fragmenty lasów liściastych (łęgowych i olsów) z mokradłami śródleśnymi, a także staw „Rudy”, gdzie na przystanku 6 przez lornetkę lub lunetę na statywie można obserwować życie ptaków wodnych. Już poza pętlą, poczynawszy od przystanków 8, 9 i 10 ścieżka prowadzi granicą rezerwatu „Olszyny Niezgodzkie”, następnie przez podmokłe lasy Nadleśnictwa Żmigród, mijając po drodze mokradła śródleśne, lasy mieszane i liściaste (w tym olszyny, łęgi i fragmenty grądów). Z przystanków 13 i 15 można ponownie obserwować ptaki na lustrze wody stawów Jeleni III i II. W okolicach wsi Ruda Żmigrodzka ścieżka przyrodnicza prowadzi drogami nie utwardzonymi, natomiast na terenie leśnym – stosunkowo wąskimi drogami asfaltowanymi.

Wiosna w olsach. Fot. WR

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, czerwony: Żmigród PKP – Grodzisko Osiek – Jamnik – Książęca Wieś, 10,5 km.

Szlak pozwala dotrzeć ze Żmigrodu nad stawy kompleksu Jamnik. Wędrując tą trasą mijamy po drodze zamek i park w Żmigrodzie, a następnie idziemy wałem ograniczającym od południa polder Jamnik. Najciekawszy pod względem przyrodniczym jest wczesną wiosną, gdy jest okresowo zalewany przez wody Baryczy, jakkolwiek plany gminy Żmigród zakładają utworzenie w jego miejscu stałego zbiornika o funkcjach rekreacyjnych. Przy wale znajduje się także grodzisko w Osieku, do którego prowadzi szlak dojściowy. Po 9 km szlak dociera do szosy Ruda Żmigrodzka – Osiek prowadzącej w części groblą stawu Jamnik Dolny. Otwiera się stąd najlepszy widok na lustro wody. Wycieczkę można kontynuować dalej szlakiem do Książęcej Wsi, bądź skrócić szosą w lewo do leżącej za Baryczą Rudy Żmigrodzkiej, w której znajduje się początek ścieżki przyrodniczej.

2. Szlak pieszy, dostępny dla rowerzystów, niebieski: Szarżyna – stawy Jelenie – Niezgoda – Grabówka, 7,5 km.

Szlak prowadzi wygodnymi drogami leśnymi o utwardzonej nawierzchni, stąd nadaje się również na wycieczkę rowerową. Pozwala zapoznać się z częściowo podmokłymi olsami rosnącymi na obrzeżach stawów w kompleksie Radziądz. Z drogi, którą prowadzi szlak roz-

ciąga się widok na zatokę stawu Jeleniego III. Na dalszym odcinku prowadzi skrajem rezerwatu „Olszyny Niezgodzkie”, jednak aby zobaczyć najciekawszą część rezerwatu, należy na skrzyżowaniu leśnych szos opuścić szlak niebieski, a udać się na południe ścieżką przyrodniczą. Na skraju rezerwatu, przy szlaku niebieskim, znajduje się pomnik przyrody – dąb. Wycieczkę można zakończyć w Niezgodzie, lub kontynuować ją dalej drogą prowadzącą dawną, południową groblą stawu Niezgoda. W samej wsi znajduje się dobry punkt widokowy na staw. Za Niezgodą droga prowadzi natomiast skrajem rozległego kompleksu olsów nad Młynówką Sułowską, niegdyś łączącego się z leżącymi na południe od wsi olsami (nazywanych dawniej Ługa). Były to dawniej fragmenty książęcych lasów o nazwie Zwierzyniec. Przed mostkiem, nad kanałem doprowadzającym wodę do stawów, odchodzi w lewo droga, którą można dotrzeć do stawu Niezgoda I, w miejsce dogodne do obserwacji ptaków. Wracamy stąd do szlaku, który podąża dalej, już przez pola do pobliskiej Grabówki (3 km od Niezgody). Wycieczkę można kontynuować dalej szlakiem niebieskim wokół stawu Mewiego Dużego do Sułowa (od Grabówki kolejne 14 km).

3. Szlak rowerowy, czerwony: (Żmigród) – Gatka – Wilkowo – Olsza – Ruda Sułowska – Ruda Żmigrodzka – Jamnik – Osiek – Staw Sieczkowski – Ujeździec Wielki, 35 km (47 km)

Jest to najciekawszy pod względem przyrodniczym odcinek pętli rowerowej wokół powiatu trzebnickiego, a zarazem jeden z ciekawszych fragmentów spośród szlaków rowerowych prowadzących przez P.K. „Dolina Baryczy”. Na początku Gatki można odbić polną drogą prowadzącą w kierunku południowo – wschodnim, by dojechać nad północną zatokę stawu Starego. Leśnymi drogami szlak doprowadza do Wilkowa, skąd już szosami prowadzi przez Olszę i dalej szosą między stawami kompleksu Ruda Sułowska. Szczególnie atrakcyjny odcinek prowadzi na południe od szosy Milicz – Żmigród. Szlak wiedzie tu zamkniętą dla ruchu samochodowego leśną szosą przez dawne lasy książęce Zwierzyniec. Ze szlaku można tu dojechać do zabytkowego Jazu Niezgoda na Baryczy. Można przy nim znaleźć ślady żerowania bobra. Szlak dociera następnie do granicy rezerwatu Olszyny Niezgodzkie, do jazu na Łudze (prowadzi tędy ścieżka przyrodnicza). Wraz z nią dociera do Rudy Żmigrodzkiej.

Z centrum wsi można dotrzeć nad pobliski staw Rudy. Po przekroczeniu mostu na Baryczy szlak podąża szosą częściowo zachodnią groblą stawów Jamnik. Minąwszy Osiek i Bukolewo szlak z kolei pozwala dotrzeć do kompleksu Zielony Dąb. Prowadzi zachodnią groblą stawu Sieczkowskiego do Gąsek. Tu opuszcza granice P.K. „Dolina Baryczy” i podąża dalej na wschód przez Przybórowo do Ujeźdźca Wielkiego.

Staw Stary od strony Radziądza. Fot. ER

4. Szlak rowerowy, projektowany, niebieski: Grabówka – Niezgoda – Ruda Żmigrodzka – Radziądz, 12,5 km.

Fragment Szlaku Rowerowego Doliny Baryczy. Trasa prowadzi szosami i leśnymi drogami. Pozwala zapoznać się z licznymi zbiorowiskami lasów łęgowych. Najciekawszy odcinek prowadzi skrajem rezerwatu „Olszyny Niezgodzkie”.

Aleja dębowa na szlaku rowerowym koło stawu Przydrożnego. Fot. ER

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: Grodzisko Żmigródek – pozostałość

po grodzie z X – XII wieku, **Niezgoda** – zachowane domy o konstrukcji szkieletowej, w lesie na wschód od wsi w latach 1843 – 1945 istniał zamek myśliwski Hatzfeldtów; **Radziądz** – barokowy kościół parafialny św. Karola Boromeusza z 1727-35, **Szarzyna** – znajduje się **grodzisko** stożkowate z XII – XIII wieku, do 1813 miejsce zamku myśliwskiego Hatzfeldtów, **Żmigród** – gotycko – manierystyczny kościół parafialny św. Trójcy z lat 1595-1607, neogotycki kościół poewangelicki św. Stanisława Kostki z lat 1854-8, zamek: renesansowa wieża mieszkalna i ruiny barokowego pałacu z 1706-8, zabytkowy park.

5.3. Kompleks stawów Ruda Sułowska i Wzgórza Czarownic

Dojazd własnym środkiem transportu: Droga wojewódzka 439 Żmigród – Milicz umożliwia dotarcie na południowy kraniec kompleksu stawów. Znajduje się tu, przy stawie Przydrożnym, parking leśny. Prowadząca stąd groblą przez stawy szosa do Rudy Sułowskiej jest wyłączona z ruchu kołowego, a dostępna jedynie dla pieszych i rowerzystów. Do samej Rudy Sułowskiej najlepiej dojechać od Sułowa, leżącego na przecięciu wspomnianej trasy 439 i drogi powiatowej Trzebnica – Jutrosin. W samym Sułowie należy kierować się na Jutrosin, a następnie na Baranowice. Ruda Sułowska jest dobrym punktem wyjściowym na ścieżkę przyrodniczą, przy łowisku wędkarskim znajduje się parking z możliwością parkowania autokaru. Dobrym punktem wyjściowym na stawy jest też kolejna wieś w kierunku na Baranowice – Grabówka. Nad północny brzeg stawu Mewiego można też dotrzeć od Brzeziny Sułowskiej (w Dunkowej w bok od drogi Sułów – Jutrosin, kierunek: Brzeziny).

Dojazd komunikacją publiczną: Najwięcej autobusów, z Wrocławia i Milicza, dociera do leżącego 4 km od Rudy Sułowskiej Sułowa. Do samej Rudy Sułowskiej autobusy dojeżdżają tylko w dni robocze na trasie Żmigród – Milicz przez Olszę (w tym jeden z Legnicy). W piątki, soboty i niedziele jeżdżą ponadto przez Łąki (na południowym krańcu stawów) autobusy na trasie Lubin – Milicz.

Noclegi: **Olsza** – Agroturystyka, tel. 0606888407; 071/3840754; **Ruda Sułowska** – Agroturystyka, tel. 0601848322; **Sowy** – Gospodarstwo Gościnne „Pod Lasem”, tel. tel. 065/5478586; **Sułów** – Agroturystyka, tel. 71/3847168, Sułów – Ośrodek Wypoczynkowy, tel. 071/3847168; Sułów – OWŚ UNITRA DOLAM S.A., tel. 71/3847299, **Zaorle** – Gospodarstwo Gościnne „Górnica Zagroda” tel. 065/5478930, Ruda Sułowska, tel. 0601848322

Łowiska wędkarskie: Ruda Sułowska, tel. 71/3842300

Ścieżka przyrodnicza

Bociany białe na gnieździe w Rudzie Sułowskiej. Fot. ER

Ruda Sułowska – wokół stawów Trześniówki – Ruda Sułowska, 5 km, znakowana białym kwadratem z zielonym paskiem przekątnym, 8 przystanków bez tablic objaśniających – opis zawarty jest w załączniku do przewodnika, trasa dostępna rowerem lub pieszo.

Trasa ścieżki tworzy pętlę, która umożliwia powrót do punktu wyjścia we wsi Ruda Sułowska lub do parkingu przy stawie Przydrożnym przy drodze Żmigród – Milicz (z przystanku 4). Ruda Sułowska została założona w XVI wieku przy zakładzie hutniczym przetwarzającym rudę darniową wydobywaną w miejscu obecnych stawów. Dziś jest znana z siedziby PZB „Stawy Milickie” i Zakładu Rybackiego, z łowiska wędkarskiego oraz jako „bociania wioska” (10 gniazd bocianów białych). Ścieżka przyrodnicza prowadzi groblami, które rozdzielają dawne duże stawy Ża-

bieniec i Trześniówka (obecnie podzielone na mniejsze) oraz inne mniejsze akweny. Stawy są zarybiane co drugi rok, zatem zawsze część stawów wiosną jest pustych i zarasta drobną roślinnością namulną zanim zostanie napelniona wodą oraz zarybiona tzw. „lipcówką”, stwarzając przy tym dobre warunki dla rozwoju płazów, stąd w czerwcu stawy przepelnia kumkanie żab. Na ścieżce można zapoznać się z pracą rybaków, z typowymi elementami każdego stawu (groble, mnichy, rowy opaskowe), z różnymi gatunkami roślin, a zwłaszcza ptaków wodnych. Przystanki od 4 do 8 znajdują się na drodze polnej wiodącej skrajem omawianego kompleksu stawów, która graniczy od południa z ugorami, stopniowo zarastającymi lasem.

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, niedostępny dla rowerzystów, niebieski: Grabówka – wokół stawu Mewiego Dużego, przez Wzgórza Czarownic – Brzezina Sułowska – Dunkowa – Sułów, 14 km.

Ze skrzyżowania w centrum wsi szlak wychodzi piaszczystą drogą na północ. Tuż za ostatnimi zabudowaniami znajduje się dobry punkt widokowy na staw Grabówka. Idąc szlakiem dalej rozpoczyna się wędrówkę wzdłuż najdłuższego w dolinie Baryczy łuku wydmy parabolicznej o długości 8 km, dziś zalesionego sosną. Zaraz po przekroczeniu pierwszej wydmy szlak mija miejsce gdzie jeszcze do II wojny światowej znajdowała się duża owczarnia. Nawiązuje do niej nazwa wydmowego wzgórza Baranie, o wysokości 106 m npm, wznoszącego się obok. 1 km dalej szlak dociera do przekopanego przez wydmy głębokiego rowu Odprowadzalnika Stawów Mewich. Ze szlaku warto podejść do pomnika przyrody: dębu zrosniętego z sosną. Szlak w końcu dociera do głęboko wciętej w wydmy zatoki stawu Mewiego Dużego. 400 m stąd na wschód przy południowym brzegu zatoki znajduje się na wydmy gład narzutowy w miejscu zwanym Szwedzkim Cmentarzyskiem. Inne jeszcze miejsce związane z przemarszami wojsk szwedzkich w czasie wojny północnej to Dąb Szwedzki – obecny zasadzony z żółędzia poprzedniego, zwalonego dębu, zasadzonego przez króla Karola XII w miejscu obozowania. Znajduje się 700 m od szlaku w kierunku północno – zachodnim, przy drodze do skrzyżowania Gwiazda. Szlak natomiast podąża dalej malowniczym brzegiem stawu, na którym znajdują się dobre miejsca widokowe na lustro wody. Następnie wspina się na najwyższe kulminacje wydm zwanych Wzgórzami Czarownic, sięgające 118 m npm. Sabatami odbywającymi się na wzgórzach ludność miejscowa tłumaczyła skapą roślinność występującą na wydmach. Dziś porasta je bór chrobotkowy. Przez wydmy szlak dociera w końcu do północnego brzegu stawu Mewiego Dużego. Po północnej stronie grobli, rozciągał się dawniej staw Kozi, dziś w jego miejscu rośnie las. Stąd aleja dębowa prowadzi do Gajówki Brzezina Sułowska, noszącej miejscową nazwę Buchta. Przy niej rosną trzy okazy pomnikowych dębów. Szlak natomiast doprowadza do Brzeziny Sułowskiej, i dalej przez Dunkową, Ślączo i Sulimierz do Sułowa.

Dąb Szwedzki – historyczny dąb rosnący między skrzyżowaniem Gwiazda a Wzgórzem Czarownic

Domek Rybacki nad stawem Mewim Dużym. Fot. WR

2. Szlak rowerowy, czerwony: (Żmigród) – Gatka – Wilkowo – Olsza – Ruda Sułowska – Ruda Żmigrodzka – Jamnik – Osiek – Staw Sieczkowski – Ujeździec Wielki, 35 km (47 km).

Trasa szlaku rowerowego przez kompleks Ruda Sułowska Południowa. Fot. WR

Opisany wcześniej fragment pętli rowerowej wokół powiatu trzebnickiego. Szlak pozwala na przejazd malowniczą groblą przez stawy kompleksu Ruda Sułowska Południowa.

3. Szlak rowerowy niebieski: Sułów – Łąki – Ruda Sułowska – Grabówka, 7 km.

Jeden z ciekawszych fragmentów Szlaku Rowerowego Doliny Baryczy. Trasa stanowi najdogodniejszy sposób dotarcia rowerem lub pieszo z ośrodków wypoczynkowych w Sułowie do sta-

wów w Rudzie Sułowskiej. Szlak przechodzi ul. Leśną obok osiedli domków kempingowych, a następnie dociera do skrzyżowania z ul. Kolejową. Znajduje się tu dawny młyn wodny a w pobliżu wznosił się w średniowieczu zamek książąt oleśnickich. Trasa prowadzi dalej ul. Łąkową wzdłuż Młynówki Sułowskiej. Po dwóch kilometrach docieramy do średniowiecznej wsi łańcuchówki – Łąki. Jest tu drewniany most na Baryczy (obecnie w złym stanie technicznym), przez który można dotrzeć do przysiółka Łąki – gajówka, a następnie w rozległy kompleks lasów po południowej stronie Baryczy. Za wsią trasa prowadzi wśród łąk i Małej Młynówki. Po kolejnych 2 km docieramy do granicy rezerwatu, za którą rozpoczynają się stawy. Trasa prowadzi groblą między stawami Trześniówki i Żabieńce. Tędy również wiedzie ścieżka przyrodnicza. W końcu dociera do Rudy Sułowskiej, przechodząc przez jaz koło dawnego młyna wodnego i łowiska wędkarskiego. Szlak rowerowy prowadzi dalej szosą aż do wsi Grabówka. Rozciągają się z niej szerokie widoki na rozległy staw o tej samej nazwie co wieś.

Wycieczkę można kontynuować dalej szlakiem niebieskim turystycznym przez Niezgodę do Żmigrodu (przedstawiony wcześniej przy opisie tras przy stawach w Radziądzu).

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: **Baranowice** – zachowana dawna zaporą graniczna z lat 1919 – 39 oraz budynek niemieckiej straży granicznej; **Białykał** – domy z muru pruskiego, budynek polskiej straży granicznej z lat 1919 – 39, cmentarz ewangelicki z grobem powstańca wielkopolskiego; **Jaz Niezgoda** – jedyny zachowany jaz drewniany na Baryczy z przełomu XIX i XX wieku, odrestaurowany i zrekonstruowany w 2000 r.; **Łąki** – we wsi zabytkowa chałupa (nr 19) oraz dawna karczma (przy szosie, nr 4), oba budynki z muru pruskiego, pomnik poległych w I wojnie światowej; **Ślączo** – kaplica św. Józefa z 1808 r. na miejscu starszej, założonej wg legendy przez św. Wojciecha; **Sułów** – zachowany układ małego miasteczka

z rynkiem, przyległymi ulicami i ratuszem, pałac barokowy z 1680 r. z zabytkowym parkiem, spichlerz z muru pruskiego z XVIII wieku, poewangelicki kościół Matki Bożej Częstochowskiej z 1765 r., kościół parafialny św. Piotra i Pawła z 1731 r.; **Zamek myśliwski Hatzfeldtów** – z XIX wieku, spalony i rozebrany po II wojnie światowej, zachowane resztki murów przyziemia w lesie między Niezgodą, Grabówką a Rudą Sułowską nad Rowem Paszkowym.

5.4. Lasy sułowskie

Dojazd własnym środkiem

transportu: Sułów leży na przecięciu drogi wojewódzkiej Milicz – Żmigród nr 439 i drogi powiatowej Trzebnica – Jutrosin. Miejscowość jest nie tylko dobrym punktem wypadowym na wycieczki na opisany wcześniej zespół stawów

w Rudzie Sułowskiej, ale przede wszystkim w rozległe, głównie sosnowe, kompleksy leśne leżące na południe. Dzięki położonym na wyspie między Baryczą a Młynówką Sułowską ośrodkom wypoczynkowym miejscowość ma znaczenie turystyczne. Znana jest przede wszystkim wśród mieszkańców Wrocławia przyjeżdżających tu przede wszystkim na wędkowanie lub na grzyby. Dotarcie do rozległych kompleksów leśnych umożliwia druga z wymienionych wcześniej dróg. Znajdują się przy niej, na odcinku Gruszcza – Ujeździec Mały, dwa parkingi leśne. Kolejny znajduje się przy drodze lokalnej prowadzącej z Gruszczy do Prac.

Dojazd komunikacją publiczną: Do Sułowa jeżdżą dość liczne autobusy PKS z Wrocławia, zwłaszcza z dworca Nadodrże oraz z Milicza. Autobusy te zapewniają również dogodne połączenia z Gruszczy i Ujeźdźca Małego. Przez Sułów jeździ także kilka autobusów ze Żmigrodu. Pojedyncze kursy z Rawicza i Legnicy. W piątki, soboty i niedziele jeżdżą ponadto przez Sułów autobusy na trasie Lubin – Milicz.

Noclegi: Sułów – Agroturystyka, tel. 71/3847168, 71/3847577, 0604568547; Ośrodek Wypoczynkowy, tel. 071/3847168; Sułów – OWŚ UNITRA DOLAM S.A., tel. 71/3847299, Ruda Sułowska, tel. 0601848322

Łowiska wędkarskie: Ruda Sułowska, tel. 71/3842300, Miłosławice, tel. 0606205256

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów do Postolina, czerwony: Sułów Rynek – Szwedzka Górka – Jaz Sułów – Pracze – Postolin – (Wzgórza Joanny), 8 km (10 km).

Szlak umożliwia odbycie dość ciekawych spacerów wokół Sułowa oraz na południe od niego. Doprowadza do Szwedzkiej Górki – pomnika przyrody z głazem narzutowym i wieko-

Barycz w łąkach. Fot. WR

wymi sosnami, upamiętniającego historyczną potyczkę z czasów wojny 30 – letniej. Wędrując od Szwedzkiej Górki do jazu można dobrze zapoznać się z elementami doliny rzecznej: krawędzią pradoliny, terasami rzecznyymi i starorzeczami. Odcinek ten pozwala również poznać efekty działalności wiatru (kamienie graniaki, wydma). Na południe od jazu szlak prowadzi do Praczu przez suche bory sosnowe porastające terasę nadzalewową. Za nimi, wraz z szosą, wspina się łagodnie po stokach Wzgórz Krośnickich, oferując interesujące widoki na dolinę Baryczy. W ten sposób dociera do parku w Postolinie. Trasę można kontynuować dalej wędrując na Wzgórze Joanny, jednakże dalszy odcinek szlaku jest niedostępny dla rowerzystów. Ci mogą dotrzeć na Wzgórze Joanny szosą.

2. Szlak pieszy, niedostępny dla rowerzystów, czerwony: Sułów Rynek – Kamień Napoleona – Książęca Wieś, 14 km.

Szlak wychodzi z Sułowa ulicą Kolejową – średniowiecznym traktem przecinającym w poprzek zalewową dolinę Baryczy. Prowadzi obok dawnego młyna wodnego i starorzecza zamienionego w staw rybny. Za mostem na Baryczy znajduje się budynek dawnej stacji kolei wąskotorowej. Szlak mija następnie młodniki rosnące w terenie zrekultywowanym po wyrobiskach kopalni piasku, gdzie wydobywano w latach 80. i 90. piasek z istniejących tu wówczas wydm. Następnie wkracza w bory sosnowe rosnące na piaszczystym podłożu wodnolodowcowym. Po 2 km, na skrzyżowaniu dróg leśnych szlak skręca w lewo, prosto natomiast prowadzi dróżka do pobliskiej szkółki rododendronów należącej do leśnictwa Gruszcza. (Zwiedzanie jedynie za zgodą leśnictwa). Szczególnie pięknie wygląda na przełomie maja

i czerwca, gdy kwitną stare okazy krzewów, pamiętające jeszcze milickich Maltzanów, do których wówczas szkoła ta należała. Szlak natomiast wkracza w dolinę Krępiczy. Szczególnie ciekawy jest odcinek, który prowadzi skrajem śródleśnych, nadrzecznych łąk, chronionych jako użytek ekologiczny, nazywany „Lotniskiem”, ze względu na wydłużony kształt. Za nim szlak ponownie wkracza w bory sosnowe i dociera do dawnego słupa granicznego zwanego Kamieniem Napoleona lub Szwedzkim Kamieniem. Wśród tych lasów szlak dociera do Książęcej Wsi, skąd można wycieczkę kontynuować przez Jamnik do Żmigrodu.

3. Szlak pieszy, niedostępny dla rowerzystów, niebieski: Sułów Rynek – Jaz Sułów – Grodzisko Kaszowo – Koruszka – Milicz, 12 km.

Fragment Szlaku Archeologicznego. Szlak w szczególny sposób pozwala się zapoznać z różnymi elementami doliny rzecznej. Odcinkami prowadzi wzdłuż nieuregulowanej Baryczy, mija liczne

Podgrzybek brunatny na Wzgórzach Czarownic. Fot. CT

starorzecza i meandry, to znów prowadzi krawędzią terasy zalewowej i nadzalewowej. W dnie doliny przechodzi przez porośnięte borem chrobotkowym wydmy, na których w mezoście zatrzymywały się pierwsze, wędrowne grupy myśliwych. Przechodzi także przez dawny nadbarycki gród w Kaszowie pochodzący z początków ery piastowskiej. Tuż przed Miliczem, w pobliżu szlaku można zobaczyć hodowlę koników polskich „Ostoja”.

Kwiat różanecznika. Fot. WR

4. Szlak rowerowy, niebieski: Sułów, ośrodki wypoczynkowe – Jaz Sułów – Koruska – Milicz, 11 km.

Fragment Szlaku Rowerowego Doliny Baryczy. Prowadzi równolegle do opisanego wyżej szlaku pieszego, niebieskiego, ale nie dnem doliny, a piaszczystą terasą nadzalewową. Stąd też odcinek od Jazu Sułów do Koruski (Garuszek) jest nieco uciążliwy do przejechania. Można go ominąć jadąc nieco dłuższą trasą przez Pracze. Za Koruszką szlak wiedzie wzdłuż rozległego stawu Ewa, za nim można zobaczyć stado koników polskich „Ostoja”. Do samego Milicza wprowadza przez zabytkowy park, obok Grobowca Maltzana.

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy:
Grodzisko Kaszowo – pozostałości grodu nad Baryczą z przełomu X i XI wieku, obok miejsce odpoczynku; **Gruszcza** – domy o konstrukcji szkieletowej, ślady po nieukończonym obozie z II wojny światowej przy drodze do Pracze, szkółka różaneczników w lesie na zachód od wsi; **Kamień Napoleona** (Szwedzki Kamień) – dawny słup graniczny na granicy baronatów milickich, żmigrodzkich i posiadłości cysterek trzebnickich, z wyżłobieniem zrobionym według legendy przez żołnierzy napoleońskich lub szwedzkich, **Postolin** – park podworski, kościół poewangelicki z muru

Starorzecze przy pieszym szlaku niebieskim z Sułowa do Milicza. Fot. WR

pruskiego; **Pracze** – dzwonnica z muru pruskiego, obok w zaadoptowanej stodole ośrodek „Żabi Róg” z małym muzeum, przy drodze do Gruszczyki pozostałości pieców smołowych; **Sułów** – zachowany układ małego miasteczka z rynkiem, przyległymi ulicami i ratuszem, pałac barokowy z 1680 r. z zabytkowym parkiem, spichlerz z muru pruskiego z XVIII wieku, poewangelicki kościół Matki Bożej Częstochowskiej z 1765 r., kościół parafialny św. Piotra i Pawła z 1731 r. (Izba Regionalna, Rynek, tel. 71/3847321.)

5.5. Wzgórze Joanny i lasy Wzgórz Krośnickich

Dojazd własnym środkiem transportu: Wzgórze Joanny znajduje się tuż przy drodze krajowej nr 15 Wrocław – Krotoszyn. Pomiędzy Lasowicami a Miłochowicami, w lesie należy skręcić na skrzyżowaniu w kierunku Gruszczyki. Pół kilometra dalej drogą dojeżdża się do wejścia do rezerwatu. Znajduje się tu zatoczka umożliwiająca parkowanie, również autobusom. Jadąc dalej drogą dociera się po 3 km do Postolina. Przy drodze nr 15 znajduje się również kilka mniejszych parkingów leśnych oraz większy parking na dużym zakręcie drogi, między Skoroszowem a Lasowicami, w pobliżu doliny Brzeźnicy.

Dojazd komunikacją publiczną: Do samego Postolina dojeżdżają tylko dwa kursy PKS z Milicza w dni robocze. Natomiast sporo kursów autobusów a także busów dociera do Lasowic oraz przystanku Świebodów Skrzyżowanie (najbliższe dojście do Wzgórza Joanny) na linii Wrocław – Milicz przez Skoroszów i Wrocław – Krotoszyn.

Noclegi: Dziewiętlin – pole namiotowe, tel. 071/3846184, **Kubryk** k/Bukowic: Dom Myśliwski: tel. 71/3845079, Kubryk k/Bukowic– leśniczówka, tel. 71/3845022, **Miłochowice** – Agroturystyka: tel. 71/3842909

Zamek myśliwski zbudowany w formie wieży rycerskiej na Wzgórzu Joanny. Fot. WR

Ścieżka przyrodnicza:

Postolin – Wzgórze Joanny – Postolin, znana białym kwadratem z zielonym paskiem przekątnym, 16 przystanków z tablicami objaśniającymi, trasa dostępna jedynie pieszo, 8 km.

Ścieżka w kształcie pętli prowadzi drogami leśnymi przez najciekawsze fragmenty lasów Nadleśnictwa Milicz. W Postolinie, gdzie ścieżka ma swój początek, znajduje się interesujący park podworski. Kolejne przystanki prowadzą skrajem lasu, następnie, za ruinami dawnego młyna wodnego, przy odtworzonym zbiorniku wodnym, już w lesie, ścieżka prowadzi nas lasem kilka kilometrów w górę stoku w pobliżu potoku leśnego. Przy przystanku 5 mijamy głaz narzutowy o obwodzie 660 cm, a przy 6 – śródleśną zagrodę w Kozubach. Za nią trasa prowadzi nadal w górę ale już przez stare lasy bukowe, którymi dochodzimy w końcu do

rezerwatu „Wzgórze Joanny” z zamczkiem myśliwskim z 1850 roku na samym szczycie. Po zejściu w dół, opuszczeniu rezerwatu i przekroczeniu szosy na kolejnych odcinkach znajdują się w pobliżu dolinki innych niewielkich potoków leśnych. Na przystankach nr 14 – 16 rosną okazałe, stare dęby, a po wyjściu z lasu, już blisko wsi Postolin, znajduje się stary cmentarz z interesującymi gatunkami drzew.

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, niedostępny dla rowerzystów, czerwony: (Sułów) – Postolin – Piwnicznik – Wzgórze Joanny, 3 km (11,5 km).

Trasa stanowi ciekawą, acz uciążliwą wejście na Wzgórze Joanny od strony Postolina. Dawna droga w dużej części zarosła już krzewami, a w lesie bywa błotnista i trudna do przejścia. Za to z Postolińskiej Góry, zwanej inaczej Piwnicznikiem (187 m n.p.m.), rozciągają się

Widok ze wzgórza Piwnicznik (Postolińska Góra) na szlaku czerwonym. Fot. ER

szerokie widoki na dolinę Baryczy i Wzniesienia Sułowskie.

2. Szlak pieszy, dostępny dla rowerzystów, czerwony: Krośnice PKP – Dziewiętin – Świebodów – Lasowice PKS – Wzgórze Joanny, 13 km.

Malownicza trasa pozwalająca zapoznać się z różnymi krajobrazami i roślinnością morenowych Wzgórz Krońskich. Z samych Krośnic wyprowadza przez wzgórze z kapliczkami Kalwarii, następnie schodzi do doliny rz. Strugi (Dziewiętlińskiego Potoku), na której założone są dość liczne, śródleśne stawki. W Dziewiętinie szlak prowadzi nieopodal parku podworskiego z rozległym stawem. Widok na okoliczne wzgórza rozciąga się ze wzniesienia tuż obok Świebodowa. Za nim szlak wkracza w lasy bukowe porastające wierzchowinowe partie Wzgórz Krońskich. Od Lasowic doprowadza do rezerwatu Wzgórze Joanny wspólnie ze szlakiem zielonym.

3. Szlak pieszy, niedostępny dla rowerzystów, niebieski: Krośnice PKP – Wierzchowice – Wiatraczne Wzgórze – Grądy koło Wałkowej, 7 km.

Z Krośnic szlak wychodzi obok dawnego pałacu Volmersteinów, obecnie siedziby urzędu gminy. Przechodzi przez park pałacowy, następnie prowadzi aleją dębową założoną na osi łączącej sąsiednie rezydencje w Krośnicach i Wierzchowicach. Park w drugiej z miejscowości

jest interesujący ze względu na dużą ilość wiekowych drzew, chronionych jako pomniki przyrody, aczkolwiek po szachulcowym, XVIII – wiecznym dworze nie ma już do dziś śladu. Szlak podąża jednak śladami dawnych, barokowych założeń, przez oś widokową łączącą dwór w kościele, wzdłuż której założono w XVIII wieku Nowe Wierzchowice, dziś ul. Kościelną. Minąwszy barokowy kościół szlak podąża skrajem sadów wierzchowickich, założonych w miejscu dawnych winnic, na południowych stokach wzgórz. Z najwyższego z nich, zwanego ze względu na stojący tu niegdyś wiatrak – Wiatracznym Wzgórzem, rozciąga się szczególnie ciekawa panorama. Na południu widoczna jest zalesiona, dwuwierzchołkowa Gęślica. W kierunku południowo – wschodnim widoczny jest Grzbiet Twardogórski z wyraźnie najwyższym wzgórzem – Zbójnikiem. Z kolei w oddali, na wschodzie można zobaczyć Wzgórze Ostrzeszowskie. Najciekawszy widok otwiera się jednak w kierunku północno – wschodnim. Widoczna jest stąd dobrze zachodnia część Kotliny Milickiej (Odolanowskiej) – Obniżenie Grabownickie. Wśród porastających ją lasów można wypatrzeć tafle wody położonych w nim stawów rybnych. Za nimi, ku północy widoczna jest Wysoczyzna Kaliska ze Wzgórzami Cieszkowskimi, a w oddali, przy dobrej widoczności można zobaczyć Wysokie Wzgórze koło Ostrowa Wlkp. Ze wzgórza szlak schodzi do zachodniego krańca Wąbnic a po przekroczeniu szosy zagłębia się w zbiorowiska grądów koło wsi Walkowa, drzewostany nasienne projektowane do objęcia ochroną rezerwatową. Tu szlak łączy się ze szlakiem pieszym zielonym, stąd istnieje możliwość kontynuowania wędrówki na wschód, do rez. „Stawy Milickie”, bądź na zachód do Milicza.

4. Szlak pieszy, dostępny dla rowerzystów, zielony: Milicz Karlów – Miłochowice – Pogórzyno – Świebódów Skrzyżowanie PKS – Wzgórze Joanny, 7.5 km.

Szlak oferuje dość ciekawą możliwość wędrówki z Milicza na Wzgórze Joanny. Można ją rozpocząć przy ośrodku wypoczynkowym w Karlowie. Stąd jest zaledwie 500 m do środkowej polany na której wznosi się kościół św. Anny. Przed nim, przy krzyżu, mocno wkopany w ziemię, znajduje się kamień św. Jadwigi – głaz narzutowy z dwoma wgłębieniami, obiekt

dawnego kultu religijnego. Szlak prowadzi dalej dawną, pochodzącą z lat międzywojennych trasą spacerową, prowadzącą niegdyś do gospody Leśny Zameczek, która znajdowała się na wzgórzu przed Miłochowicami. Dziś pozostały z niej zaledwie nikle pozostałości piwnicy. Istniejące obok niej rozległe obniżenie to ślad po zrekultywowanej żwirowni. Szlak schodzi stąd do Miłochowic, w dolinę potoku Lubiel, zwanego również Miła

Na Wiatracznym Wzgórz. Fot. WR

a dawniej Świętym Potokiem. Poniżej wsi znajduje się na nim kilka niewielkich, prywatnych stawów hodowlanych założonych w latach 70., gdy planowana była tu budowa rozległego kompleksu wypoczynkowego. Od Miłochowic szlak podąża w górę doliny potoku wcinającego się pomiędzy morenowe wzgórza. Tak dociera do wsi Pogórzyno, z zachowanym parkiem podworskim. Powyżej na potoku znajdują się kolejne, niewielkie zbiorniki a po prawej stronie, na Wzgórzu Śmierci, zadrzewienie kryjące w sobie pozostałości cmentarza ewangelickiego. Za Wolanką szlak zagłębia się w bory sosnowe, przekraczając na początku niewielką wydmę. W końcu doprowadza do skrzyżowania szos przy przystanku PKS Świebodów Skrzyżowanie, skąd pozostaje już tylko 1,5 km do wierzchołka. Szlak zielony dochodzi do rezerwatu, ale nie doprowadza do samej wieży na Wzgórzu Joanny, do której trzeba odbić w prawo za znakami czerwonymi oraz ścieżki przyrodniczej.

5. Szlak pieszy, niedostępny dla rowerzystów, zielony: Skoroszów – dolina Brzeźnicy – Lasowice PKS – Wzgórze Joanny, 12 km.

Jest to fragment długodystansowego szlaku prowadzącego z Długołęki koło Wrocławia. Szlak przecina w Skoroszowie szosę Trzebnica – Milicz w południowo – zachodniej części miejscowości oraz ponownie dochodzi do niej przy wylocie szosy w kierunku Milicza. Tuż po wejściu do lasu, za tablicą oznaczającą granicę P.K. „Dolina Baryczy”, szlak skręca w prawo. Wkrótce dociera do śródleśnego stawu na Młyńskiej Strudze. Potok ten stanowi odgałęzienie Brzeźnicy doprowadzające wodę do dawnego młyna wodnego w Skoroszowie. Sama Brzeźnica, w górnej części sama nazywana Młyńską Strugą lub Młynnikiem, tworzy malowniczą dolinę wcinającą się na kilkanaście metrów w otaczający teren. Stanowi malownicze urozmaicenie krajobrazu pośród porośniętych sosnowymi monokulturami półsandrowych na południowych stokach Wzgórz Krośnickich. Ze względu na zachowany las łęgowy w dolnej części i występującego tu dawniej pstrąga dolina jest planowana do objęcia ochroną rezerwatową. Szlak prowadzi po wschodniej, następnie zachodniej części doliny. Po wejściu w las bukowy, tuż przed leśnym stawkiem można przy szlaku znaleźć miejsce gdzie jeszcze w latach międzywojennych wypalano węgiel drzewny. Znaczą je pozostałości węgla w glebie i roślinność synantropijna. Nieco dalej znajduje się przydrożny parking z punktem gastronomicznym. Za nim teren wyraźnie się wznosi, gdyż rozpoczynają się morenowe Wzgórz Krośnickie, porośnięte głównie buczyną. Miejscami wszakże teren jest urozmaicony wzgórzami

Staw na Młyńskiej Strudze powyżej Skoroszowa. Fot. WR

wydm porośniętych sosną, które z rozległych pól sandrowych zawędrowały aż w partie wierzchowinowe. Najciekawsza z nich a zarazem najwyższa położona w P.K. „Dolina Baryczy” wydma paraboliczna to Babia Góra (205 m n.p.m.). Prowadzi do niej szlak dojściowy, przy którym także, przy leśnym stawku na Brzeźnicy, znajduje się urządzone miejsce odpoczynku. Sam szlak schodzi natomiast do Lasowic (Borowiny), skąd już razem ze szlakiem czerwonym doprowadza do rezerwatu „Wzgórze Joanny”. Należy pamiętać, że szlak zielony dochodzi jedynie do rezerwatu, a nie do samej wieży na Wzgórzu Joanny, do której trzeba skręcić w lewo za znakami czerwonymi oraz ścieżki przyrodniczej.

6. Szlak rowerowy, żółty: Kuźniczysko – Czeszów – Skoroszów – Brzezie – Biedaszków Wielki, 17,5 km.

Szlak stanowi wariant rowerowej pętli wokół powiatu trzebnickiego. Prowadzi w większości drogami leśnymi, często piaszczystymi, przez suche bory sosnowe porastające rozległe pola sandrowe na południe od Wzgórz Krońskich. Lasy te zwane były do XVIII wieku Puszcza Trzebnicką. W połowie trasy, przy Skoroszowie znajduje się urządzone miejsce odpoczynku.

7. Szlak rowerowy, projektowany: Milicz Karlów – Wałkowa – Wąbnice – Krośnice – Pierstnica Mała – wzgórze Gęślić – dolina Brzeźnicy – skrzyżowanie Gwiazda – Postolin – Karmin – Tomaszków – Milicz Karlów, 34 km.

8. Szlak rowerowy, projektowany: (Milicz) – Koruszka – Tomaszków – Wzgórze Joanny – Lasowice – Pierstnica Mała – Pierstnica – Łędziny – staw Soczewica – (Twardogóra), 20 km (31 km).

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: Babia Góra – wydma paraboliczna przy drodze Lasowice – Łazy Wielkie – Bukowice; Dolina Brzeźnicy – wcięta na kilkanaście metrów głębokości dolina potoku wypływającego pod Gęślić, w wielu miejscach posiadająca charakter potoku górskiego, w pobliżu doliny, przy drodze nr 15 duży parking; **Gęślić** – najwyższe wzniesienie Wzgórz Krońskich, 242 m n.p.m., a zarazem najwyższe wzgórze w całym Parku Krajobrazowym Doliny Baryczy, porośnięte lasem bukowym, znajduje się w pobliżu szosy Lasowice – Łazy Wielkie, u jego podnóża miejsce odpoczynku; **Karmin** – dwór klasycystyczny z niewielkim parkiem; **Krośnice** – pałac Volmersteinów, dziś siedziba Urzędu Gminy, zabudowa zespołu szpitalnego z XIX/XX wieku, na wzgórzu nad miejscowością Kałwaria z 2000 r., przy drodze do Sycowa dąb – pomnik przyrody; **Postolin** – park podworski, kościół poewangelicki z muru pruskiego; **Pracze** – dzwonnica z muru pruskiego, obok w zaadaptowanej stodole ośrodek „Żabi Róg” z małym muzeum. **Wąbnice** – nad wsią, na wzgórzu kaplica grobowa Hochbergów, przy drodze Wierzchowice – Czatkowice dąb – pomnik przyrody; **Wiatraczne Wzgórze** – wzgórze morenowe nad Wąbnicami, z wierzchołka szeroka panorama doliny Baryczy; **Wierzchowice** – wieś założona na barokowej osi symetrii pomiędzy kościołem a dworem Hochbergów (rozebrany w latach 80.), zabytkowy park podworski z pomnikami przyrody, największy w Polsce podziemny magazyn gazu.

5.6. Wokół Milicza

Dojazd własnym środkiem transportu: Miasto leży na skrzyżowaniu drogi krajowej Wrocław – Krotoszyn – (Olsztyn) i dróg wojewódzkich nr 439 Milicz – Żmigród oraz 448 Milicz – Syców.

Dojazd komunikacją publiczną: pociągi lokalne na linii Wrocław – Oleśnica – Krotoszyn, sezonowe połączenie z Gdynią i Jelenią Górą; liczne autobusy PKS z Wrocławia i Trzebnicy, prócz tego bezpośrednie połączenia PKS z Bydgoszczą, Górz, Koninem, Legnicą, Lubinem, Ostrowem Wlkp., Poznaniem, Rawiczem, Sycowem, Zgorzelcem i Żmigrodem.

Noclegi w Miliczu: Zajazd – Restauracja Pałacowa, ul. Piłsudskiego 5, tel. 71/3830203; Hotel Widmar, ul. Kopernika 8, tel. 71/3830007; Zajazd Karlów, ul. Sycowska 1, tel. 071/3841765, Ośrodek Sportu i Rekreacji Karlów (OSiR), ul. Poprzeczna 13, tel. 071/3841059 (dom noclegowy Borowik, domki kempingowe, basen kąpielowy ze zjeżdżalnią, pole namiotowe); Internat Zespołu Szkół Przyrodniczych, al. ZHP, tel. 71/3840900, 3840763; Internat Zespołu Szkół, ul. Trzebnicka, tel. 71/3840237; kwatera, tel. 0606586733, 71/3841174; **Duchowa**, tel. 71/3841079; **Kaszowo**, tel. 71/3849025; **Piękocin**, tel. 71/3845891.

Ścieżka przyrodnicza:

OSiR Karlów – Wałkowa – OSiR Karlów, znakowana białym kwadratem z zielonym paskiem przekątnym, 14 przystanków z tablicami objaśniającymi, trasa dostępna jedynie pieszo, 5,5 km.

Początek i koniec ścieżki znajduje się przy ośrodku wypoczynkowym w Karlowie. Ścieżka w kształcie pętli, prowadzi przez lasy Nadleśnictwa Milicz. Na początku są to głównie starodrzewy sosnowe, dalej dąbrowy, z których znaczna część to projektowany rezerwat przyrody, a w końcu, po przejściu przez wieś Wałkowa, ponownie wraca przez lasy iglaste i mieszane. W okolicy przystanku 3 znajduje się niewielkie mokradło, śródlęśny zbiornik wodny – na przystanku 11, a ugor – w okolicach przystanków 5, 6, 7, 8 i 12. Interesujący jest przełom leśnego potoku, który wciną się głęboko w teren w okolicy przystanku 13.

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, niedostępny dla rowerzystów, czerwony: Milicz Karlów – Milicz PKP – Ruda Milicka (rez. Stawy Milickie), 6,5 km.

Szlak umożliwia odbycie pieszej wycieczki z ośrodka wypoczynkowego w Karlowie do rezerwatu Stawy Milickie. Prowadzi groblą stawu należącego do PZW, porośniętej wiekowymi dębami. Doprowadza do stacji PKP i dalej do Sławoszewic, skąd wiedzie wzdłuż dawnej trasy kolei wąskotorowej, dziś już mocno zarośniętej 10 – letnimi krzewami i drzewami. Na skraju dąbrowy łączy się ze ścieżką przyrodniczą prowadzącą od ośrodka „Gajówka” i razem z nią doprowadza już do samej Rudy Milickiej dochodzi wspólnie ze ścieżką przyrodniczą. Przy jazie na rz. Prądni, nad stawem Jaskółczym łączy się ze szlakiem zielonym, którym można kontynuować wędrówkę na północ groblą między stawami, bądź skierować się na południe w drogę powrotną.

2. Szlak pieszy, niedostępny dla rowerzystów, zielony: Milicz Karlów – grądy koło wsi Wałkowa – Niesułowice – Ruda Milicka (rez. Stawy Milickie), 7 km.

Szlak nieco bardziej uciążliwy od czerwonego, ze względu na zarośnięty i miejscami podmokły odcinek prowadzący przez projektowany rezerwat obejmujący grądy koło wsi Wałkowa. Aż do niego prowadzi wspólnie ze ścieżką przyrodniczą. Ów fragment lasu, z dużym udziałem dębu, jest dziś chroniony jako drzewostan nasienny. Od szlaku zielonego odchodzi tu szlak niebieski umożliwiający wędrówkę przez Wiatraczne Wzgórze i Wierzchowice do Krośnic. Szlak zielony natomiast po przekroczeniu linii kolejowej doprowadza do Niesułowic, a następnie leśną drogą do Rudy Milickiej, gdzie przy jazie łączy się ze szlakiem czerwonym.

Mostek na Młynówce w milickim parku. Fot. WR

3. Szlak pieszy, dostępny dla rowerzystów, żółty: Milicz Karlów – Milicz PKS – Grobowiec Maltzana – park w Miliczu – Świętoszyn – Kąty – Stawiec – Stawczyk – Jaz Sławoszwice – Milicz PKP, 16 km.

Szlak umożliwia odbycie spacerów wokół Milicza. Można go przebyć rowerem, aczkolwiek w pewnych miejscach jazda może być trudna, lub nawet niemożliwa. Główną atrakcją szlaku są kwitnące w końcu maja różaneczniki i azalie, które spotka się zarówno w parku milickim jak i dawnej szkółce koło Świętoszyna. Początek szlaku znajduje się przy OWŚ Milicz Karlów. Za stawami – magazynami rybnymi mija zrujnowany grobowiec Andrzeja von Maltzan z rudy darniowej wzniesiony w latach 30. Po przekroczeniu szosy Milicz – Żmigrod wkracza do parku. Tuż przy szlaku, przy skrzyżowaniu ul. Sułowskiej i Kombatantów znajduje się grupa dębów –

pomnik przyrody. Szlak przez mostek przechodzi Młynówkę Milicką, nieopodal pałacu i skręca w prawo, w kierunku Czarnej Bramy, jednej z trzech bram pałacowych znajdujących się na jednej osi. Za mostem na Baryczy szlak wkracza na szosę. Tuż przy niej, na nadrzecznej łące można zobaczyć pozostałość starorzecza – pozostałość po meandrze – dziś napelnianego się wodą jedynie podczas wezbrań, ale odróżniającego się roślinnością. Gdy szlak skręci na drogę do Piotrkosic można z niej odbić dróżką leśną w prawo do śródleśnego obniżenia leżącego między wydrami, dziś suchego, ale dawniej mieszczącego wydmy

jeziorko Jagielno, zamienione później na staw. Za przysiółkiem Kąty szlak wkracza do zdziczałej dawnej szkółki różaneczników i azalii, z której zaopatrywano w te krzewy m.in. park milicki. Rododendrony niemal całkowicie wyginęły, ale żółto kwitnące na przełomie maja i czerwca azalie rozwijają się wyjąt-

Kwiat azalii pontyjskiej. Fot. ER

kowo dobrze i rozprzestrzeniły się po znacznym obszarze lasu. 2 km dalej szlak dociera do Stawca. W najwyższej położonej części wsi szlak krzyżuje się ze szlakiem czarnym. Tuż obok znajdują się napełnione wodą glinianki, wyrobiska pozostałe po wydobywaniu wypiętrzonych glaciektonicznie ilów trzeciorzędowych służących do produkcji cegły w pobliskiej cegielni. Znad krawędzi rozpościera się widok na Wzgórze Joanny oraz leżące w oddali, na prawo od niego Wzgórze Trzebnickie. Szlak natomiast przez las dociera do wschodniego krańca Wsze-wilek. Tu, tuż przy szlaku, na starym cmentarzu ewangelickim rośnie okazały dąb szypulkowy. Przez łąki zajmujące terasę zalewową szlak dociera do mostu kolejowego zwanego Pięć Mostów, skąd już wzdłuż Baryczy dociera do jazu Sławoszowice. Stąd jest zaledwie 1,5 km do stacji kolejowej w Miliczu, skąd wspólnie ze szlakiem czerwonym można dojechać po 3 km do OSiR Karłow, by zamknąć pętlę wędrówki.

4. Szlak pieszy, dostępny dla rowerzystów, czarny: Milicz PKS – Stawiec – Dziadkowo, 9 km.

Szlak pozwala zapoznać się z rzeźbą i roślinnością środkowej części Wzgórz Cieszkowskich. Z Milicza wyprowadza obok Kościoła Łaski i przez wschodnią część parku, a następnie wzdłuż ul. Krotoszyńskiej, przez dawne Polskie Przedmieście. W samym Stawcu warto zwrócić uwagę

Azalie przy szlaku żółtym wokół Milicza. Fot. WR

na rosnące przy szlaku pomnikowe drzewa: grusze i dęby. Leżące wśród pól glazy i wypiętrzone glacitektonicznie iły wydobywane dawniej w pobliskich gliniankach przypominają, że wędrujemy przez polodowcowe wzgórza. Jedno z nich, zwane Borsuczym Wzgórzem mijamy po prawej stronie po wejściu do lasu. Wśród sosnowych borów i monokultur docieramy do najwyższego wzgórza, liczącego 173 m n.p.m., wznoszącego się ponad Dziadkowem. Rozciąga się stąd dość szeroki widok na zachód, na dolinę Granicznego (Śląskiego) Rowu. Tu też szlak opuszcza P.K. „Dolina Baryczy”. Wędrówkę można natomiast kontynuować dalej szlakiem wśród pól do Cieszkowa.

5. Szlak rowerowy, niebieski: Milicz Rynek – Ruda Milicka – (Potasznia), 4 km (25 km).

Z centrum Milicza do rezerwatu „Stawy Milickie” najłatwiej dotrzeć niebieskim Szlakiem Rowerowym Doliny Baryczy. Szlak doprowadza tu ze Sułowa. Przechodzi obok pałacu i Izby Regionalnej a następnie przez Rynek. Pozwala na dość komfortowy i szybki przejazd przez miasto z pominięciem ruchliwych ulic i skrzyżowań. Stare miasto opuszcza wzdłuż Milickiej Młynówki. Pod wiaduktem kolejowym dociera do Sławoszwowic. Zaraz za nimi rozpoczyna się już rezerwat i ścieżka przyrodnicza prowadząca stąd do Godnowa. Przy szlaku stoi platforma do obserwacji ptaków nad stawem Słupickim. W Rudzie Milickiej, przy jazie na rz. Prądni, szlak łączy się ze szlakami pieszymi. Wycieczkę można kontynuować dalej szlakiem rowerowym do stawów w Potasznia, czerwonym szlakiem pieszym do Krośnic, lub też zgodnie ze ścieżką przyrodniczą i szlakiem zielonym groblą między stawami do Godnowa.

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: Duchowa – wiatrak koźlak z 1671 r.; Kąty – dawny zespół folwarczny z kuźnią; **Milicz** – kasztelańskie grodzisko Chmielnik, średnio-wieczny układ miasta z Rynkiem, klasycystyczny kościół św. Michała Archaniola, ruiny zamku piastowskiego, klasycystyczny pałac Maltzanów, dziś Zespół Szkół Przyrodniczych, Izba Regionalna – tel. 071/3842653, Izba Trofeów Łowieckich, park zabytkowy, Kościół Łaski z zespołem zabudowy przykościelnej, fabryka ozdób choinkowych „Milicz”; **Milicz Karlów** – kościół św. Anny z 1808 r., kamień św. Jadwigi, **Ruda Milicka** – unikalny drewniany jaz na rz. Prądni (najwyższe piętrzenie spośród drewnianych jazów w dolinie Baryczy), gajówka z muru pruskiego z pocz. XIX wieku; **Stawiec** – wyrobiska po wydobywaniu gliny, zabudowania cegielni z końca XIX wieku, pozostałości wodociągu grawitacyjnego zasilającego pałac w Miliczu; **Wszewilki** – w zachodniej części wsi zespół wodociągowy z wieżą ciśnienia z pocz. XX wieku.

5.7. Kompleks stawów Krośnice i Żeleźniki

Dojazd własnym środkiem transportu: Krośnice leżą przy drodze wojewódzkiej nr 448 Milicz – Syców. Droga ta również umożliwia dotarcie do większości stawów kompleksu Żeleźniki. Do stawów w kompleksie Krośnice – tzw. Czarnych Stawów – najlepiej dotrzeć od Krośnic, ul. Kolejową (wyjazd z centrum w kierunku dworca PKP). Bitumiczna droga pozwala dotrzeć do ostatnich zabudowań miejscowości (tzw. Ruda Krośnicka), skąd jest jeszcze ok. 1 km do pierwszego ze stawów (znakowany szlak czerwony). Do stawu Czarny Las można także dotrzeć od drogi Czatkowice – Kuźnica Czeszycka, od mostu na Prądni (przechodzi tędy

szlak rowerowy, do stawu ok. 1,5 km). Na poruszanie się po groblach stawów poza szlakami konieczne jest zezwolenie PZB „Stawy Milickie”.

Dojazd komunikacją publiczną: Do stawów kompleksu Krośnice (Czarnych Stawów) najdogodniej dotrzeć pociągiem. Od stacji kolejowej w Krośnicach do pierwszego ze stawów jest ok. 2 km (dojście szlakiem czerwonym). Przez Krośnice przejeżdżają pociągi lokalne na trasie Wrocław – Oleśnica – Krotoszyn. Miejscowość posiada także liczne połączenia PKS z Miliczem, oraz pojedyncze z Wrocławiem, Twardogórą i Sycowem. Do kompleksu Żeleźniki najlepiej dotrzeć od przystanku PKS we wsi Żeleźniki lub Brzostowo (duża część tych samych połączeń co do Krośnic, ale bez połączenia z Wrocławiem).

Stary mnich przy stawie Czarny Las. Fot. ER

Noclegi: Wierzchowice – Agroturystyka, tel. 071/3846230; hotel Lema.

Łowiska wędkarskie: Krośnice – staw 3,5 ha, w pobliżu dworca PKP.

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, dostępny dla rowerzystów, czerwony: Krośnice PKP – Staw Czarny Las – Czatkowice, 8 km.

Jedyny szlak turystyczny prowadzący z Krośnic do rozległego kompleksu stawów leżącego na wschód od miejscowości, popularnie zwanego Czarnymi Stawami. Prowadzi obok przystanku PKS, a następnie obok dworca PKP. Po dotarciu do skrzyżowania na skraju lasu szlak skręca w lewo, ale można tu odbić w prawo, by dotrzeć do pobliskiego stawu Chełm. Szlak natomiast podąża skrajem zarośniętych dziś młodym olsem stawów Zimochowów. Na kolejnym skrzyżowaniu w prawo odchodzi droga do stawu Wrzosowiec, natomiast szlak biegnie drogą

Staw Zofia. Fot. WR

dochodzącą do grobli między stawami Zofia a Czarny Las (największy w całym kompleksie). Od stacji kolejowej w Krośnicach droga liczy do tego miejsca 4 km. Na północnej grobli stawu rośnie grupa dębów – pomników przyrody. Tu też szlak łączy się z niebieskim szlakiem rowerowym i skręca na północ w las, wzdłuż starej grobli. Na jej końcu znajduje się tzw. Grób Myśliwego. Sto metrów dalej, po lewej stronie drogi rozciąga się rozległa polana Hubertus koła myśliwskiego Darz Bór, z urządzonym miejscem odpoczynku. Szlak natomiast, obok stawu Czatkowickiego doprowadza do wschodniej części Czatkowic.

2. Szlak rowerowy, niebieski: (Milicz) – Czatkowice – Staw Czarny Las – Henrykowice – (Potasznia), (7 km) 25 km.

Olsy przy stawie Lipsk. Fot. ER

Fragment dłuższego Szlaku Rowerowego Doliny Baryczy, pozwalającego na odbycie dłuższej wycieczki z Milicza przez różne kompleksy stawów. Pozwala na dotarcie do kompleksu Krośnice od Czatkowic, skąd prowadzi z opisanym wyżej szlakiem czerwonym oraz od Henrykowic, skąd prowadzi przecinając po drodze szosę Czatkowice – Kotlarka – Kuźnica Czeszycka.

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: Brzostowo –

park podworski z dębami – pomnikami przyrody, kościół neogotycki; **Grób Myśliwego** – pomnik w kształcie grobowca megalitycznego (dolmenu) ustawiony w miejscu tragicznego wypadku na polowaniu; **Krośnice** – pałac Volmersteinów, dziś siedziba Urzędu Gminy, zabudowa zespołu szpitalnego z XIX/XX wieku, na wzgórzu nad miejscowością Kalwaria z 2000 r., przy drodze do Sycowa dąb – pomnik przyrody.

5.8. Kompleks Stawno

Dojazd własnym środkiem transportu: Do części południowej kompleksu najlepiej dotrzeć od Milicza. W mieście należy kierować się początkowo na Wróbliniec, a następnie na Sławoszowice. Za Sławoszowicami dojeżdża się do Rudy Milickiej leżącej już przy rezerwacie „Stawy Milickie”. Przy drodze znajduje się platforma widokowa na staw Słupicki Stary. Niestety nierozwiązanym od lat problemem jest brak parkingów. Jadąc z Rudy Milickiej na wschód można dotrzeć do Grabownicy. Kierując się w Rudzie Milickiej na północ można dotrzeć do Stawna, a dalej droga prowadzi wąską groblą między stawami do Nowego Grodziska. Ta ciekawa widokowo droga jest dostępna dla samochodów, ale zbyt wąska dla autokarów. Do części północnej kompleksu najlepiej dotrzeć od drogi Milicz – Sulmierzyce. Od

kaplicy w Godnowej prowadzi najbliższe dojście do stawów Gadzinowych. Z kolei skręcając w Średzinie na Nowy Zamek można dojechać do Nowego Grodziska i wspomnianej już drogi prowadzącej groblą do Stawna. Poruszanie się po rezerwacie jest możliwe tylko drogami publicznymi (prowadzą nimi szlaki turystyczne), poza nimi konieczne jest zezwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody i PZB „Stawy Milickie”.

Dojazd komunikacją publiczną: Do stawów kompleksu Stawno najdogodniej dotrzeć pociągiem. Od stacji kolejowej w Miliczu do pierwszego ze stawów jest ok. 3 km (dojście szlakiem czerwonym lub szosą w kierunku Rudy Milickiej). Przez Milicz kursują pociągi lokalne na linii Wrocław – Oleśnica – Krotoszyn, stacja posiada także sezonowe połączenie z Gdynią i Jelenią Górą. Kilometr dalej znajduje się dworzec PKS w Miliczu, skąd kursują liczne autobusy PKS do Wrocławia i Trzebnicy, a prócz tego posiada bezpośrednie połączenia z Bydgoszczą, Górami, Koninem, Legnicą, Lubinem, Ostrowem Wlkp., Poznaniem, Rawiczem, Sycowem i Żmigrodem. Do samej Rudy Milickiej i Grabownicy docierają tylko dwa autobusy z Milicza w dni nauki szkolnej. Dość dużo autobusów kursuje z kolei przez Godnowo i Średzinę (Nowy Zamek) na linii Milicz – Sulmierzyce. Miejscowości te posiadają także bezpośrednie połączenie z Wrocławiem i Ostrowem Wlkp.

Noclegi: **Ruda Milicka** – Agroturystyka, tel. 71/3830277, **Godnowa** (Gajdówka) – Agroturystyka, tel. 0606937436

Łowiska wędkarskie: Niesułowice, tel. 71/3840066

Ścieżka przyrodnicza:

Sławoszowice-Ruda Milicka-Godnowa, oznaczona białym kwadratem z zielonym paskiem przekątnym, 16 przystanków bez tablic objaśniających – opis zawarty jest w załączniku do przewodnika, trasa dostępna pieszo lub rowerem (z wyjątkiem odcinka między przystankiem 2 a 7), 8,5 km.

Znakowana trasa prowadzi od wschodniego krańca wsi Sławoszowice, do kaplicy w Godnowej (w pobliżu przystanek PKS). Przystanek 1 jest stawie Słupickim Starym, gdzie znajduje się platforma dla obserwacji ptaków wodnych. Przystanek 2 to zabytkowa chata (nazwana gajówką), której wiek liczony jest na ponad 150 lat. Dalej ścieżka prowadzi przez mozaikę drzewostanów na siedlisku łąkowym, obok śródleśnego bagienka, a następnie – nasypem dawnej kolejki wąskotorowej, by ponownie znaleźć się w Rudzie Milickiej, przy stawach Jaskółczych i zabytkowym jazie na rzece Prądnia (przystanek 7). Po 1 km drogi mija siedzibę Zakładu Rybackiego Stawno, którego

Widokowa droga prowadząca groblą między stawami Wilcznymi i Słonecznym Górnym, którą prowadzi ścieżka przyrodnicza. Fot. WR

najstarsze budynki pochodzą z 1846 i 1866 roku, a za nimi otwiera się widok na malowniczy staw Słoneczny Górny. Najlepsze miejsce do obserwacji ptaków znajduje się na przystanku 9. Dalej to trasa widokowa między stawami, gdzie jednak dłuższe obserwacje utrudnia wzmagający się ruch samochodowy. Za rzeką Barycz, już poza granicami rezerwatu, najlepsze warunki do obserwacji ptaków i całego bogactwa flory istnieją przy stawie Gadzinowy Duży (przystanki 13, 15 i 16).

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, dostępny dla rowerzystów, czerwony: Ruda Milicka – Grabownica – Czatkowice, 5 km.

Zachodnia część stawu Grabownica z lotu ptaka. Fot. IR

Szlak na całym odcinku prowadzi szosą o małym natężeniu ruchu. Od jazu w Rudzie Milickiej prowadzi po północnej stronie stawów Jaskółczych. Po 2 km odchodzi w lewo polna dróżka, którą można dotrzeć do punktu widokowego na staw Golica. Z kolei po prawej stronie wśród zadrzewień śródpolnych znajduje się dobrze zachowany cmentarz ewangelicki. Szosą, prowadzącą aleją brzozową wśród pól, szlak doprowadza do wsi Grabownica. Na początku wsi w lewo od-

chodzi szosa doprowadzająca do zabudowań należących do gospodarstwa rybackiego. Skąd jest z niej doskonały punkt widokowy na rozległy staw Grabownica. Za wsią, przy moście na Prądni, znajduje się drewniany, zabytkowy jaz Grabownica spiętrzający wody do południowej części kompleksu.

2. Szlak pieszy, niedostępny dla rowerzystów, niebieski: Milicz PKS – Grodzisko Chmielnik – Jaz Sławoszowice – Nowe Grodzisko – Jaz Bolko – Lelików – Gądkowice, 20 km.

Jest to część szlaku archeologicznego. Szlak na znacznej większości trasy prowadzi wałami wzdłuż Baryczy, skąd rozciąga się widok na rozległe ugory (dawniej wilgotne łąki). Jednak tafla wody stawów nie jest z niego widoczna, z wyjątkiem kilku małych stawków prywatnych Wszewilki. Prowadzi obok rozległego średniowiecznego grodziska kasztelańskiego w Miliczu, zwanego Chmielnikiem. Następnie przechodzi pod ceglany mostem kolejowym, zwanym Pięć Mostów. Przy jazu Sławoszowice łączy się ze szlakiem żółtym, którym można dotrzeć do pobliskiej stacji kolejowej. Tu też znajduje się kilka zbiorników wodnych

PZW. Po 5,5 km doprowadza do mostu na Baryczy w Nowym Grodzisku. Można przez niego dotrzeć do północnej części kompleksu stawów, przechodzi tędy ścieżka przyrodnicza i szlak zielony. Tuż obok, w zadrzewieniach znajdują się pozostałości umocnień ziemnych zamku. Z Nowego Zamku szlak doprowadza do przysiółka Smielice, przy którym znajduje się grupa pomnikowych dębów. Kolejne dęby znajdują się przy dalszej trasie szlaku, który prowadzi skrajem lasu i niegdyś podmokłych łąk, zwanymi Baryckimi Blotami. Odchodząc drogą w prawo w las można dotrzeć do Baryczy i jazu Bolko. Szlak natomiast doprowadza do Lelikowa. W przysiółku rośnie pomnikowa lipa. Z kolei za wsią, po lewej stronie, wśród dębowego lasu, znajdują się wały grodziska. Prowadzi doń szlak dojściowy. Szlak niebieski biegnie natomiast wałem do przyczółków rozebranego mostu kolei wąskotorowej, gdzie skręca wzdłuż nasypu w lewo, do szosy Gądkowice – Potasznia, przy której leżą już stawy kolejnego kompleksu.

3. Szlak pieszy, dostępny dla rowerzystów, zielony: Ruda Milicka – grobla między stawami Wilczymi a Słonecznym Górnym – Nowe Grodzisko – stawy Gadzinowe – Godnowo, 6 km.

Na omawianym odcinku szlak biegnie zgodnie z opisaną wyżej ścieżką przyrodniczą.

4. Szlak rowerowy, niebieski: (Milicz Rynek) – Ruda Milicka – Grabownica – Czatkowice – (Potasznia), 5 km (25 km).

Fragment dłuższego Szlaku Rowerowego Doliny Baryczy, pozwalającego na odbycie dłuższej wycieczki z Milicza przez różne kompleksy stawów. Na omawianym odcinku biegnie tak samo jak opisany wyżej szlak czerwony.

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: Duchowa – wiatrak koźlak z 1671 r.; **Czatkowice** – drewniane domy o konstrukcji sumikowo – łatkowej przy ul. Rzeczej, dęb – pomnik przyrody przy dworcu PKP; **Grabownica** – drewniany jaz na Prądni, zabytkowy cmentarz ewangelicki; **Jaz Bolko** (Biała Tama) – jaz z lat 80. XIX wieku o unikalnej budowie walcowej, dostarcza wodę do stawów przez syfon pod Polską Wodą; **Lelików** – na wschód od wsi wczesnośredniowieczne grodzisko; **Nowe Grodzisko** – miejsce po zamku Maltzanów zniszczonym podczas wojny 7 – letniej; **Ruda Milicka** – unikalny drewniany jaz na rz. Prądni (najwyższe piętrzenie spośród drewnianych jazów w dolinie Baryczy), gajówka z muru pruskiego z pocz. XIX wieku.

5.9. Kompleks Potasznia i Gądkowice

Dojazd własnym środkiem transportu: Najdogodniejszy dojazd prowadzi od drogi Milicz – Sulmierzyce, od której należy skręcić na Gądkowice. Za Gądkowicami zaczynają się pierwsze stawy. Wzdłuż nich prowadzi gruntowa droga do Zamku Myśliwskiego, dostępna dla samochodów osobowych. Do kolejnych stawów można dotrzeć kierując się na Potasznę, a tu na skrzyżowaniu w środku wsi w lewo, na zachód, do Joachimówki (Starej Potaszni). Jest tu dość miejsca dla zaparkowania autokaru. Dalej można jechać groblą między stawem Janem a stawami Niezawodnymi i Uroczym aż do Górki. Droga ta jest dostępna również dla autokarów. Przez Górkę przechodzi z kolei droga Milicz – Wróbliniec. Poruszanie się groblami

po rezerwacie jest możliwe tylko wspomnianą drogą publiczną (prowadzi nią również szlak turystyczny), poza nimi konieczne jest zezwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody i PZB „Stawy Milickie”. By poruszać się po groblach stawów nie leżących w rezerwacie poza szlakiem wystarczy zezwolenie PZB „Stawy Milickie”.

Dojazd komunikacją publiczną: Najlepiej dostępnym punktem na obrzeżach kompleksu są Gądkowice. Jadą tędy wszystkie autobusy na linii Milicz – Sulmierzyce. Miejscowość ta posiada także bezpośrednie połączenie z Wrocławiem i Ostrowem Wlkp. Do pozostałych wsi docierają tylko pojedyncze kursy autobusów PKS z Milicza w dni robocze.

Noclegi: **Ostrowąs** – Agroturystyka, tel. 71/3849221; **Wróbliniec** (Górale) – leśniczówka, tel. 71/3809328, **Wziąchowo Wielkie** – pensjonat „Dworek pod Herbem”, tel. 71/3849231, **Zamek Myśliwski** – Hubertówka, tel. 71/3849283.

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, dostępny dla rowerzystów, niebieski: Gądkowice – Zamek Myśliwski – Grodzisko Wrocławice – staw Sarni – staw Wrocławicki – staw Górnik – Joachimówka – grobla między stawem Jan a stawami Niezawodnymi i Uroczym – Wielgie Milickie, 10 km.

Jeden z bardziej malowniczych odcinków Szlaku Archeologicznego, pozwala na ciekawą wędrowkę przez oba kompleksy stawów. Szlak nie prowadzi przez same Gądkowice, ale przechodzi przez skrzyżowanie szosy prowadzącej do Potasznia z drogą biegnącą do Zamku Myśliwskiego (Hubertówki). Droga ta prowadzi obok leśniczówki Gądkowice, mija od północy stawy kompleksu Gądkowice: Gądkowicki, Murzyn, Prózna Robota i Bielawski. Między dwoma ostatnimi, na grobli znajduje się suchy dziś dąb – pomnik przyrody o obwodzie 710 cm. Tuż za stawami szlak dochodzi do polany, na której znajdują się zabudowania Osady Wrocławice (Rybakówki), przy której szlak skręca do Zamku Myśliwskiego. Za nim, szlak przecina młodniki, przechodzi przez jaz na Czarnej Wodzie i aleję dębową, przez las dochodzi do drogi biegnącej wzdłuż brzegu stawu Sarniego. Drogą w lewo, prowadzącą w kierunku Wrocławic odchodzi szlak dojściowy do grodziska. Natomiast szlak niebieski podąża drogą w prawo, która w końcu dociera do kolejnego rozległego stawu – Wrocławickiego. By dotrzeć do największego w tej części kompleksu stawu Górnik, należy odbić na pobliskim skrzyżowaniu leśnych dróg w lewo, w miejscu gdzie szlak skręca w prawo. Droga przecina wąski pas nadbaryckich łąk i przez most przy jazie Potasznia przechodzi na południową stronę rzeki. 1 km dalej dociera do skrzyżowania na wschodnim krańcu Joachimówki, gdzie łączy się ze szlakiem rowerowym. Od tego miejsca prowadzi szosą wiodącą groblą między stawem Jan a stawami Niezawodnymi i Uroczym, znajdującymi się w obrębie rezerwatu. Na grobli w wielu miejscach znajdują się dogodne punkty do obserwacji ptaków. Szosą szlak dociera w końcu do drogi Wróbliniec – Milicz, tuż przy stawach Wysokich (Przesadki 1-3) i wraz z nią dociera do Wielgich Milickich, do przystanku PKS.

2. Szlak rowerowy, niebieski: (Milicz Rynek) – Henrykowice – Potasznia – Joachimówka 6 km (25 km).

Fragment Szlaku Rowerowego Doliny Baryczy, umożliwiający dotarcie do stawów z Milicza (25 km), bądź z Henrykowic (6 km). Od Potasznia prowadzi szosą. Przed Joachimówką warto od niego odbić w prawo, by dotrzeć na pobliski skraj stawów Kazimierz Dolny i Jasny Dolny – miejsce dogodne do obserwacji ptaków. We wschodniej części Joachimówki, za zabudowaniami zakładu rybackiego, łączy się ze szlakiem pieszym, niebieskim. Planowane jest połączenie szlaku ze szlakami rowerowymi w części wielkopolskiej parku.

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: **Bartniki** – klasycystyczny dwór z 1840 r., **Gądkowice** – neogotycki kościół św. Antoniego Padewskiego, **Kołęda** – ruina eklektycznego dworu z 1855 r., siedziby rodu Mitschke – Collande, kościół z 1940 r., **Wrocławice** – w lesie nad Czarną Wodą wczesnośredniowieczne grodzisko zwane Zapadłym Zamkiem, **Wziąchowo Wielkie** – klasycystyczny dwór Koszutkiego z 1830 r., obecnie pensjonat, obok park; **Wróbliniec** – kościół Wniebowstąpienia Pańskiego z 1912 r., **Zamek Myśliwski** – pałacyk myśliwski z 1886 r. wzniesiony dla Maltzanów z Milicza, obecnie restauracja i hotel.

5.10. Kompleks Goszcz

Dojazd własnym środkiem transportu: Drogę dojazdową do zespołu stawów stanowi lokalna szosa łącząca Goszcz (leży na trasie 448 Milicz – Syców) i Kuźnicę Czeszycką przez Grabownicę. Odchodzi od niej droga do Poręb.

Dojazd komunikacją publiczną: Najlepiej dostępnym komunikacyjnie punktem w pobliżu stawów jest Goszcz oraz Domaślawice (liczne autobusy z Twardogóry, bezpośrednie połączenia z Wrocławiem, Oleśnicą, Sycowem, Ostrowem Wlkp., Miliczem). Przez Nową Wieś Goszczańską jeździ codziennie autobus Syców – Krotoszyn, a w dni robocze pojedyncze kursy do Milicza i Oleśnicy. Pozostałe miejscowości posiadają jedynie pojedyncze połączenia autobusowe w dni robocze z Twardogórą, natomiast Grabownica i Suliradzice z Miliczem. Najbliższa stacja kolejowa znajduje się natomiast w Twardogórze (pociągi lokalne na linii Wrocław – Oleśnica – Ostrów Wlkp., bezpośrednie połączenia z Łodzią)

Noclegi: **Poręby** – Agroturystyka „Hubert”, tel. 71/3842326, Gospodarstwo Ekologiczne „Folwark Polski”, tel. 71/3987280

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, niebieski: Twardogóra PKP – Goszcz – Domaślawice – Stawy Próźniak – Poręby, 15 km.

Szlak przedstawia dość ciekawy wariant dotarcia od najbliższej stacji PKP do Poręb – dobrego punktu wypadowego na stawy, leżącego na granicy P.K. „Dolina Baryczy”. Jest to fragment długodystansowego szlaku archeologicznego. Wiedzie przez urozmaicone środowiska leśne i łąkowe. Przy samym szlaku leżą niewielkie zbiorniki – Stawy Próźniak. Z samych Poręb warto podejść do pobliskiego stawu Zimiec.

2. Szlak rowerowy, czerwony: Twardogóra – Olszówka – staw Soczewica – stawy Kuźnica – Nowa Wieś Goszczańska – staw Zakrzewo – Drożdżęcina – Goszcz, 20 km.

Szlak umożliwia dotarcie z Twardogóry do stawów leżących na południowych krańcach P.K. „Dolina Baryczy”. Do granic parku szlak dociera za wsią Olszówka. Doprowadza tu do mostku na Czarnym Rowie, za którym znajduje się miejsce odpoczynku i rozległy staw Soczewica. Kolejne stawy na trasie rowerowej to stawy Kuźnica, zasilane bezpośrednio z płynącej tędy, niewielkiej jeszcze Prądni. Ze wzgórza, na którym znajduje się Nowa Wieś Goszczańska rozciąga się rozległy widok na dolinę Prądni i leżące za nią Wzgórza Twardogórskie. Po północnej stronie tych wzgórz leżą natomiast już stawy kompleksu Goszcz. Szlak prowadzi groblą stawu Zakrzewo. Odchodząca przed stawem droga w lewo umożliwia dotarcie do stawów Amalia i Pelagia. W pobliżu szlaku leży także źródleńny staw Mały Drozd. Za nim leży już wieś Drożdżęcin, gdzie szlak skręca na południe ku Goszczowi i opuszcza park krajobrazowy. Z samego Goszcza można powrócić do znajdującej się nieopodal Twardogóry zielonym szlakiem rowerowym lub szosą.

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: **Cieszyn** – barokowy kościół św. Michała, dwór; **Goszcz** – ruiny rokokowego zespołu pałacowego Reichenbachów z kościołem ewangelickim i parkiem, późnobarokowy kościół Narodzenia NMP, zachowany układ osady targowej z zabudową małomiasteczkową; **Jeziora** – chałupa szachulcowa z końca XIX wieku; **Poreby** – Folwark Polski, hodowla staropolskich odmian zwierząt, m.in. kura zielononóżka, owca mleczna, świnia złotnicka pstra, tel. 71/3987280; Ośrodek „Tara” zajmujący się ratowaniem koni przeznaczonych na rzeź, tel. 71/3987379.

5.11. Kompleks Możdżanów i Kondradów, Moja Wola

Dojazd własnym środkiem transportu: Od strony wielkopolskiej do stawów najlepiej dotrzeć z drogi Odolanów – Goszcz przez Sośnie. Tu odchodzi od niej lokalna szosa do Możdżanowa i Bogdaju przez Mariak i Szklarkę Śląską, oraz do Starej Huty przez Moją Wolę i Janisławice. Drogą publiczną jest również gruntowa droga łącząca Moją Wolę i Szklarkę Śląską. Drogi te pozwalają dotrzeć w bezpośrednie sąsiedztwo stawów kompleksu Możdżanów. Od strony dolnośląskiej do kompleksu najlepiej dotrzeć przez Kuźnicę Czeszycką, a następnie Starą Hutę do Janisławic. Można też kierować się z Milicza do Wróblinca, stąd do Bogdaju i dalej do Możdżanowa. Między Wielgimi Milickimi a Możdżanowem nie ma utwardzonej drogi. Dobrymi punktami wyjściowymi są Moja Wola, Możdżanów lub Janisławice. Poruszanie się po groblach poza szlakiem turystycznym możliwe jest tylko po uzyskaniu zgody gospodarstwa rybackiego w Możdżanowie.

Dojazd komunikacją publiczną: Najbliższa stacja kolejowa to Sośnie. Kursują tu pociągi lokalne na linii Wrocław – Oleśnica – Ostrów Wlkp. Miejscowość posiada również dość liczne połączenia autobusowe z Ostrowem, Odolanowem, Oleśnicą i Wrocławiem. Z Ostrowa w dni robocze można również dojechać do Możdżanowa a dwa kursy dziennie docierają również do Kuźnicy Czeszyckiej przez Janisławice. Ze Starej Huty i Kuźnicy jeżdżą w dni robocze autobusy do Milicza.

Noclegi: **Kuźnica Czeszycka** – leśniczówka, tel. 71/3845624; **Moja Wola** – Stanica Biały Daniel, tel. 62/7391712

Łowiska wędkarskie:

Sośnie, łowisko PZW na zalewie.

Ścieżka przyrodnicza:

Moja Wola – lasy przy Mojej Woli – Moja Wola, 5 przystanków z tablicami objaśniającymi, 12 km.

Ścieżka przebiega przez cenny przyrodniczo i historycznie obszar lasów Nadleśnictwa Antonin, obręb

Moja Wola, na północny zachód od miejscowości Sośnie. Kierunek zwiedzania wyznaczają strzałki na słupkach z daszkiem. Na każdym przystanku ustawiono trwale plansze dydaktyczne. Przystanek 1 znajduje się blisko szosy, na zachodnim skraju wsi Sośnie, przy zbiorniku rekreacyjnym. Na przystanku 2, który położony jest na skraju zabytkowego zespołu pałacowo – parkowego w Mojej Woli (obecnie własność prywatna), na planszy opisano historię pałacu i okolic Mojej Woli. Dalej ścieżka prowadzi obok kościoła, przez tereny otwarte, podmokłe łąki, a następnie przez wilgotne lasy liściaste – olszynowe i dębowe. Na przystanku 3, na zachód od wsi Mariak, stoi plansza pt. „Drzewostany liściaste i mieszane”. W pobliżu widzimy ładny starodrzew dębowo-bukowy, z naturalnym odnowieniem obu tych gatunków. Stąd skręcamy w kierunku zachodnim prostą drogą gruntową (słabo przejezdną), przez podmokłe lasy liściaste w różnym wieku, aż do planszy pt. „Ochrona zwierzyny i ochrona przed zwierzyną”, ustawionej na przystanku 4, obok gniazda odnowieniowego, ogrodzonego siatką. Na kolejnym odcinku mijamy kilkakrotnie strumyki leśne, charakterystyczne dla tych podmokłych obszarów leśnych. Ostatni przystanek 5 jest nieco oddalony od głównej drogi i znajduje się przy dębie – pomniku przyrody o obwodzie pnia 450 cm. Obok niego ustawiono planszę pt. „Formy ochrony przyrody”.

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, niebieski: (Twardogóra PKP) – Poręby – stawy w Konradowie – Janisławice – stawy kompleksu Możdżanów – dwór myśliwski Możdżanów – dąb Jan – Wielgie Milickie – (Gądkowice), 15 km (42 km)

Jest to fragment długodystansowego Szlaku Archeologicznego, który na omawianym odcinku przechodzi przez województwo wielkopolskie, przez tereny, które pod względem historycznym do 1920 roku były jednak częścią Śląska. Szlak pozwala zapoznać się z trzema kompleksami stawów: Konradów, Janisławice i Możdżanów, przecinając je w poprzek z południa ku północy. Stawy są raczej niewielkie i z małą ilością szuwarów, ale na śródleśnych stawach

Zalew przy drodze koło Sośni – Cieszyn. Fot. WR

Dwór myśliwski w Możdżanowie. Fot. WR

nowa. Przechodzi obok pałacu w Mojej Woli otoczonym parkiem chronionym jako pomnik przyrody. Prowadzi na pewnym odcinku wspólnie ze ścieżką przyrodniczą. Jadąc szlakiem mija się chronioną jako pomnik przyrody aleję dębową przy drodze z Mojej Woli do Szklarki Śląskiej. Tuż przy niej leży jeden z większych stawów w tutejszym kompleksie – Cieciora, a za Szklarką kolejny duży staw – Metody. W pobliżu Możdżanowa szlak prowadzi wspólnie ze szlakiem niebieskim, mija więc aleję lipową, leśniczówkę z zagrodą dzików, dworek myśliwski i dąb Jan. Wycieczkę rowerem można kontynuować dalej do Garek i Odolanowa.

Pałac w Mojej Woli. Fot. WR

na południe od Możdżanowa można zobaczyć chronionego grzybieńczyka. Przy szlaku znajdują się ponadto pomnikowe drzewa: aleja lipowa w Możdżanowie oraz najgrubszy dąb doliny Baryczy, dąb Jan.

2. Szlak rowerowy: Sośnie – Moja Wola – Szklarka Śląska – Możdżanów – Szklarka Śląska – Młynik – Garki – (Odolanów), 21 km (25 km).

Szlak łączy ze sobą najciekawsze miejsca okolic Sośni i Możdżanowa. Przechodzi obok pałacu w Mojej Woli otoczonym parkiem chronionym jako pomnik przyrody. Prowadzi na pewnym odcinku wspólnie ze ścieżką przyrodniczą. Jadąc szlakiem mija się chronioną jako pomnik przyrody aleję dębową przy drodze z Mojej Woli do Szklarki Śląskiej. Tuż przy niej leży jeden z większych stawów w tutejszym kompleksie – Cieciora, a za Szklarką kolejny duży staw – Metody. W pobliżu Możdżanowa szlak prowadzi wspólnie ze szlakiem niebieskim, mija więc aleję lipową, leśniczówkę z zagrodą dzików, dworek myśliwski i dąb Jan. Wycieczkę rowerem można kontynuować dalej do Garek i Odolanowa.

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: Kuźnica Czeszycka – kościół barokowy św. Jana Chrzciciela, **Moja Wola** – pałac myśliwski z 1852 roku wzniesiony dla księcia oleśnicko – brunszwickiego Wilhelma, obok zabytkowy park; **Możdżanów** – dwór myśliwski z lat 1890 – 1902, leśniczówka z 1935 r. z hodowlą zagrodową dzików, miejsce urodzenia bł. Sancji, dąb Jan – naj-

grubszy w dolinie Baryczy; **Stara Huta** – zabytkowy cmentarz ewangelicki, czynny kościół ewangelicki z lat 20.; **Sośnie** – neogotycki kościół poewangelicki Narodzenia NMP

5.12. Łąki Odolanowskie

Dojazd własnym środkiem transportu: Odolanów leży na skrzyżowaniu dróg wojewódzkich nr 444 Krotoszyn – Ostrzeszów oraz 445, prowadzącej do Ostrowa Wlkp. Do samych Łąg Odolanowskich najlepiej dotrzeć od wsi Garki, leżącej przy drodze w kierunku

Goszcza lub od Uciechowa. Do drugiej z miejscowości można również dotrzeć z Dolnego Śląska od Bartnik, leżących na trasie Wróbliniec – Cieszków.

Dojazd komunikacją publiczną: Najdogodniejszy jest dojazd pociągiem do stacji Odolanów lub Garki na linii Wrocław – Oleśnica – Ostrów Wlkp. Odolanów posiada również bezpośrednie połączenie z Łodzią. Do wszystkich miejscowości leżących w województwie wielkopolskim docierają autobusy z Ostrowa Wlkp., natomiast do Bartnik i Wróbliniec w dni robocze pojedyncze kursy autobusów z Milicza.

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszcy, bez znaków: Odolanów PKP – Bartniki, 9 km.

Jak do tej pory przez Łąki nie został wyznakowany żaden szlak turystyczny. Z fauną Łąk można jednak dobrze zapoznać się idąc wałem lewym brzegiem Baryczy od Odolanowa do Bartnik, przechodząc przedtem na prawy brzeg mostem na Baryczy 1 km przed Wróbliniem.

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: Bartniki – klasycystyczny dwór z 1840 r., **Boników** – krzyż z 1856 r. z rzeźbami Pawła Brylińskiego, pomnik polskich żołnierzy poległych 1 IX 1939 r.; **Czarny Kał** – torfowisko przy leśnej drodze z Bonikowa do Granowca, projektowany rezerwat; **Garki** – największe po Rudzie Sułowskiej skupisko gniazd bociana białego w P.K. Doliny Baryczy (8 gniazd), prywatne muzeum etnograficzne – tel. 62/7362544, rejon pozyskiwania gazu ziemnego; **Granowiec** – krzyż z rzeźbami Pawła Brylińskiego z 1876 r., kościół poewangelicki z 1928 r.; **Odolanów** – późnobarokowy kościół św. Marcina, fragment murów zamku z XIII/XIV wieku w ścianie szkoły, dawny zbór ewangelicki, dawna synagoga, Muzeum Regionalne – tel. 62/7331308, krzyż z rzeźbą Pawła Brylińskiego z 1846 r., pomnik i groby powstańców wielkopolskich, figura Odolana – legendarnego założyciela miasta, rzeźba św. Marcina – patrona ziemi odolanowskiej, Zakład Odazotowywania Gazu „Krio” produkujący gaz wysokometanowy i ciekły hel; **Odolanów Górka** – kapliczka św. Barbary z XVII wieku, drewniany, otynkowany kościół św. Barbary z XVIII wieku; **Raczyce** – krzyż i kapliczka z rzeźbami Pawła Brylińskiego z XIX wieku, wczesnośredniowieczne grodzisko na lewym brzegu rz. Kuroch; **Topola Wielka** – na północnym brzegu Baryczy wczesnośredniowieczne grodzisko; **Wróbliniec** – kościół Wniebowstąpienia Pańskiego z 1912 r.

5.13. Stawy w Przygodzicach i Antoninie

Dojazd własnym środkiem transportu: Przez Przygodzice i Antonin przechodzi droga krajowa nr 11: Poznań – Ostrów Wlkp. – Katowice, która w Antoninie łączy się z drogą krajową nr 25: Wrocław – Oleśnica – Ostrów Wlkp. – Konin. Sam Antonin może być punktem wyjściowym w okoliczne lasy i śródleśne stawy. Przy pałacu znajduje się parking dostępny dla autokarów. Z kolei na stawy w Przygodzicach najlepiej dotrzeć drogą Przygodzice – Janków Przygodzicki Trzcieliny – Huta (koło Odolanowa). W pobliżu niej, przy miejscowości Trzcieliny, znajduje się platforma widokowa na stawy Trzcieliny. Widok na staw Dębica Dolna rozciąga się z kolei z drogi Przygodzice – Dębica.

Dojazd komunikacją publiczną: Przygodzice leżą na skraju aglomeracji miejskiej Ostrowa Wielkopolskiego – ważnego węzła kolejowego, posiadającego połączenie z większością dużych miast w Polsce, osiągalne są z centrum miasta autobusami podmiejskimi. Punktami wyjściowymi w teren mogą być również stacje PKP w Przygodzicach (oddalona 1 km od miejscowości) oraz w Antoninie. Zatrzymują się na nich pociągi osobowe kursujące na linii Poznań – Ostrów Wlkp. – Kluczbork. Miejscowości te posiadają również dobre połączenie autobusowe z Wrocławiem, gdyż tędy przejeżdża większość autobusów PKS na linii Wrocław – Ostrów Wlkp.

Noclegi: **Antonin** – Hotel „Lido”, tel. 62/7348127, Gminny Ośrodek Rekreacyjno – Wypoczynkowy; Camping „Lido” tel. 62/7348127; Ludwików – sezonowe Schronisko Młodzieżowe, tel. 62/7348178.

Ścieżka przyrodnicza:

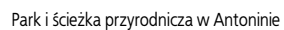
Antonin – staw Wydymacz – Antonin, 7 przystanków z tablicami objaśniającymi, 2,5 km.

Ścieżka położona jest na północno-zachodnim skraju Antonina. Oznakowana w terenie trwałymi planszami dydaktycznymi, chronionymi przez charakterystyczne zadaszenia. Rozpoczyna się na drodze między zabudowaniami Nadleśnictwa Antonin a pałacem Radziwiłłów, w miejscu gdzie ustawiona jest tablica ze schematem ścieżki. W pobliskim zadrzewieniu znajduje się grupa żywotników olbrzymich, a nieco dalej, przy ścieżce prowadzącej do przystanku 1 rośnie stara choina kanadyjska. Na pierwszym przystanku widzimy pomnikowy dąb szypułkowy w otoczeniu krzewów wyrosłych na miejscu innych starych i spróchniałych drzew pomnikowych. Na przystanku 2 ustawiono dodatkowo dwie plansze: z informacją o rezerwacie „Wydymacz” oraz planszę pod nazwą „Ptasi Budzik” Ta druga przedstawia ciekawe zjawisko rozpoczynania się śpiewów porannych, które jest różne u poszczególnych gatunków ptaków leśnych. Z pobliskiego lasu wypływa potok a oprócz grabu rosną tu także dęby,

brzozy i olchy. Na przystanku 3 duże wrażenie robi jeden z najstarszych dębów w okolicy (o obwodzie 690 cm). Kolejny przystanek mamy nad brzegiem stawu Wydymacz, od którego pochodzi nazwa rezerwatu. W sezonie lęgowym obserwuje się tu zwykle kilka par rzadkiego już dziś perkoza rdzawoszyjnego, liczne łyski, głowienki i perkozki. W wysokich trzcinach przy gro-

Pałac w Antoninie. Fot. ER

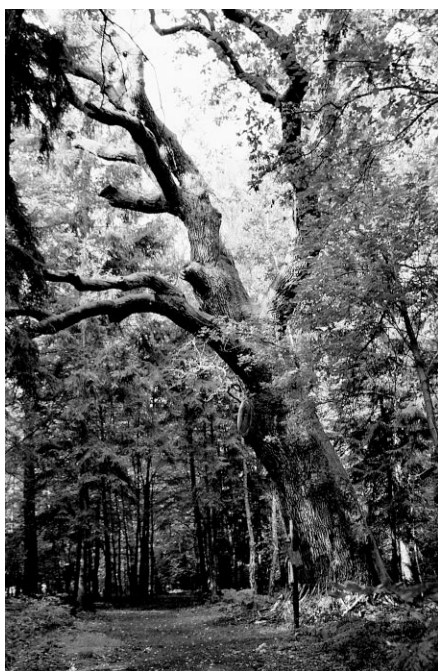
blach stawu śpiewają trzcinia. Do przystanku 5 ścieżka prowadzi groblą w kierunku północnym. Gdy kończy się staw mijamy kolejny okazały dąb o obwodzie 620 cm. W jego pobliżu rośnie wiele roślin typowych dla leśnych mokradeł. Aby dojść do przystanku 6 należy zawrócić i mijając 4 kierujemy się tą samą groblą w kierunku wschodnim (tu dróżka wysypana korą) a następnie południowym. Tuż za mostkiem, na strumyku rośnie duża kępa rdestowca

sachalińskiego. Nieco dalej, w otoczeniu lasu mieszanego, dość słabo widoczny okaz rzadkiego u nas i chronionego wiciokrzewu pomorskiego (niestety usychającego).

Szlaki turystyczne:

1. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, czerwony: Ostrów Wlkp. – Janków Przygodzicki – staw Trzciel Wielki – Czarnylas – Ludwików – Antonin – (Kotłów), 24 km (35 km).

Szlak wychodzi z Ostrowa ulicą Staroprygodzką. Przy drodze warto zwrócić uwagę na głaz narzutowy. Tu też zaczyna się znakowana trasa rowerowa do Antonina. Gruntowa droga prowadzi na południe i łagodnie sprowadza w dół z Wysoczyzny Kaliskiej do widocznej doliny Baryczy. Szlak mija Janków Przygodzicki z kościołem, którego potężna sylwetka widoczna jest z daleka. Dalej prowadzi szosą na południe do stawu Trzciel Wielki – największego w kompleksie Przygodzice o powierzchni – 112 ha. Tu też łączy się ze szlakiem czarnym, który odchodzi do pobliskiej plat-

Pochylony dąb w rezerwacie „Wydymacz”. Fot. WU

formy widokowej. Dalej prowadzi przez osadę Trzcieliny, a przed Nadstawkami skręca drogą leśną na południe. Stąd prowadzi monotonną prostą piaszczystą drogą przez rozległy kompleks leśny (przeważnie suche bory sosnowe i młodniki). Po 2 km na skrzyżowaniu wyraźnych dróg leśnych węzeł ze szlakiem zielonym i rowerowym z Odolanowa do Antonina. W końcu szlak osiąga skrzyżowanie szos – tzw. Krzyżaki, stąd prowadzi szosą do Czarnego lasu. Wieś omija jednak skrajem lasu od północy. Niegdyś wieś była założona w puszczy na pograniczu wielkopolsko – śląskim. Była schronieniem uchodźców religijnych, głównie ze Śląska. Dalej szlak podąża na wschód, znów przez sosnowe bory, początkowo w poprzek długiego pasma wydmy. W końcu osiąga Ludwików – wieś nazwaną na cześć małżonki Antoniego Radziwiłła. Szlak przechodzi obok schroniska młodzieżowego usytuowanego w tutejszej szkole. Stąd znów przez las do Antonina. Do wioski wkracza przez nowe osiedla

ul. Dębową. Tuż przy szlaku dęb o obw. 522 cm, jeden z licznych Dębów Antonińskich. Dochodzi w końcu do szosy Poznań – Katowice. Za nią znajduje się ośrodek wypoczynkowy nad stawem Szperek. Można tu zobaczyć kolejne dęby. Po prawej stronie rozwidlenia szosy do Wrocławia – pomnik przyrody – aleja dębowa. Pałac zostaje po lewej stronie, a przy nim początek ścieżki przyrodniczej. Tu szlak łączy się ze szlakiem zielonym i niebieskim. Z nimi przecina szosę Poznań – Katowice i mija kościół – dawną kaplicę – mauzoleum Radziwiłłów, w otoczeniu pomnikowych dębów i lip drobnolistnych. Przecina tory kolejowe. Za nimi, po prawej znajduje się stacja PKP. Wycieczkę można tu zakończyć, bądź kontynuować ją dalej szlakiem czerwonym do Kotłowa, już poza granice P.K. „Dolina Baryczy”.

2. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, niebieski: Antonin – Strugi – Kocięba – Antonin, 13 km.

Szlak tworzy zamkniętą pętlę. Najlepszym punktem wypadowym do rozpoczęcia wędrówki jest Antonin. Szlak przechodzi zarówno obok pałacu jak i przez dworzec PKP. Prowadzi niemal na całej długości przez tereny leśne prowadząc od jednego śródleśnego stawku do drugiego. Prowadząc wędrówkę zgodnie z ruchem wskazówek zegara po wyjściu z Antonina dotrzeć można do rezerwatu i stawu „Wydymacz”, do którego prowadzi również ścieżka przyrodnicza. Odchodząc od szlaku niebieskiego szlakiem zielonym można dojść do pobliskich stawów Kocięba. W pobliżu znajduje się również grupa dębów – pomników przyrody. Kolejny staw przy szlaku to mocno zarośnięty już staw Brzozowiec. Szlak dociera do przysiółka Tarchalskie, skąd można dotrzeć do pobliskiej stacji PKP Przygodzice. Tu też szlak opuszcza granice Parku Krajobrazowego i nieco dalej przecina trasę Poznań – Katowice. Za przysiółkiem Strugi podąża w górę doliny Strumienia Goszczyńskiego mijając bądź stawy, bądź już tylko podmokłe miejsca po nich, założone na tym strumieniu, w pobliżu piaszczystych wydmy: Piec Dolny, Piec Górny i staw Goszczyn. W końcu dociera do stacji PKP w Antoninie.

3. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, zielony: Antonin – Kocięba – Dębica – Huta – Odolanów, 17 km.

Szlak wyrusza z Antonina wspólnie ze ścieżką przyrodniczą. Omija z boku staw Wydymacz i dociera do przysiółka Kocięba. Jest tu jedyne miejsce na szlaku, w którym przechodzi on w bezpośrednim sąsiedztwie stawów, a mianowicie pomiędzy zimochowami a Stawami Kocięba. Z grobli przy drodze rozciąga się widok na lustro wody. Z rosnących jeszcze w latach 50. nad stawami dziesięciu okazałych dębów – pomników przyrody (dwa najgrubsze sięgały ponad 7 m obwodu) do naszych czasów przetrwały tylko trzy: dwa po północnej (490 i 595 cm) i jeden po południowej stronie drogi (570 cm). Za stawami dochodzi do szosy, którą monotonnie przez las prowadzi do Dębicy. Za nią już leśną, ale nadal prostą i monotonną drogą do Huty, skąd znów szosą dochodzi do Odolanowa.

4. Szlak pieszy, dostępny dla rowerów, czarny: Przygodzice PKP – Staw Trzcielina Wielki – Dębica, 10 km.

Szlak zaczyna się przy stacji kolejowej w Przygodzicach, położonej daleko poza właściwą wsią. Stąd prowadzi szosą na północ 2 km do centrum wsi. Jeszcze do niedawna rosła tu

(ostatnio wycięta) ok. 300-letnia lipa szerokolistna o obw. 627 cm. Ponoć miały się pod nią odbywać w przeszłości sądy pańszczyńniane. Z centrum wsi szlak wychodzi drogą w kierunku Jankowa Przygodzickiego, a za wiadunktem prowadzi polną drogą w kierunku stawów. Za Baryczą wiedzie wzdłuż stawu Trzcieliny Mały, a potem północną groblą stawu Trzcieliny Wielki. Doprowadza w końcu do szosy, gdzie łączy się ze szlakiem czerwonym i trasą rowerową. Za Trzcielinami wraz ze szlakiem rowerowym skręca w lewo piaszczystą drogą nad

Staw Trzcieliny Nowy. Fot. ER

staw Trzcieliny Nowy. Z racji tego, że staw ten jest w znacznym stopniu zarośnięty przez szuwały, jest również najbardziej interesujący pod względem ornitologicznym. Dlatego zbudowano tu wieżyczkę do obserwacji ptaków. Na dalszym odcinku szlak prowadzi wzdłuż stawu, a następnie lasem. Na rozwidleniu trasa rowerowa skręca w lewo, na wschód, a szlak czarny w prawo

i prowadzi na południe do Szkudlarki – części Dębnicy. Tu dochodzi do szosy i wraz z nią wiedzie przez wieś wzdłuż krętego, północnego brzegu stawu Dębica Dolna. Szosą dochodzi do centrum wsi, gdzie łączy się ze szlakiem zielonym.

5. Szlak rowerowy: Ostrów Wlkp. – Janków Przygodzicki – staw Trzcieliny Wielki – Tarchalskie – Antonin, 14 km.

Trasa jest oznakowana strzałkami na słupkach ze stylowymi daszkami. Rozpoczyna się przy Szkole Podstawowej nr 2 (ul. Staroprzygodzka w Ostrowie Wlkp.). Drogą utwardzoną prowadzi do miejscowości Janków Przygodzicki. Stąd, już na terenie Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”, po około 15 km przy miejscowości Trzcieliny mijają kompleks stawów Gospodarstwa Rybackiego Przygodzice. Tu największym stawem jest Trzcielina Wielka (112 ha), ale najpiękniejszy to staw Trzcielina Nowy, o powierzchni niespełna 8 ha o wielkiej, ruchomej wyspie szuwarowej. Panoramę stawów można podziwiać z platformy obserwacyjnej, usytuowanej na wysokiej skarpie (pozostałość dawnej wydmy) porosłej lasem. Stąd aż do Antonina trasa prowadzi piaszczystą drogą gruntową przez urozmaicone lasy Nadleśnictwa Antonin. Z początku mijają po stronie południowej drzewostany sosnowe porastające dawne wydmy. Warto zatrzymać się nad leśnym strumieniem (kanał łączący stawy koło Dębicy ze stawami trzcielickimi, które pozostały za nami). Niedaleko stąd, na śródlęsnej polanie

i Antoninie zwanej „Placem myśliwskim Huberta” rośnie okazały dąb o obwodzie pnia 530 cm. Na południe od szosy Dębica – posterunek PKP, trasa wiedzie przez zwarte drzewostany, mijając kilka mokradeł śródlęśnych (dawne stawy – o czym świadczą ślady grobli z pojedynczymi starymi drzewami). Dalej mija osadę Kocięba, fragmenty podmokłych lasów i doprowadza do ścieżki przyrodniczej w rezerwacie „Wydymacz”, którą dociera do Antonina.

6. Szlak rowerowy: Ostrów Wlkp.

– Chynowa – Tarchalskie – Antonin – Dębica – Odolanów, 40 km.

Szlak umożliwia odbycie nieco dłuższej wycieczki rowerowej z Ostrowa i kontynuowanie jej dalej do Odolanowa. Szlak wkracza na teren Parku Krajobrazowego w Tarchalskich, skąd prowadzi już wspólnie z opisaną wcześniej trasą rowerową do Antonina. Za Antoninem z kolei przebieg trasy w dużej części pokrywa się z opisanym wyżej pieszym szlakiem zielonym.

Dąb na Placu myśliwskim Huberta na szlaku rowerowym z Ostrowa do Antonina. Fot. ER

Pozostałe obiekty krajoznawcze w okolicy: Antonin – letnia rezydencja z modrzewiowym pałacem myśliwskim Antoniego Radziwiłła projektu Karola Schinkla z lat 1822 – 24, wstawionym dwukrotnym pobycem Fryderyka Chopina, obecnie hotel i restauracja z izbą pamięci Chopina, w „Ogrodówce” izba edukacyjna LKP „Lasy Rychalskie”, kościół neoromański z lat 1835 – 38, z bogatą bizantyjską dekoracją rzebiarską sprowadzoną z Włoch, ośrodek wypoczynkowy „Lido” z kąpieliskiem nad stawem Szperek; **Czarnylas** – wieś czterech kościołów z XIX i XX wieku, dawniej należących do różnych wyznań protestanckich; **Dębica** – kościół z lat 70., obok pomnik o. Andrzeja Cierpki, pochodzącego z Dębicy misjonarza na Cejlonie; **Janków Przygodzicki** – interesujący kościół projektu Adama Ballenstaedta z 1925 r., **Przygodzice** – dawna rządówka na terenie Zespołu Szkół Ogólnokształcących, Dom Ludowy z lat 1935-36, kościół neobarokowy NMP Nieustającej Pomocy z lat 1925-30, ośrodek wypoczynkowy Górecznik.

7. Szlak rowerowy, zielony: Transwielkopolska Trasa Rowerowa.

W 2003 roku został wyznakowany szlak rowerowy z Poznania do Siemianic, stanowiący południową część Transwielkopolskiej Trasy Rowerowej. Przechodzi on także przez Park Krajobrazowy „Doliny Baryczy” na trasie **Ostrów Wielkopolski – Wysocko Małe – Janków**

Przygodzki – Trzcieliny – Dębica – Kocięba – Antonin i dalej do Ostrzeszowa. Na omawianym obszarze prowadzi przeważnie wspólnie z opisanymi powyżej odcinkami szlaku czerwonego i zielonego.

Ważniejsza literatura do rozdziału V:

- ANDERS, P. 1983: *Województwo kaliskie. Szkic monograficzny*. PWN Warszawa – Poznań.
- DOLATA, P. 2003: *Powiat Ostrowski. Mapa przyrodniczo – krajoznawcza 1: 70 000*. Starostwo Powiatowe w Ostrowie Wlkp.
- HATZFELDT, F., KOWALSKI, I., KOGUT, M. 1998: *Żmigród*. Wydawnictwo Gottwald. Milicz.
- HOŁUBKA, B., LEWKOWSKA, E. 2003: *Uroki Twardogóry i okolic*. Gmina Twardogóra.
- JAŚNIEWSKI, R. 1998: *Milicz, Cieszków, Krośnice i okolice*. Sudety. Oficyna Wydawnicza Oddziału Wrocławskiego PTTK.
- JAŚNIEWSKI, R., TAJER, C. 2001: *Sulów i okolice*. Sudety. Oficyna Wydawnicza Oddziału Wrocławskiego PTTK.
- KOWALSKI, I. (red.) 1999: *Dolina Baryczy. Legendy – zabytki – kultura*. Wydawnictwo Gottwald. Milicz.
- Mapa turystyczna szlaków pieszych i tras rowerowych po Wzgórzach Trzebnickich i Dolinie Baryczy 1: 70 000*. Studio Wydawnicze „Plan”.
- Okolice Wrocławia, część północna. Mapa turystyczna 1: 100 000*. Studio Wydawnicze „Plan”.
- RANOSZEK, W. 1999: *Przewodnik po dolinie Baryczy*. Wydawnictwo Gottwald. Milicz.
- RANOSZEK, E., RANOSZEK, W. 2002: *Milicz. Mapy, trasy rowerowe, szlaki turystyczne, ścieżki przyrodnicze*. Milicz.
- RANOSZEK, E., RANOSZEK W., ZAŁĘSKI J. 1995: *Miasto i gmina Milicz. Monografia krajoznawcza*. Sudety. Oficyna Wydawnicza Oddziału Wrocławskiego PTTK.
- RANOSZEK E., RANOSZEK W., KOWALSKI I. 2002: *Milicz. Przyroda i turystyka*. Urząd Miejski w Miliczu.
- TAJER, C. 2000: *Katalog cmentarzy ewangelickich gmin Cieszków – Krośnice – Milicz – Żmigród*. Kronika Doliny Baryczy, 8: 106-132, Wydawnictwo Gottwald. Milicz.
- WRABEC, J. 1997: *Milicz, Żmigród, Twardogóra i okolice*. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, IV, 3, Instytut Sztuki PAN Warszawa.

6. Aneks. Szczegółowy opis ścieżek przyrodniczych

Trzy spośród siedmiu istniejących w Parku Krajobrazowym ścieżek przyrodniczych nie posiadają w terenie tablic objaśniających. Ze względu na fakt, że dotarcie do dokładnego opisu tych ścieżek jest utrudnione dla turysty, poniżej zamieszczono szczegółowy opis punktów tych ścieżek oznaczonych w terenie numerami. Położenie i dojazd do nich opisano we wcześniejszym rozdziale.

6.1. Ścieżka przyrodnicza: Ruda Żmigrodzka – rezerwat „Olszyny Niezgodzkie” – stawy Jelenie – Szarzyna

Przystanek 1. Ruda Żmigrodzka – wieś między stawami

Wieś wzmiankowana w 1591 roku. Nazwa wskazuje na istnienie we wsi **ośrodka wydobycia i przetwórstwa rudy darniowej**. W miejscu jej dawnego wydobycia założono otaczające wieś stawy: Pański (po stronie zachodniej) i Rudy (po stronie wschodniej wsi), które zostały zlikwidowane na początku XIX wieku. Staw Rudy został odtworzony w latach 80. XX wieku na powierzchni 150 ha, a na miejscu wielkiego stawu Pańskiego dziś zbudowane są nowe stawy, położone po obu stronach szosy z Rudy Żmigrodzkiej do Radziądza. Na północ od wsi znajdują się rozległe lasy, w wielu miejscach podmokłe, a na południe – płynie rzeka Barycz.

Przystanek 2. Polder nad Baryczą

Zanim zbudowano wały tuż nad Baryczą, jej wody w czasie wiosennych wezbrań rozlewały się szeroko na miejscu dzisiejszego polderu i podmokłych lasów, aby po kilku tygodniach lub wcześniej powrócić do koryta. Obecnie tylko w wypadku dużych wezbrań to miejsce napelnia się wodą. Natomiast w lasach odciętych od Baryczy wałem, woda gromadzi się dłużej tylko w obniżeniach terenu, tworząc tzw. mokradła. Jak **mokradła śródlęsne** wyglądają możemy zobaczyć w przyległym od wschodu do naszej ścieżki zadrzewieniu, przez które przepływa kanał Ługa (też na tym odcinku obwałowana). W najbardziej wilgotnym miejscu rosną łany mozgi trzcinowatej, kępki kosaćca żółtego, wiązówki błotnej i situ rozpięzłego oraz pojedynczo występującej krwawnicy pospolitej i tojeści pospolitej. Na obrzeżu mokradeł wyrasta wiele innych gatunków roślin. Patrząc w kierunku zachodnim widzimy **aleję dębową**, biegnącą granicą polderu. To dawna **grobla stawu Pańskiego** (niem. *Herren Teich*), oddzielająca niegdyś ten zbiornik od baryckich rozlewisk. Dzisiaj obszary te są suche i zarośnięte nie wykaszana trawą. Jesienią zakwitają żółto wielkie łany nawłoci późnej. Na trawiastych przestrzeniach gniazdują licznie skowronki polne, pokląskwy i świerszczaki. Tylko w nielicznych obniżeniach, jak te w pobliżu naszego przystanku, gdzie woda utrzymuje się dłużej, powstają zbiorowiska szuwarów z mozgą trzcinowatą, manną mielec, goryszem błotnym, tojeścią pospolitą i szczawiem lancetowatym. W takim środowisku z ptaków lęgowych występują: rokitniczka, łożówka oraz trzcinniczek.

Przystanek 3. Leśne mokradła

Po stronie północnej, w lesie, znajdują się dalsze **mokradła**, z licznymi gatunkami roślin, między innymi niektóre wymieniono już poprzednio. Na suchym skraju naszej drogi rosną m.in. powój polny, krwawnik pospolity, pięciornik gęsi, przymiotno kanadyjskie. Po przejściu kilkudziesięciu metrów dochodzimy do kolejnego kanału. W wodzie znajduje się sporo rogatka sztywnego, natomiast na powierzchni pływają: rzęsa drobna, spirodela wielokorzeniowa i zabiściek pływający. Natomiast przy **kanale**, na skraju drogi liczny jest rdest ostrogorzki, kielisznik zaroślowy, brodawnik jesienny i wiele innych. Zarośnięty i wypłycony kanał wraz z jego brzegiem także jest swego rodzaju mokradłem. Mokradła mają duże znaczenie dla różnorodności flory, a także fauny gdyż np. występują tu różne gatunki ptaków, wśród nich związane z podmokłymi lasami jak pokrzewka czarnołbista i strzyżyk. Na takich zarośniętych kanałach zajmują miejsca łęgowe rokitniczka, łożówka lub trzcinniczek. W każdym wypadku mokradła mają ogromne znaczenie dla hamowania spływu wody i zwiększenia jej zapasów na okres suszy w tych środowiskach, w których występują, tj. wydatnie przyczyniają się do utrzymania wysokiego poziomu wód gruntowych.

Przystanek 4. Odprowadzalnik ze stawu

Po stronie zachodniej asfaltowanej drogi rośnie stary dąb szypułkowy, noszący na swej korze ślady żerowania dzięciołów, a tuż przy pobliskiej zagrodzie – smukłe drzewa o oryginalnych, ciemnozielonych, luskowatych liściach – to amerykański żywotnik olbrzymi, gatunek introdukowany dla ozdoby do parków. Na wschód od naszego przystanku, między **stawem Rudy** a przysiółkiem Biedaszkowo (położonym na malowniczym wzniesieniu), znajduje się kolejne, duże **mokradło**. Powstało ono przez odcięcie południowo-zachodniego narożnika dawnego stawu przy jego ponownej budowie w latach 80. XX wieku. Dawniej staw opierał się o naturalne, piaszczyste wzniesienia. Jest to pas wydmy, który został uformowany w strefie peryglacialnej okresu chłodnego, po ostatnim zlodowaceniu. Poziom wody tego mokradła związany jest ze stanem wód w rzece Barycz, która płynie na południe od wsi Biedaszkowo: Wysoka woda w Baryczy uniemożliwia osuszenie mokradła, traktowanego jako nieużytek. W rzeczywistości jest to cenna ostoja licznych gatunków roślin i zwierząt. Porastają go lany mozgi trzcinowatej i trzciny pospolitej, różnych gatunków turzyc z kępami sitowia leśnego i krwawnicy. Od wschodu postępuje sukcesja wierzb krzewiastych, głównie wierzy szarej z domieszką kruchej i purpurowej. Z ptaków liczne są: trzcinniczek, łożówka i potrzos, natomiast nieliczna jest dziwonina.

Przystanek 5. Zadrzewienia i zakrzaczenia

Naprzeciw zagrody nr 57 rośnie stary dąb szypułkowy o obwodzie na wysokości 130 cm wynoszącym 410 cm. W pobliżu znajduje się niewielkie różnogatunkowe zadrzewienie, które porasta okresowo podmokłe obniżenie terenu. Jest to miejsce łęgowe pokrzewki czarnołbistej i łożówki. W miejscu wilgotnym występują lany manny mielec i wiązówki błotnej, kępy kosaćca żółtego i pojedynczy krwiściąg lekarski. Na stanowiskach suchszych rosną: mietlica

pospolita, trzcinnik piaszkowy, kłobuczka pospolita, niecierpek drobnokwiatowy, pięciornik kurze-ziele. Z tego przystanku prowadzi droga do stawu Rudy. (przystanek 6).

Przystanek 6. Staw Rudy

Z tego miejsca najlepiej obserwować ptaki w godzinach popołudniowych, kiedy słońce mamy po prawej stronie lub z tyłu. Obecnie staw jest pozbawiony zupełnie szuwarów, natomiast posiada kilka dużych wysp uformowanych podczas jego odbudowy przy pomocy ciężkiego sprzętu mechanicznego. Wyspy zostały zajęte głównie przez **mewy śmieszki** w liczbie około 2-4 tysięcy par lęgowych, **rybitwy rzeczne** – do 100 par, oraz kilka gatunków kaczek, z których najliczniejsze są krzyżówki, głowienki i czernice. Podmyte, strome brzegi wysp zasiedlają **jaskółki brzegówki** (w odpowiednich warunkach na jednej wyspie może być do kilkuset nerek z gniazdami).

Mewy śmieszki w kolonii. Fot. ER

Liczbę lęgowych ptaków w kolonii można dokładnie ustalić jedynie przez liczenie gniazd w odpowiednim momencie. Związane jest to z niepokojeniem ptaków, dlatego upoważnieni są to tego tylko ornitolodzy prowadzący badania naukowe. Tak duże skupienie ptaków zwabia często ptasie drapieżniki: błotniaka stawowego, kanię czarną lub rudą, bielika, a z krukowatych najczęściej wronę siwą. Mewy i rybitwy na widok drapieżnika wspólnie bronią swych lęgów. Staw Rudy jest też miejscem żerowania i odpoczynku wielu gatunków ptaków w okresie ich wędrówek.

Przystanek 7. Ugory przy doprowadzalniku

Na rzece Ługa, wzdłuż której teraz ścieżka prowadzi, zbudowano na początku lat 90. zastawkę. Urządzenie to piętrzy wodę (tj. podnosi jej poziom), która przez doprowadzalnik (kanał doprowadzający wodę) jest kierowana w kierunku zachodnim do nowopowstałych stawów prywatnych (na miejscu dawnego wielkiego stawu „Pański”). Na lustrze wody pływa rzęsa drobna i spirodela wielokorzeniowa a na brzegu rosną: pałka szerokolistna, sit rozpierzchły, sadziec konopiasty i krwawnica pospolita.

Na południe od doprowadzalnika znajduje się piaszczysty ugor a dalej nowe stawy. Tu znajdziemy rośliny ubogich środowisk opisane już wcześniej.

Przystanek 8. Zastawka na rzece Ługa

W tym miejscu można się zapoznać jak ilość światła i podniesienie poziomu wody w rzece wpływa na wzbogacenie flory. Poniżej zastawki jest odcinek rzeki nieuregulowany, bardziej naturalny gdzie zachowały się 80-letnie zadrzewienia, koryto jest głębsze ale brak nadbrzeżnych szuwarów. Powyżej tego miejsca podczas regulacji rzeki w latach 60. XX wieku, które było połączone z budową niewysokiego obwałowania, stare drzewa zostały wycięte. Wieloletnie piętrzenie wody spowodowało zamulenie odcinka rzeki powyżej zastawki a dostęp światła dodatkowo przyczynił się do rozwoju roślinności nadwodnej. Obecnie dzięki tej zastawce część wody jest kierowana do rezerwatu „Olszyny Niezgodzkie”.

Przystanek 9. Rezerwat „Olszyny Niezgodzkie”

Tu znajduje się jedna z dwu **zastawek**, które decydują o utrzymaniu właściwego poziomu wody w rezerwacie. Poziom zimowy (w okresie od grudnia do kwietnia włącznie) musi sięgać rzędnej 92,20m nrm, tj. musi być wyższy o 0,50 m od poziomu w okresie letnim

(miesiące czerwiec – październik). Wymagane zmiany poziomu, które są obecnie sztucznie wywoływane przez podwyższanie lub obniżanie zastawek, wynikają z ekspertyzy wykonanej w rezerwacie i naśladują naturalne, roczne wahania poziomu wody w olszynach nie objętych melioracją. Z tego miejsca rozpościera się również najpiękniejszy **widok na rezerwat** (Rezerwat „Olszyny Niezgodzkie” opisano szczegółowo w rozdziale 3. Szata roślinna

Zatoka stawu Jeleni III. Fot. ER

i jej ochrona). Na północ od tego przystanku znajduje się fragment **grądu** z kilkoma starymi dębami, z których najgrubszy posiada obwód 672 cm i jest pomnikiem przyrody. Natomiast po zachodniej stronie drogi rośnie las łęgowy, w którego składzie występują: jesion wyniosły z domieszką olszy czarnej, wiązu szypułkowego, klonu pospolitego i jaworu oraz grabu. W warstwie krzewów znajduje się czeremcha pospolita, porzeczka czarna i grab. Liczne są gatunki roślin zielnych.

Przystanek 10. Rozwidlenie dróg

Tu nasza ścieżka skręca w lewo, wchodząc jednocześnie na szlak niebieski „Archeologiczny”. Rezerwat zostawiamy po stronie wschodniej, w którym tuż przy drodze znajduje się **mokradło otoczone olszyną** z licznymi gatunkami roślin np. poza trzciną stwierdzono tutaj:

kępki śmiałka darniowego, karbieńca, uczepu, kosaćca, goryszu, psiankę i okrzynicę bagienną a w wodzie – rzęsę drobną i wątrobowca o nazwie wgłębka. Na północ od skrzyżowania dróg rośnie **las sosnowy**, z brzegu z domieszką modrzewia, brzozy, dębu, grabu i świerka w wieku około 30 lat, a na południe głównie młody las brzozowy z kruszyną w podszycie.

Przystanek 11. Śródleśne mokradło

Woda z leśnego rowu rozlewa się wiosną po obu stronach naszej ścieżki aby do lata przy braku opadów zupełnie zniknąć. Poza turzycami, trzciną, sitowiem leśnym, sitem rozpięchłym i kosaćcem znajdziemy tu, zwłaszcza na obrzeżach mokradła liczne **ziola**, napotkane już wcześniej, oraz paprocie – wietlicę samiczą i nerecznicę błotną. W drzewostanie od strony północnej występują: olsza czarna z wiązem szypulkowym i jesionem wyniosłym, a od południa – jednorodna olszyna. Na brzegu drogi można zauważyć czeremchę pospolitą, buki i bez koralowy, a z roślin zielnych – skrzyp leśny formy gajowej (podobny do skrzypu polnego), pokrzywę, łączygę, trędownika bulwiastego oraz czyśca leśnego. W pobliżu przystanku znajduje się „gniazdo odnowieniowe” z młodymi drzewkami buka i dębu oraz nieco wyższym grabem, ogrodzone siatką z żerdziami dla ochrony przed uszkodzeniem młodych drzewek przed zgryzaniem przez sarny i jelenie.

Przystanek 12. Skrzyżowanie dróg leśnych

Przy samej drodze rosną dorodne drzewa: daglezia zielona (o obwodzie pnia na wys. 130 cm wynoszącym 190 cm), świerk pospolity (obwód 205 cm) oraz dwa buki pospolite (o obwodach 205 i 315 cm). Na każdym z czterech stron skrzyżowania rośnie inny drzewostan: po stronie pn.-zach. mamy dąbrowę z kruszyną w podszycie, po stronie pn.-wsch. – las brzozowy z domieszką grabu, od południa – „**gniazdo odnowieniowe**” buka w drzewostanie dębowym, nieogrodzone oraz fragment monokultury modrzewiowej z niewielką domieszką świerka i brzozy. W runie m.in. konwalia majowa (roślina chroniona) oraz konwalijka dwulistna.

Przystanek 14. Nad stawem „Jeleni III”

Z tego miejsca, pełniącego rolę punktu widokowego, istnieją **dobre warunki obserwacji ptaków** na stawie. Jest to staw hodowlany o powierzchni 157 ha, należący do Zakładu Rybackiego w Radziądzu. Położony jest także w granicach rezerwatu „Stawy Milickie” kompleks Radziądz i należy do **stawów łęgowiskowych**, tzn. nie można na nim dokonywać żadnych zmian środowiska. Znajdujemy się na granicy wymienionego rezerwatu. Na środku stawu położona jest rozległa wyspa szuwarowa, częściowo z laskiem olszynowym, dająca schronienie liczным lęgowym gatunkom ptaków wodnych. Staw wyróżnia się tym, że w okresie wędrówek ptaków zatrzymują się na nim, często na nocleg, **duże stada dzikich gęsi oraz żurawi**. Na przeciwległym brzegu w oddali widać łódzie rybackie oraz schron przeciwdeszczowy. Pobliska zatoczka stawu jest bardzo urozmaicona dzięki krzewom wierzby szarej i kępom turzycy sztywnej, której towarzyszą przy grobli różne gatunki jak sadzic konopiasty, karbieńca pospolity, uczepek amerykański, psianka słodkogórz i inne. Po stronie wschodniej znajduje się las olszynowy w wieku około 40-50 lat, przypuszczalnie odcięty od stawu pod-

czas jego renowacji w latach 50. XX wieku. W lesie rośnie niecierpek pospolity i drobnokwiatowy, salatinik leśny, łoczyska i paprocie. Natomiast po stronie południowej drogi położony jest las łęgowy jesionowo-olszowy z domieszką wiązu, dębu i brzozy, w którego podszycie rosną: jarzębina, kruszyna i grab.

Przystanek 14. Skraj lasu

Widoczną z tego miejsca otwartą przestrzeń w kierunku południowo-wschodnim, porośłą gdzieś wierzby, zajmował do początku XIX wieku **staw Pański** (niem. „Herren Teich”). Dziś na części tego obszaru zostało zbudowanych kilka stawów prywatnych. W oddali widać **ujęcie gazu ziemnego** (kopalnia G.Z. Radziadz). Z tego miejsca wyraźnie widać dawną groblę, na której rosną okazałe dęby szypułkowe. Najgrubsze z pobliskich drzew mają 410 i 450 cm obwodu. Najbliżej szosy rosną też stare kasztanowce białe o obwodach 362 i 270 cm – także godne ochrony jako pomniki przyrody. Nieco dalej na południe można zobaczyć fragment łąki koszonej, gdzie wśród traw głównie zakwita mniszek lekarski i jaskier ostry, a brak jest wysokich ziół. Natomiast bliżej lasu dla odmiany znajduje się łąka nie koszona, gdzie znajdziemy różne gatunki kwitnących roślin zielnych np.: dziewannę pospolitą, bylicę pospolitą, dziurawca pospolitego i rajgras wyniosły. Ta część łąki zaczyna zarastać samosiewem olszy czarnej.

Przystanek 15. Stawy w rezerwacie.

Koniec tej ścieżki przyrodniczej może być także początkiem nowej trasy; jej przebieg na kilku odcinkach pokrywa się ze szlakiem niebieskim, prowadzącym tu skrajem rezerwatu tzw. „Szwedzką Drogą”. Szlak biegnie po południowej stronie **wydm** graniczących ze stawami, przez las do Niezgody. Na wydmach tych w XVIII w. próbowano uprawy winorośli, jednak ze względu na słabą opłacalność dość szybko jej zaniechano, pozostała po nich tylko nazwa **Winne Góry**. Z kolei na północ od przysiółka Szarzyna do dziś są widoczne pozostałości średniowiecznej wieży rycerskiej lub grodu w postaci **grodziska stożkowatego**. W jego miejscu w XVIII wieku książęta żmigrodzcy Hatzfeldtowie wzniesli zamek myśliwski, który istniał tu do 1813 roku. Nieopodal, na północ od drogi rozciąga się **staw Jeleni II**. Z tego przystanku jest dobry **punkt obserwacyjny na staw**, na którym najwięcej ptaków gromadzi się w okresie przelotów, czyli wiosną i jesienią. Wtedy też można napotkać w tym miejscu najwięcej gatunków. Natomiast w okresie łęgowym niewiele ptaków buduje tu gniazda ze względu na brak szuwarów: wtedy najpospolitsze są łyski i perkozy dwuczube oraz kilka gatunków kaczek. Stąd zobaczyć możemy dużą zastawkę (nazywaną popularnie służą) regulującą poziom wody w kanale odprowadzającym wodę ze stawu. Po stronie południowej, przez szosę przechodzi inny kanał. To tylko niewielki fragment skomplikowanego systemu kanałów doprowadzających i odprowadzających wodę ze stawów, który musi być utrzymany w ciągłej sprawności przez rybaków.

6.2. Ścieżka przyrodnicza: Ruda Sułowska – wokół stawów Trześniówki – Ruda Sułowska

Przystanek 1. Wieś między stawami

Ruda Sułowska została założona w XVI wieku przy zakładzie hutniczym przetwarzającym **rudę darniową**, wydobywaną w miejscach obecnych stawów. We wsi znajduje się największe **skupisko gniazd bociana białego** na Śląsku, zajętych gniazd przez ptaki (na dachach domów mieszkalnych, budynkach gospodarczych lub słupach) bywa zwykle 8-10. Bociany mają doskonałe warunki do żerowania na pobliskich łąkach i na obrzeżach stawów. Wieś jest położona między stawami rybnymi o łącznej powierzchni około 800 ha, które znajdują się w obrębie rezerwatu ornitologicznego „Stawy Milickie”. Ścieżka przyrodnicza prowadzi na południe od wsi, gdzie, zależnie od napełnienia wodą stawów, są idealne warunki do obserwacji ptaków. Do przystanku nr 2 dochodzimy drózkami wiodącymi pomiędzy zabudowaniami.

Przystanek 2. Rozdroże wśród stawów

Z tego miejsca prowadzą dwie drogi, przy których rosną stare drzewa, najczęściej około 100 letnie **dęby szypułkowe**. Między nimi są stawy „Trześniówki” a na wschód od nich stawy „Żabieniec Duży” A, B i C. Wymienione dwie grupy stawów są napełniane wodą zależnie od potrzeb gospodarki rybnej co drugi rok. Każda z tych grup do końca lat 60. była jednym dużym stawem. Po ich podzieleniu na kilka mniejszych obecnie groble tych mniejszych stawów porastają głównie brzozy w wieku około 30-40 lat, miejscami młodsze. Pobocza obu dróg porastające trawami są systematycznie wykaszane, jednak tu i ówdzie pojawiają się różne inne gatunki roślin np. latem kwitną: cieciora pstra, przytulia pospolita i czepna, bniec biały, a bliżej wody – krwawnica, szczaw lancetowaty, uczeń i inne. Krajobraz ożywia duża kępa zadrzewień, składająca się głównie z olszy czarnej, z dębami szypułkowatymi na obrzeżu. Kiedy staw Żabieniec A jest od wczesnej wiosny zalany wodą, pojawiają się na nim zwykle **gniazda perkoza dwuczubego w kolonii** nawet do kilkunastu

Perkoz dwuczuby na gnieździe. Fot. ER

gniazd. Po stronie zachodniej naszej drogi jest położony staw o nazwie „Płytki”. W okresie lęgowym najliczniejsze są tu łyski, krzyżówki, głowienki i czernice oraz czasem perkozy dwuczube. Staw ten jest interesujący w okresie **przelotów ptaków**, kiedy zatrzymują się na nim różne gatunki, nieraz rzadkich ptaków. Późną jesienią i wczesną wiosną mogą się pojawić np. stada trzczy nurogęsi, a nawet pojedyncze bielaczki – gatunki północne.

Stawy Trześniówka w Rudzie Sułowskiej. Fot. IR

Przystanek 3. Domek rybacki

Służy rybakom do przechowywania sprzętu rybackiego oraz jako schron podczas odłowów ryb – kiedy nastają okresy chłódów. Na obrzeżu drogi niewiele znajdziemy gatunków roślin z powodu regularnego wykaszania poboczy. W pobliżu domku rośnie okazały dąb szypułkowy o obwodzie 350 cm w wieku około

130 lat. Na północ od domku, przy brzegu wymienionego już stawu „Płytki” rosną krzewy: kalina koralowa (gatunek chroniony) i dzika róża. Przy jego brzegu, w szuwarach wywodzą lęgi trzcinia i trzcinniczki, natomiast na otwartym lustrze wody wymienione już wcześniej gatunki ptaków wodnych z tego miejsca najłatwiej jest obserwować.

Przystanek 4. Przepusty i mnichy

W każdym stawie można wyróżnić: otwarte lustro wody, groble, mnichy, rowy opaskowe. W tym miejscu jest okazja, aby się przyjrzeć fragmentowi **systemu rowów i kanałów**, których zadaniem jest doprowadzenie i odprowadzenie wody z każdego sztucznie zbudowanego zbiornika jakim jest staw. System zastawek i przepustów pod drogami umożliwia odpowiednie, zależnie od potrzeb w hodowli ryb, gospodarowanie wodą. Bezpośredni nadzór nad tymi urządzeniami sprawują stawowi. Na obrzeżach takich cieków, przy skarpach dróg a także na lustrze wody można dostrzec wiele gatunków roślin. Są to np. pływające w zacisznych miejscach: rzęsa drobna i spirodela wielokorzeniowa, w wodzie rzęśl wiosenna, a na brzegach rowów – strzałka wodna, kościenica wodna, niezapominajka błotna, komonica błotna, szczaw tępolistny, uczepek amerykański i krwawnica pospolita. Natomiast w miejscach suchszych, na brzegu drogi rosną: jeżyna, przytulia pospolita, wilczomlecz sosnka, bylica pospolita, rajgras wyniosły, babka lancetowata, goździk kropkowany, brodawnik jesienny i trzcinnik piaskowy.

Przystanek 5. Śródleśne ugory

Ścieżka przyrodnicza prowadzi granicą rezerwatu, po drodze polnej. Od południa znajdują się zwarte zadrzewienia w różnym wieku, wśród nich najwięcej jest brzozy i osły a także osiki, gatunków lekkonasiennych, które w drodze sukcesji wtórnej wkraczają na pobliskie **ugory**, do niedawna będące w uprawie. Zaprzestano produkcji rolnej z powodu zbyt niskiej opłacalności na tych słabych gruntach. Jak można odczytać ze starych map jeszcze w XVIII wieku znajdowały się na tym obszarze kolejne stawy rybne. Obecnie rosną tu różne gatunki

roślin. Wiosną zakwitają: jastrzębiec kosmaczek, tasznik pospolity i krwawnik pospolity, w obniżeniach rzeżucha łąkowa i jaskier rozlogowy. Z traw rozpoznać wtedy łatwo kłosówkę welnistą, tomkę wonną, a w obniżeniach wyczyńca łąkowego. Latem kwitnie wiele innych np. prosienicznik szorstki, zawciąg pospolity, wrotycz pospolity, bylica pospolita, ostrożeń polny (mylnie zwany ostem), dziurawiec pospolity, wilczomlecz sosnka, a jeszcze później – brodawnik jesienny, chaber frygijski (austriacki), lepnicza rozdęta i miejscami bardzo liczne przymiotno kanadyjskie. Po stronie północnej drogi, przed stawami, widzimy miejscami zwarte pasy tarniny, pojedyncze krzewy bzu czarnego i wierzby szarej. Zwróćmy uwagę, że od stawów oddziela nas podwyższony pas ziemi, pochodzącej z pogłębienia stawu Trześniówka i podzielenia jej na cztery mniejsze zbiorniki w końcu lat 60.

Przystanek 6. Śródpolne rowy

Na tym odcinku nadal obserwujemy mozaikowate środowisko, złożone z fragmentów dawniej zagospodarowanych gruntów i zadrzewień z prawej (południowej strony) oraz wciąż słabo widocznych stawów z powodu podwyższonych grobli z lewej (od północy). Przez te ugory, miejscami wilgotne, wzdłuż skraju lasu prowadzi rów z wodą, przy którym oprócz pokrzywy latem widzimy wysokie rośliny, takie jak wiązówka błotna, trzcinnik piaszkowy, mroga trzcinowata i sadić konopiasty. Las składa się z czterdziestoletniej sosny z domieszką brzozy brodawkowatej oraz czeremchy pospolitej. Na jego brzegu rosną: tarnina, glóg i dzika grusza, a oplatają je pędy dzikiego chmielu. Tutaj także obserwujemy **początek sukcesji lasu** gatunków lekkonasiennych. Wiosną śpiewają tu na skraju zadrzewień: trznadel, świergotek drzewny, a nad rowem potrzos, natomiast w samych zadrzewieniach – zięba, rudzik, pokrzewka czarnobista i ogrodowa. W maju ze stawów usłyszeć możemy śpiew trzcinia. Tutaj jeszcze rolnicy uprawiają owies, jęczmień, żyto, ziemniaki – zależnie od roku. W takich uprawach rosną maki, rumian polny, chaber bławatek a nawet dziś rzadki kąkol polny. Na ugorach można zobaczyć różne gatunki roślin wymienione już na przystanku nr 5, ponadto kwitnące w lecie: dziewannę pospolitą, wiesiolka dwuletniego, starca jakubka a z baldaszkowatych – dziką marchew i kłobuczkę pospolitą.

Przystanek 7. Las sosnowy

Taki las to przykład **monokultury sosnowej** w średnim wieku, który możemy ustalić licząc widoczne jeszcze okółki gałęzi (u starszych drzew niewyraźne). Sosna po jednej stronie drogi liczy około 40 lat, po drugiej – około 32. Tylko pojedynczo występuje dąb szypułkowy, a z krzewów – nieliczne czeremcha amerykańska i pospolita (gatunek amerykański u nas bardzo dobrze się zaaklimatyzował). W runie leśnym występują: śmiałek i trzcinik. Zwróćmy uwagę na istniejące **mrowiska** – bardzo pożądany składnik lasu sosnowego. Mimo niewielkiego obszaru tego lasu, dzięki gatunkom liściastym na jego obrzeżu stwierdzono tu wiosną takie lęgowe ptaki, jak: trznadel, świergotek drzewny, zięba, pierwiosnek, sikora czubatka, kowalik, kos, zaganiacz i pokrzewka czarnobista. Na wschód od tego lasu także znajdują się łąki i grunty orne, dziś nie uprawiane.

Przystanek 8. Stawy, groble i kanały

Tu jeszcze raz możemy się przekonać jak często stawom towarzyszą różnej wielkości **kanały**. Są tu bowiem rowy opaskowe, doprowadzalniki lub odprowadzalniki (nazywane tak zależnie od ich funkcji). Patrząc na stawy, po lewej widzimy stawy Trześniówki, po prawej Żabieńce: są one napelniane wodą przemiennie – co drugi rok. Wiąże się to z **etapem narybkowym** w hodowli karpia na stawach: stawy wiosną bez wody, napelnia się na po-

Stawy Żabieniec Duży: C, B, A, w głębi Ruda Sułowska. Fot. IR

czątku lata na tzw. lipcówkę – narybek karpia. Gdy stawy są kilka miesięcy suche ginie szereg pasożytów, a zwłaszcza drobno-ustrojów chorobotwórczych, niebezpiecznych dla narybku karpiego. Stawy rozdziela **stara grobla**, która wyróżnia się tym, że rosną na niej 70-letnie dęby, natomiast groble nowe porastają głównie brzozy w wieku około 30 lat, miejscami wiązy i wierzyby. Na stawach bez wody

bardzo szybko mogą wyrosnąć drobne rośliny jednoroczne: cibora brunatna, namulnik wodny, sit dwudzielny, szarota leśna i ponikło igłowe. Natomiast przy rowach spotykamy np. takie rośliny jak czyściec błotny, sadziec konopiasty, kielisznik zaroślowy, psianka słodkogórz, kościenica wodna, uczepy i rdesty. Późnym latem lustro wody pokrywa rzęsa drobna i spirodela wielokorzeniowa.

Od tego miejsca ścieżka prowadzi między stawami (do przystanku nr 2). Gdy będziemy się zachowywać spokojnie i cicho, zależnie od pory roku możemy **zaobserwować różne gatunki ptaków**. W kwietniu będą to łyski, krzyżówki i perkozy dwuczube, wybierające już miejsca do lęgów, oraz stadka głowienek i czernic, będące jesz-

Staw Żabieniec Duży C. Fot. WR

cze na przelotach. Natomiast w lipcu wszystkie wymienione gatunki już wodzą młode w różnym wieku, zależnie od gatunku ptaka. Przez cały maj i czerwiec, na obrzeżu stawów, w gęstych szuwarach słychać śpiewy trzcinniczek i mniej licznych od nich rokitniczek oraz trzcinia-ków. Od kwietnia do lipca, przy odpowiedniej pogodzie usłyszeć można trelujący głos perkozka. W sierpniu wszystkie kaczki są w szacie letniej tj. po pierzeniu się kaczory upodabniają się do samic, stając się mniej więcej szarobrzowe z jaśniejszymi plamami zależnie od gatunku. Wtedy poszczególne gatunki ptaków wodnych są trudniejsze do rozpoznania. Natomiast w październiku i listopadzie ptaki wodne gromadzą się w stadka, przygotowując się do odlotu. Prawie wszystkie kaczki są znów w upierzeniu godowym.

Od początku października na stawach rozpoczynają się **odłowy ryb**, po wcześniejszym spuszczeniu wody ze stawów. Latem oraz jesienią na stawach pozbawionych wody pojawić się mogą ptaki żerujące na błotach, takie jak czajki, bekasy, brodzie, biegusy lub sieweczki, jednak łatwiej je zauważyć na stawach świeżo opróżnionych, gdy brak roślinności. W różnych miejscach, przy trzcinach dostrzec można pojedyncze czaple siwe, czasem grupki kormoranów, a w powietrzu – mewy śmieszki.

6.3. Ścieżka przyrodnicza: Sławoszowice – Ruda Milicka – Stawno – Godnowa

Przystanek 1. Staw Słupicki Stary

Staw o powierzchni 47 ha, leży na skraju kompleksu Stawno, w granicach **rezerwatu „Stawy Milickie”**. Na stawie, w zależności od warunków panujących na nim, możemy obserwować różne gatunki kaczek (jeżeli jest pełen wody) lub siewek (jeśli wody jest mało). Piękno rezerwatu można dobrze poznać z odcinków dróg publicznych i szlaków turystycznych, oraz punktów widokowych na co nie jest potrzebne specjalne zezwolenie. Przy jednym z takich punktów właśnie się znajdujemy. Zbudowana **platforma widokowa** pozwala obserwować ptaki bez ich płoszenia.

Przystanek 2. Zabytkowa chata

Chata pochodzi z początku XIX wieku. Jest to dawna gajówka o konstrukcji ryglowej (szkieletowej), zbudowana z drewnianych belek wypełnianych po części glinobitką, po części cegłą. Obiekt ten jest własnością Nadleśnictwa Milicz, a aktualnie jest dzierżawiony przez PTPP „pro Natura”. Po uprzednim uzgodnieniu można tu wysłuchać prelekcji z przeżroczami na tematy związane z rezerwatem i Parkiem Krajobrazowym „Dolina Baryczy”, organizowane są również zajęcia: warsztaty kulturowe

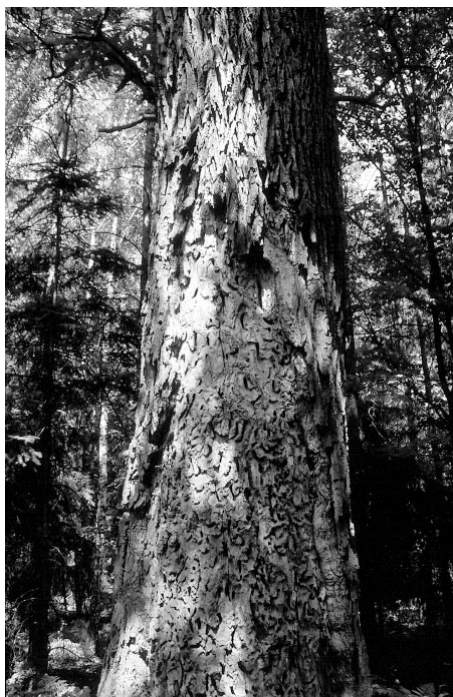

Gajówka – zabytkowa chata, miejsce warsztatów ekologiczno-kulturowych w Rudzie Milickiej. Fot. WR

i ekologiczno-edukacyjne prowadzone przez członków stowarzyszenia „Chata Poszukiwań Twórczych”. (Kontakt telefoniczny: 0-71 3847318 lub 0605619956). Przyległy **las** to mozaika drzewostanów. Na siedlisku grądowym przeważa dąb szypułkowy w wieku 110 do 150 lat, miejscami z kępową domieszką świerka, sosny, olszy, lipy i grabu. Występują tu też pojedynczo brzoza, modrzew i sosna wejmutka.

Przystanek 3. Leśne bagienko

Bagienko otacza las iglasty w wieku około 80 lat. Takie miejsce spełniają ogromną rolę w zatrzymywaniu wody opadowej w lesie, wpływają korzystnie na właściwy poziom wód gruntowych, są ponadto ostoją różnych gatunków roślin. Najciekawszą rośliną wodno – błotną tutaj rosnącą jest **okreznica bagienna** – gatunek rzadki, gdyż wymaga czystej wody. Towarzyszą jej: rzęśl wiosenna, rzeżucha gorzka, babka wodna, gorysz błotny, oraz niezapominajka błotna.

Dąb ze śladami żerowiska larw kozioroga dębosza na ścieżce przyrodniczej. Fot. ER

stwisko zarastają stopniowo brzozą, gatunkiem pionierskim, o lekkich nasionach, rozsiewanych przez wiatr. Jest to tzw. **sukcesja wtórna**. Latem na kwiatkach roślin baldaszkowatych, zwłaszcza goryszu pagórkowatego obserwować możemy różne gatunki owadów: pluskwia-

Przystanek 4. Sucha dąbrowa

Jest to miejsce połączenia ścieżki przyrodniczej z czerwonym szlakiem turystycznym, biegnącym z Milicza do Grabownicy. Stąd ścieżka prowadzi dawnym torowiskiem nieistniejącej kolejki wąskotorowej, rozebranej w 1993. Przy brzegu lasu rośnie pochodzący z sadzenia ok. 30 – letni **młodnik sosnowy**, gdzie w domieszce występują: dąb, brzoza i lipa. Przed sobą mamy też kwaterę dąbrowy w wieku ok. 110 lat.

Przystanek 5. Dąb z koziorogiem

Warto się przyjrzeć dużej atrakcji tych terenów: około 200 letni dąb szypułkowy nosi ślady żerowiska larw **kozioroga dębosza** podlegającego ochronie. Jest to chrząszcz z rodziny kózek (*Cerambycidae*), wyróżniających się długimi czułkami. Owady doskonałe (imago) żyją zaledwie kilka tygodni, natomiast larwy zwykle aż cztery lata.

Przystanek 6. Leśna sukcesja

Nieużytkowane od szeregu lat pole uprawne oraz niekoszona od lat łąka i pa-

ków, chrząszczy, błonkówek i motyli. Charakterystyczna jest strojnica baldaszkówka (pluskwiak, czerwony w czarne paski), liczne są omomilki i bzygowate.

Przystanek 7. Jaz na rzece Prądni

Na południe od mostu drogowego na rzece Prądni, przy którym jaz piętrzy wodę, stoi budynek mieszkalny z 1883 roku (napis w szczycie północnym), **dawny młyn wodny**. W miejscu gdzie stoi budynek dawnego młyna znajdował się jeden z większych zakładów, w których wytapiano żelazo. O fakcie wydobywania rudy świadczy też nazwa miejscowości Ruda Milicka. Widoczny przy rzece Prądni zbiornik wodny to **staw Jaskółczy I**, o powierzchni 28 ha. Do początku lat 60. był tu jeden duży staw o powierzchni 125 ha, którego rodowód sięgał czasów średniowiecza. Został on jednak podzielony na pięć mniejszych zbiorników, z których jeden to właśnie staw Jaskółczy I. Dzielenie stawów na mniejsze wiąże się ze współczesnym typem gospodarki rybackiej.

Przystanek 8. Folwark Stawno

Budynki tworzą czworobok, w którym znajdują się: wielorodzinny dom mieszkalny z 1849 r., budynek gospodarczy z 1866 r., warsztaty i biuro Zakładu Rybackiego Stawno. Źródła historyczne mówią, że folwark został zlokalizowany w obrębie zlikwidowanego w 1848 roku dużego stawu, który po wielu latach jego użytkowania, zamieniono na pola uprawne. W 1913 roku tereny wokół folwarku ponownie zalano wodą, tworząc tym razem kilka stawów, z których największy nazywany jest dziś Słonecznym Górnym.

Przystanek 9.

Staw Słoneczny Górny

Staw o powierzchni 164 ha jest w kompleksie Stawno jednym z czterech tzw. **stawów łęgowiskowych**, których nie wolno pogłębiać i likwidować przy tym szuwarów. Staw ten ma 12 wysp trzcinowych, gdzie ptaki czują się bezpiecznie. Regularnie gniazduje tu jedna para łabędzi niemych, 40-50 par gęsi-

Staw Słoneczny Górny od strony południowej. Fot. ER

wy, 5-7 par błotniaka stawowego, 3-5 par bąka, 50-150 par łyski oraz po kilkadziesiąt par krzyżówki i głowienki. Poza nimi są tutaj łęgowe perkozy, chruściele i wiele gatunków drobnych ptaków śpiewających np. trzciniań, trzcinniczek, rokitniczka, remiz, potrzos i dzi-

wonia (wszystkie wymienione wyżej ptaki w różnych ilościach). Rosną tu prawie wszystkie spotykane na stawach gatunki **wierzb**: biała, krucha (i ich mieszańce), laurowa, purpurowa, szara (zwana łożą), iwa i wierzb wiciowa. Bogata jest też roślinność zielna, nawet wzdłuż drogi asfaltowanej prowadzącej ze Stawna do Nowego Grodziska. Tam też prowadzi ciąg dalszy ścieżki przyrodniczej.

Przystanek 10. Przepływ między stawami

Część stawów rybnych jest napełniana wodą tzw. **systemem paciorkowym**: Ta sama woda przepływa kolejno przez każdy z sąsiadujących ze sobą stawów, zbudowanych na tym samym cieku. Ich opróżnianie jest możliwe tylko począwszy od zbiornika położonego najniżej.

Łabędzie i łyski na stawie. Fot. ER

Tutaj przepływ znajduje się pod mostem na drodze. Bardziej nowoczesny jest **niezależny system** napełniania wodą, dziś powszechnie stosowany. Oparty jest na sieci kanałów – doprowadzalników i odprowadzalników, a to umożliwia swobodne napełnienie i opróżnienie każdego stawu niezależnie od siebie. Na północ od mostu rośnie malowniczy szpaler topoli białej, natomiast po stronie południowej,

nad brzegiem stawu Słoneczny Górny – jedyny w okolicy egzemplarz brzozy o ciemnej, nie bielejącej korze (z powodu braku betulinolu).

Przystanek 11. Olszynki nad Baryczą

Znajdujemy się blisko Baryczy i mostu drogowego. Około 300 lat temu, na terenie dzisiejszego Nowego Grodziska, blisko rzeki stał zamek, z którego do dziś pozostały zaledwie fragmenty umocnień ziemnych. Między lewym (południowym) wałem Baryczy a groblami stawów po 1945 roku rozrosły się nowe **zadrzewienia** i zakrzaczenia. W miejscach zastoiskowych, gdzie woda utrzymuje się nad powierzchnią gruntu przez prawie cały sezon wegetacyjny, rosną lite olszyny i kępy wierzb drzewiastych i krzewiastych. Na ich obrzeżu, nad Baryczą, gniazdują takie charakterystyczne gatunki ptaków jak słowik szary i strumieniówka, a tuż nad rzeką – łożówka. Lasy łęgowe i olsy w okresie deszczowym przechwytyują i zatrzymują nadmiar wody dzięki czemu mogą zapobiegać powodziom.

Przystanek 12. Stara Barycz

Tak nazywane jest odgałęzienie Baryczy, które funkcjonowało zanim rzeka została obwałowana. Wtedy część Nowego Grodziska była jakby dużą wyspą. Dziś jest to **starorzecze**, którego lustro wody pokrywa spirodela wielokorzeniowa i rzęsa drobna, a brzegi porastają łany manny mielec i sitowia leśnego z kępami krwawnicy, bylicy pospolitej i komonicy błotnej. Na pobliskich łąkach kośnych, w miejscach wilgotnych, oprócz traw rosną turzyce i sity, jaskier rozlogowy i szczaw polny.

Przystanek 13. Staw Gadzinowy Duży

Staw ten istnieje już 300 lat a ostatni gruntowny remont – polegający na pogłębieniu i likwidacji rozległych szuwarów przechodził w 1971 roku. Uformowano wtedy liczne suche, o podłużnym kształcie wyspy ziemne, które dziś porośnięte są gęstą roślinnością. Wówczas też podwyższono groble stawu i odcięto sąsiednie, podmokłe łąki z ostatnimi w tej okolicy łęgowskimi chronionymi ptakami błotnymi – rycyków i krwawodziobów.

Przystanek 14. Kwiciste łąki

Są to łąki koszone zwykle jeden raz w roku lub nie koszone wcale. W takim przypadku szereg roślin zdąży wydać nasiona i może wyrosnąć w roku następnym. Dlatego też od wiosny do jesieni zakwitają tu różne gatunki. Bogactwo roślin kwiatowych zwabia owady. W miejscach bardziej żyznych pospolita jest pokrzywa. To cenny gatunek paszowy, leczniczy oraz żywiciel gąsienic motyli kilku gatunków rusalek, w tym najpospolitszych – pokrzywnika, pawika i kratkowca oraz rzadszych – osetnika i admirała. Te dwa ostatnie gatunki odlatują z Polski na zimę na południe Europy.

Przystanek 15. Słowicza kępa

Jest to wielogatunkowe **zadrzewienie** z przewagą dębu w wieku około 60 lat, rozciągające się na południe od obu stawów. Są tu miejsca o różnym stopniu wilgotności i zwarcie drzew. W domieszcze występuje olsza, brzoza, osika, lipa, i wierzba. Jak wszystkie młode zadrzewienia w okolicy stawów i łąk, uformowało się samorzutnie czyli jest naturalnego pochodzenia. Są tu też krzewy bzu czarnego i kruszyny oraz jeżyna i siewki wymienionych wcześniej gatunków drzew. Takie zadrzewienie odpowiada słowikom. Tutaj w różnych latach obserwowano na przemian słowika rdzawego i szarego. W pobliżu można znaleźć ślady żerowania bobra.

Przystanek 16. Ptasie wyspy

Są to **wyspy na stawach** Gadzinowy Duży oraz Gadzinowy Mały. Dawniej rozdzielała je wąska grobla, która dziś jest szeroką drogą, utworzoną z ziemi pochodzącej z pogłębionych stawów. Na tym odcinku drogi, i przy brzegach obu stawów rośnie wiele interesujących gatunków roślin, choć wiele z nich to **rośliny synantropijne**, czyli towarzyszące człowiekowi. Poza pokrzywą, bylicą pospolitą i kielisznikiem zaroślowym pospolicie występują tu: krwaw-

nik pospolity, pięciornik gęsi, babka zwyczajna. Z grupy gatunków synantropijnych obcego pochodzenia wymienić tu trzeba przywleczone z Ameryki: nawłocie, uczepty, przymiotno kanadyjskie i wiesiołek dwuletni, a także pochodzące z Azji niecierpek drobnokwiatowy i tatarak. Oryginalnie wygląda rosnący pojedynczo kolczasty ostrożeń lancetowaty, popularnie zwany ostem. Jednak najciekawsze to rośliny wodno-błotne: przy odprowadzalniku, koło mostku rośnie np. strzałka wodna, czyściec błotny, krwawnica pospolita, psianka słodkogórz, niezapominajka błotna i rzęsa drobna. Przy brzegu obu stawów liczne są też sadziec konopiasty, gorysz błotny, manna mielec i oczeret jeziorny. Palka wąskolistna wraz z trzcina pospolitą tworzy w wielu miejscach na stawie Gadzinowy Duży rozległe łany szuwarów. Oba stawy to ostoja ptaków wodno-błotnych mimo, że znajdują się już poza rezerwatem. Na pobliskich wyspach stawu Gadzinowy Mały znajduje się kolonia lęgowa mewy śmieszki, licząca ogółem około 500 gniazd. W ich towarzystwie gniazdują kaczki krzyżówki, głowienki, czernice i krakwy a na wodzie perkozy zauszniaki. W łanach szuwarów stawu Gadzinowy Duży regularnie gniazdują (po kilka par każdego roku): błotniak stawowy oraz bąk.

7. The Nature of The Landscape Park of "Dolina Baryczy"

Physiography

The Landscape Park "Dolina Baryczy" came into being on 3.06.1996. Its area of 870 km² puts this park size-wise into the category of above local: 700 km² being in the region of Lower Silesia, 170 km² in the region of Wielkopolska. The park is situated in the northern part of Lower Silesia, about 50 km away from the city of Wrocław.

This park protects the most precious nature reserves of the river basin of Barycz within the Milicz Valley and Żmigród Valley, and partly the Plateaux of South Wielkopolska, also the Hills of Wał Trzebnicki. The hills were created by being piled up by the glaciers of the Pleistocene period. The sediments were deposited on top during the Quaternary period and they consist mainly of boulder clays. Clays can be found not only on the surfaces of the Plateaux and Hills of both of above mentioned Valleys but they also form the bottoms of both these valleys, where Tertiary clays have been covered by gravels and sands. This is why in these flat-bottomed Valleys under the layer of the marshy soils, post marshy and peaty soils river mud and sandy soils occur several to tens of metres thick gravels and sands. Such soils will quickly become impoverished with undue dehydration or with the lowering of ground water levels. Infertile soils are the main reason why the park's region is made up of large forested areas and marshy, swampy terrains, which rendered themselves ideal for making there large ponds stocked up with farmed fish. In the Barycz's upper river basin, within an area of about 2000 km², above Żmigród: the arable lands constitute about 65%, the forests nearly 30%, the green area 1.5% and the ponds 3.5% (the latter ones about 7000 ha). The highest peaks are: "Gęślica" = 242 m above sea level and "Wzgórze Joanny" = 230 m above the sea level. They both are within the Krośnickie Hills range. Mainly beech forests cover these hills.

River Barycz, 133 km long and with a very small flow gradient of 0.035‰, flows roughly through the middle of the Landscape Park. Its flow is parallel with latitude. The river's basin area is definitely asymmetrical: the right hand tributaries flow down impermeable basement soils, the left hand ones, although shorter in length, are more numerous in number and come from the Hills of Wał Trzebnicki and they very quickly fill up the main river stream with their waters. This is why the river Barycz has been known for its very changeable water levels.

Man and Nature. Changes in the Environment within the Centuries.

The Protection of Nature.

The first settlements were erected on the drier, higher land but always surrounded by the large flood-waters of the river and marshes. The inhabitants utilised the natural resources of the forests and pasture-lands (hunting and bee-keeping), by fishing in the Barycz river

and its tributaries, by developing cattle breeding. The XVI-XVII centuries saw the development of foundries, where, from plentiful but shallow layers of turfy iron ore, iron was smelted. The hollows from this activity may have created some ponds.

The very beginning of pond's management dates from between 1136-1358. These are the dates of management of the area by bishops from Wrocław. Then the monks of the Cistercian Order started the first ponds. According to some written sources during the peak of the fish keeping management of the ponds in the XVII century the total area of the man-made ponds could have been larger than 8000 ha; according to others – it could have been larger than 10000 ha. These included the ponds such as: Stary with its 700 ha (presently only 300 ha), Grabownica Górna with 500 ha (today it does not exist), Jamnik with 360 ha (today 5 ponds), Górnik with 150 ha (presently 106 ha), and others. During the centuries new ponds were dug up and some old ponds were filled in. At the beginning of the XX century the district of Milicz-Żmigród had a total area of 6200 ha of ponds. At present time this area has risen to about 6500 ha.

The richness of the birdlife of the Valley of Barycz has been recognised for at least the past 100 years. The areas richest in there were privately owned, f. eg. the forests and ponds east of Żmigród were owned by the Hatzfeldt family (the cutting of reeds was restricted during the hunting season). Before 1945 the conditions of strict reserve were applied only to the reserve called “Die Luge” within about 250 ha of land, south of the village of Niezgoda.

After 1945, within the part of Lower Silesian Valley of Barycz, the so called **“A Region of Forests and Ponds for the Protection of the Valley of Barycz – The Partial Reserve”** was created. The creation of this partial reserve was successful in protecting the birds, which inhabited the waters and wooded areas. However, when in 1963 the protected area was decreased to 5324 ha (within this the area of the ponds was decreased to 3800 ha), a lot of ponds found themselves beyond the protected zone.

Thus in 1963 the ornithological reserve called **“Stawy Milickie”** (Milicz Ponds) was created consisting of five parts: **Radziądz** (665 ha), **Jamnik** (328 ha), **Ruda Sulowska** (799 ha), **Stawno** (1629 ha) and **Potasznia** (370 ha). The forest reserve of **“Radziądz”** (8.26 ha) dates from 1954. The Wooded – Scenic Reserve of **“Wzgórze Joanny”** (Joanna Hill – 24.23 ha) with its beech covered slopes dates from 1962 and in 1987 the reserves of: **“Olszyny Niezgodzkie”** with 74.28 ha of marshy alder trees and **“Wydymacz”** with 45.93 ha of ash and alder meadows and a pond were created.

The name of **“Monument of Nature”** has been assigned to more than 100 of the oldest trees. Several hundreds of other old trees should also be protected in the same way. There are also so called **areas of ecological importance**, from the year 2001 sixty such areas have been created and their total surface is now about 640 ha.

The Plants

Within the Landscape Park in the Lower Silesian part about 45% of the total area lies under the forests while, within Wielkopolska's about 39% of the total area is under foresta-

tion. The forests consist mainly of Scots pine but near Żmigród nearly 14% of the total is forested marshy meadows (meadows and alder), to the south of Milicz about the 4% of the total area is found under beech forests.

Within the whole Landscape Park region of “Valley of Barycz” there were distinguished 17 plant communities (including shrubby willow scrublands – *Salicetum pentandre-cinereae*). Within the reserve of “Stawy Milickie” besides the plant communities there was distinguished the largest amount of rush bush plant communities. The “Stawy Milickie” reserve has also the longest list of native plants, some 551 species were found. The second place belongs to the reserve of “Olszyny Niezgodzkie” with it’s 276 species of plants.

Within “Stawy Milickie” 17 plants of protected species have been found, a lot more than anywhere else. A total of 42 protected species of plants can be found within the whole of the Landscape Park (page No: 77).

In this chapter the reader can find detailed descriptions of flora of all of the **reserves** (page No: 56-66), the names of the most important **areas of ecological importance** (page No: 66-69), a list of the **“Monuments of Nature”** (page No: 69-73), a description of the **other areas worth of protection**, such as the complex of mid-forest Krośnice ponds, the marshy Valley of Brzeźnica (Młyńska Struga), the forest near the village of Walkowa, the ponds situated within the councils of Sośnie and Przygodzice, a complex consisting of the manor house and park in Moja Wola, especially with the Odolanowskie meadows – the vast area (of about 2000 ha) of semi-natural sedge (*Carex*) and grassy plant communities; the natural water and marshy land plant communities, which lay between the rivers of Kuroch and Kanał Świeca from the place of Bartniki to Wróbliniec towards the east (9 km) to Odolanów and Boników, where they reach a land width of 3 km. This chapter also contains descriptions of old private parks and complexes in Milicz, Sulów, Antonin, Moja Wola and a small park/arboretum in Postolin (5 km south of Milicz).

The Animals

Most of the invertebrates within the Scenic Park of “Dolina Baryczy have not been studied. Quite numerous in the ponds are molluscs: *Anodonta cygnea* (protected) and *A. anatine*, quite rare are: *Unio pictorium* and *U. tumidus* (both protected). Of the insects it is worth mentioning a beetle from the family of Cerambycidae – the large longhorn *Cerambyx cerdo*, which can be seen on many old oak trees. The other insects particular to the Valley Barycz have been listed on a page No: 91-92.

Within the park have been found 34 species of fish (page No: 92-93). In the ponds have been bred mainly: Common carp – *Cyprinus carpio*, small quantities of pike – *Esox lucius*, tench – *Tinca tinca*, grass carp – *Ctenopharyngodon ideal*, silver carp – *Hypophthalmichthys molitrix* and – bighead carp – *Aristichthys nobilis*, Wels catfish – *Silurus glanis* and a few zander – *Stizostedion lucioperca*. 13 species of amphibians are represented within the park, all are protected species (page No 93-94). Also 5 species of reptiles can be found within the park (page No: 94).

Most popular are the birds (page No: 94-111). Here, from the 129 species present within the water-muddy environment, 60 species have been nesting there. In total 277 species of birds have been found within the Valley of Barycz – 169 of them have hatched there. Within the ornithological reserve of the “Stawy Milickie” 257 species of birds have been observed, within this number some 137 have been breeding there regularly and 17 breed there occasionally or have done in the past. Within the whole described region 56 species of mammals have been detected (page No: 111-113).

Tourism

Through The Landscape Park of “Dolina Baryczy six **nature trails** (instructive) have been marked out. They lead through the most interesting parts of the forests and to the ponds that are open to visitors. There are over 200 km described marked trails and bike routes throughout the area. In this chapter the reader can also find list of accommodation (*Noclegi*).

Translated by Barbara Snellgrove-Sadowska

Indeks

Amalia Duża	staw	35, 144
Amalia Mała	staw	35, 144
Andrzej	staw	39, 41, 43, 95, 108
Antoni	staw	101
Antonin	miejsowość	27, 44, 47, 60, 73, 99, 112, 147, 148, 150, 151, 152, 153
Antonin	nadleśnictwo	49-50 , 51, 60, 69, 75, 112, 145, 148, 153
Antonin	park	73, 78, 87 , 148, 149
Babia Góra	wzgórze	18, 132
Bagno	staw	39
Baranie	wzgórze	123
Baranowice	miejsowość	121, 124
Barkowo	miejsowość	23, 117
Barkówko	miejsowość	30
Bartków	miejsowość	97, 115, 116
Bartniki	miejsowość	34, 40, 55, 74, 104, 107, 143 , 147
Bartniki	kompleks stawów	40, 43, 74, 95, 141-143
Barycz	rzeka	7, 8, 9, 11-12 , 13, 16, 20, 24, 26, 30, 33, 38, 39, 54, 55, 62, 68, 69, 93, 100, 104, 105, 112, 115, 116, 117, 147, 152, 154, 156, 168, 169
Baszków	miejsowość	107
Bełczyna	wzgórze	10
Białawy Małe	miejsowość	30
Białkał	miejsowość	124
Biebrza	rzeka	68
Biedaszkowo	miejsowość	156
Biedaszków Wielki	miejsowość	132
Bielawski	staw	71, 142
Bledzianowski Potok	rzeka	patrz Szczegowa
Bogdaj	miejsowość	11
Bogdaj	miejsowość	144
Bolko	jaz	39, 141
Bolko	staw	39
Boników	miejsowość	55, 76, 147
Borek	wieś	67, 115
Borek	leśnictwo	67
Borownica	rzeka	12
Borsucze Wzgórze	wzgórze	136

Borzynów	miejsowość	26
Brama Malerzowska	mikroregion	10
Brama Milicka	mikroregion	8
Branda	rzeka	patrz Prądnia
Brzezie	miejsowość	50, 51, 132
Brzezina	użytek ekologiczny	68
Brzezina Sułowska	miejsowość	107, 108, 121, 123
Brzezina Sułowska – gajówka	miejsowość	123
Brzeźnica	rzeka	12, 21, 74, 93, 131, 132
Brzostowo	miejsowość	27, 40, 71, 78, 89, 137, 138
Brzozowiec	staw	151
Bukolewo	miejsowość	120
Bukołowo	miejsowość	30
Bychowo	jaz	115
Bychowo	miejsowość	23, 115, 118
Chelm	staw	42, 71, 137
Chodlewo	leśnictwo	53, 54, 66
Chodlewo	wieś	66, 115, 117
Chynowa	miejsowość	153
Cieciorka	staw	146
Ciemna Góra	wzgórze	9
Cieszków	gmina	47, 66
Cieszków	miejsowość	19, 23, 68, 112, 136
Cieszyn	miejsowość	144
Czaplice	miejsowość	30, 115
Czarna Woda	rzeka	12, 13, 27, 142
Czarne Stawy	kompleks stawów	patrz Krośnice
Czarny Kał	mokradło	19, 76, 147
Czarny Las	staw	34, 43, 70, 94
Czarny Las (gm. Żmigród)	miejsowość	116, 117
Czarny Rów	rzeka	12, 144
Czarnylas (woj. wielkopolskie)	miejsowość	150, 153
Czatkowice	miejsowość	51, 138, 141
Czatkowicki	staw	44, 138
Czesławice	kompleks stawów	35
Czeszów	miejsowość	50, 132
Czeszyce	miejsowość	26
Dąbroczna	rzeka	12, 117
Dąbrowa	miejsowość	74
Dębica	miejsowość	36, 147, 151, 152, 153

Dębnica	staw	36, 39
Dębnica - Kocięba	kompleks stawów	44, 75
Dębnica Dolna	staw	44, 147, 152
Długie Bagno	użytek ekologiczny	68
Dolina Orli	mikroregion	8
Dolina Środkowej		
Baryczy	mikroregion	8
Domasławice	miejsowość	143
Dragoński	jaz	39
Drożdżęcin	miejsowość	35, 41, 44, 74, 101
Drygasy	staw	39
Duchowa	miejsowość	28, 136 , 141
Dunkowa	miejsowość	123
Duża Przysań	staw	34, 71
Duży Karol	staw	71
Dziadkowo	miejsowość	9
Dziewiętlin	miejsowość	31, 51, 78, 89, 129
Dzika Łąka	użytek ekologiczny	68
Ewa	staw	44
Farna Góra	wzgórze	9
Gadzinowy Duży	staw	33, 41, 43, 95, 101, 140, 169-170
Gadzinowy Mały	staw	41, 169-170
Gajdówka	miejsowość	139
Garbce	wieś	66, 115, 117
Garki	miejsowość	11, 76, 146, 147
Garuski	patrz Koruszka	
Gatka	miejsowość	30, 107, 117, 120
Gądkowice	miejsowość	23, 54, 69, 71, 141, 142, 143
Gądkowice	kompleks stawów	34, 39, 42, 43, 71, 107, 141-143
Gądkowicki	staw	142
Gąski	miejsowość	72, 120
Gęślica	wzgórze	10, 59, 130, 132
Głęboki Rów	rzeka	12
Głębowice	miejsowość	30, 36, 118
Godnowa	miejsowość	101, 139
Godnowski	staw	patrz Gadzinowy
Golica	staw	33, 41, 43, 95, 140
Goszcz	kompleks stawów	35, 40, 44, 143-144
Goszcz	miejsowość	40, 143, 144
Goszczyn	staw	151
Góra św. Marka	wzgórze	10
Góra Trzebicka	wzgórze	9
Górka	miejsowość	141

Górnik	staw	28, 34, 39, 43, 95, 97, 98, 142
Góry	miejsowość	9, 23
Grabek	miejsowość	101
Grabek	staw	19, 35, 41, 71
Grabownica	rzeka	12
Grabownica (Dolna)	staw	32, 43, 61, 94, 108, 140, 141
Grabownica (gm. Krośnice)	miejsowość	143
Grabownica (gm. Milicz)	miejsowość	12, 32, 62, 65, 69, 71, 101, 138, 139, 140, 141 , 166
Grabownica Górna	staw	28, 32, 37
Grabówka	miejsowość	18, 53, 101, 105, 119, 120, 121, 123, 124, 125
Grabówka	staw	19, 32, 41, 95, 101, 123, 124
Graniczny	staw	70
Graniczny (Śląski) Rów	rzeka	12, 37, 136
Granowiec	miejsowość	19, 36, 76, 147
Grób Myśliwego	obelisk	138
Grunda	staw	34, 42, 71
Gruszczyzna	leśnictwo	126
Gruszczyzna	miejsowość	15, 27, 50, 58, 68, 127
Grzbień Twardogórski	mikroregion	10, 130
Grzęzawisko	użytek ekologiczny	68
Guzowice	miejsowość	107
Halina	staw	66
Henryk	staw	33, 43, 61, 62
Henryk Nowy	staw	71
Henryk Stary	staw	71
Henrykowice	miejsowość	32, 51, 138, 143
Huta	miejsowość	26, 147, 152
Jagielno	staw	135
Jamnik	staw	28, 30, 53
Jamnik	kompleks stawów	40, 41, 43, 60, 65, 68, 119, 120
Jamnik Dolny	staw	119
Jamnik Dziki	staw	65
Jan	staw	34, 43, 66
Janisławice	kompleks stawów	35, 37, 44, 76, 95, 101, 144-147
Janisławice	miejsowość	144, 145
Janków Przygodzicki	miejsowość	10, 76, 147, 150, 152, 153
Jarnostaw	leśnictwo	69
Jasionka	rzeka	12
Jaskółczy	staw	32, 37, 41, 95, 139, 167
Jasny Dolny	staw	108, 143
Jasny Górny	staw	66

Jaźwiniec	rzeka	patrz Polska Woda
Jeleni	staw	19, 30, 41, 43, 116, 118
Jeleni I	staw	97, 98
Jeleni II	staw	119, 160
Jeleni III	staw	61, 65, 108, 119, 120, 159-160
Jeziora	miejsowość	144
Jeziorna	rzeka	12, 36
Joachimówka	miejsowość	26, 34, 141, 142, 143
Kamień Napoleona	kamień graniczny	126, 127
Kanał Książęcy	kanal	12
Kanał Niezgodzki	kanal	12, 125
Karlów	dzielnica miasta	15, 21, 130, 133, 134, 135, 136
Karmin	miejsowość	83
Karmin	park	78, 84
Karminek	miejsowość	83, 84
Karnice	miejsowość	115
Kaszowo	miejsowość	23, 31, 106, 127 , 133
Kaszyce Milickie	miejsowość	23
Kazimierz Dolny	staw	143
Kąty	miejsowość	134, 135, 136
Kędzie	jaz	115
Kędzie	miejsowość	23, 66, 115, 117, 118
Kobyła Góra	wzgórze	10
Kobylarka	rzeka	12
Kocięba	miejsowość	73, 151, 153
Kocięba	staw	39, 151
Kocina	miejsowość	36
Kokot	kanal	12, 115, 116, 117
Kokot	staw	30, 43, 58
Kolęda	miejsowość	107, 143
Kolęda	kompleks stawów	40
Komorowo	kompleks stawów	36
Kondradów	kompleks stawów	35, 39, 44, 75, 144-147
Konin	mokradło	36
Koniowo	leśnictwo	67, 72
Koniowski	staw	43
Kopanica	rzeka	12
Koruszka	miejsowość	18, 20, 127
Korzeńsko	miejsowość	115, 117, 118
Kotlina Grabowska	mezoregion	7, 10, 16
Kotlina Milicka	mezoregion	7, 10, 13, 16, 23, 24, 25, 26, 47, 49, 54, 69, 96, 130
Kotlina Odolanowska	mezoregion	patrz Kotlina Milicka
Kotlina Żmigrodzka	mezoregion	9, 13, 14, 16, 20, 23, 24, 25, 49, 54, 59, 69, 96

Kotłów	miejsowość	10, 16, 150, 151
Kozuby	miejsowość	15, 128
Krępa	rzeka	12, 115
Krępica	rzeka	21, 68, 126
Krośnice	gmina	47, 69, 70-71
Krośnice	miejsowość	26, 31, 40, 70, 74, 86, 112, 113, 129, 132, 134, 136, 137, 138
Krośnice	kompleks stawów	34, 40, 43, 70-71, 74, 94, 136-138
Krośnice	park	78, 85-86
Krotoszyn	miejsowość	107
Krzysztof	staw	44
Krzyżaki	miejsowość	150
Książęca Wieś	miejsowość	44, 67, 119, 126
Kubryk	miejsowość	128
Kuroch	rzeka	12, 76, 105
Kuźnia Goszczańska	miejsowość	26
Kuźnica	staw	144
Kuźnica Czeszycka	miejsowość	26, 35, 37, 143, 144, 146
Kuźnica Goszczańska	miejsowość	26
Kuźniczysko	miejsowość	26, 44, 132
Las Pardalin	las	76, 97
Lasowice	miejsowość	21, 26, 106, 128, 129, 131, 132
Lasowice	leśnictwo	58
Lelików	miejsowość	23, 141
Leszek	staw	33
Lędziny	miejsowość	44, 74, 101
Lipniak	rzeka	12
Lipsk	staw	34, 70
Lotnisko	użytek ekologiczny	68 , 126
Lubiel	rzeka	130
Ludwików	miejsowość	26, 73, 148, 150
Łacha	rzeka	12
Łapczyce	wieś	66, 118
Łazy Wielkie	miejsowość	18, 23, 26
Łąki	leśnictwo	67, 68, 71
Łąki	miejsowość	68, 124
Łąki - gajówka	miejsowość	124
Łąki koło Osieka	użytek ekologiczny	68
Łąki Odolanowskie	łąki	8, 55-56, 105
Łąki Przygodzickie	łąki	8
Łąka	miejsowość	30
Łęgi Baryckie	mikroregion	8
Ługa	kanal	12, 44, 47, 56, 155, 157, 158

Machnicki Dolny	staw	33
Machnicki Górny	staw	33
Malinowa Woda	rzeka	patrz Rybnica
Mała Młynówka	rzeka	124
Mały Drozd	staw	144
Marchwice	miejsowość	37, 66, 106
Marchwiska	kompleks stawów	37
Mariak	miejsowość	36, 144, 145
Mariak	leśnictwo	69
Masłówka	rzeka	12
Meresznica	rzeka	12
Metody	staw	146
Mewi Duży	staw	16, 19, 31, 43, 50, 61, 65, 71, 94, 97, 108, 120, 123
Mewi Mały	staw	19, 31
Mieczysław	staw	35
Mieszko	staw	33
Milicz	gmina	47, 67, 69, 71-72, 74-75
Milicz	miejsowość	12, 15, 16, 20, 23, 24, 25, 33, 39, 43, 44, 47, 69, 71, 75, 93, 101, 106, 133-136
Milicz	nadleśnictwo	49-50 , 51, 52, 58, 59, 128, 133, 165
Milicz	park	72, 78-81 , 106
Miłochowice	miejsowość	128, 130, 131
Miłosławice	miejsowość	17, 23, 71, 78, 125
Młodzianów	miejsowość	
Młynówka Jamnicka	kanal	12
Młynówka Milicka	kanal	12, 80, 134, 136
Młynówka Sułowska	kanal	12, 27, 44, 120, 124
Młynówka Sułowska - Radziądzka	kanal	patrz Młynówka Sułowska
Młyńska Struga	patrz Brzeźnica	
Młyńska Woda	rzeka	12
Moja Wola	miejsowość	26, 69, 144, 145, 146
Moja Wola	park	72, 76, 78, 87-89,
Mokradło	użytek ekologiczny	68
Morzęcino	miejsowość	23, 30
Możdżanów	miejsowość	36, 37, 39, 41, 44, 73, 75, 113, 144, 145, 146
Możdżanów	kompleks stawów	36, 37, 39, 44, 75, 144-146
Murzyn	staw	71, 142
Murzynów	staw	39, 108
Nadstawki	miejsowość	150
Nieśulowice	miejsowość	23, 111, 134, 139
Niezawodny	staw	141, 142
Niezgoda	jaz	120, 124

Niezgoda	miejsowość	23, 27, 44, 47, 53, 54, 56, 72, 95, 112, 113, 118
Niezgoda	staw	30, 41, 43, 95
Niezgoda	leśnictwo	52, 53, 67
Nowa Wieś		
Goszczańska	miejsowość	144
Nowe Domy	miejsowość	115, 117
Nowe Grodzisko	miejsowość	33, 138, 139, 141 , 168, 169
Nowy		
(kompleks Krośnice)	staw	34
Nowy		
(kompleks Stawno)	staw	33, 37, 39
Nowy		
(kompleks Żeleźniki)	staw	44, 71
Nowy Świat Górny	staw	43, 61
Nowy Zamek	miejsowość	26, 139, 141
Obniżenie		
Głogowsko - Milickie	makroregion	7, 14
Obniżenie Grabownickie	mikroregion	8, 20, 130
Odolanów	gmina	11, 47, 72, 76
Odolanów	miejsowość	7, 11, 16, 24, 55, 72, 105, 112, 146, 147 , 150, 151, 152, 153
Olsza	leśnictwo	68
Olsza	miejsowość	68, 71, 118, 120, 121, 122
Olszak	staw	35
Olszówka	rzeka	12
Olszówka	miejsowość	144
Olszyny Niezgodzkie	rezerwat	45, 47, 48, 54, 56-57 , 72, 105, 118, 119, 120, 121, 158
Orla	rzeka	8, 9, 12, 26, 54, 56, 115, 116, 117
Osiek	miejsowość	30, 67, 68, 107, 118, 119, 120
Osiek Mały	miejsowość	30
Ostrowąsy	miejsowość	142
Ostrów Wlkp.	miejsowość	7, 16, 143, 144, 146, 147, 148, 150, 152, 153
Padół Pelczyński	mikroregion	9, 16
Pański	staw	19, 30, 37, 44, 119, 155, 157, 160
Pelagia	staw	71, 144
Piec Dolny	staw	151
Piec Górny	mokradło	151
Pierstnica	miejsowość	44, 89
Piwnicznik	wzgórze	10, 129
Płytki	staw	161, 162
Pogórzyno	miejsowość	78, 131
Police	miejsowość	44

Polny	staw	33
Polska Woda	rzeka	12, 33, 38, 39
Polska Woda (Kanał Trzebnicki)	rzeka	12
Poręby	miejsowość	27, 44, 74, 143, 144
Postolin	miejsowość	10, 15, 44, 51, 58, 59, 68, 69, 71, 83, 84, 125, 126, 127, 128, 129, 132
Postolin	park	15, 77, 78, 81-83 , 112,
Potasznia	jaz	142
Potasznia	miejsowość	23, 26, 141, 142, 143
Potasznia	kompleks stawów	34, 39, 41, 43, 60, 66, 108, 141-143
Powidzko	miejsowość	117
Północny	staw	31, 64, 65, 68
Pracze	miejsowość	15, 27, 127, 128
Pradolina Głogowska	mezoregion	8
Prądnia	rzeka	12, 27, 32, 56, 71, 136, 144, 165
Próżna Robota (kompleks Gądkowice)	staw	71, 142
Próżna Robota (kompleks Stawno)	staw	33
Próżniak	staw	143
Prusice	gmina	47, 72
Przelotny	staw	33
Przeryte	leśnictwo	69
Przyborów	miejsowość	120
Przygodzice	gmina	47, 60, 73-74, 75
Przygodzice	miejsowość	36, 39, 41, 44, 69, 108, 109, 147, 148, 152, 154
Przygodzice	kompleks stawów	36, 39, 44, 75, 95, 97, 100, 101, 102, 105, 108, 109, 147-153
Przyleśny	staw	34, 74
Przystań	staw	patrz Duża Przystań
Przywsie	leśnictwo	66
Przywsie	miejsowość	66, 75
Raczyce	miejsowość	10, 23, 76, 147
Radziądz	miejsowość	27, 53, 58, 67, 72, 107, 116, 118 , 121, 155, 160
Radziądz	kompleks stawów	30-31, 40, 41, 43, 47, 60, 61, 64, 65, 68, 72, 94, 95, 97, 108, 116, 118-121, 159-160
Radziądz	rezerwat	46, 58 , 105, 115, 116
Radziądz	leśnictwo	53, 54, 67
Rochy	miejsowość	107
Rów Paszkowy	kanal	patrz Kanał Niezgodzki
Równina Czarnoleska	mikroregion	8
Równina Czeszycka	mikroregion	8

Równina Kuźnicka	mikroregion	8
Równina Prusicka	mikroregion	8
Ruda Milicka	miejsowość	26, 27, 32, 33, 41, 133, 136, 138, 139, 140, 140, 141 , 165
Ruda Sułowska	miejsowość	26, 27, 44, 53, 65, 122 , 124, 125
Ruda Sułowska	kompleks stawów	31, 40, 41, 43, 47, 60, 61, 65, 94, 95, 97, 117, 121-125, 161-165
Ruda Żmigrodzka	miejsowość	26, 42, 44, 53, 56, 67, 72, 118, 119, 120, 121, 155, 156
Ruda Żmigrodzka	kompleks stawów	30, 43, 101, 118-120, 155-157
Ruda Żmigrodzka	leśnictwo	54
Rudniczek	mokradło	36
Rudy	staw	30, 37, 42, 43, 101, 102, 119, 156, 157
Rybin	miejsowość	41
Rybnica	rzeka	12, 33, 38, 39
Sanie	staw	28, 30, 37
Sarni	staw	19, 34, 142
Sąsiecznica	rzeka	12, 13, 30, 36, 93
Sędraszyce	miejsowość	37
Sieczka	rzeka	patrz Sąsiecznica
Sieczkowski	staw	30, 41, 43, 120
Skoroszów	miejsowość	26, 44, 74, 128, 131
Skorynia	rzeka	12
Ślabocin	miejsowość	31, 37
Ślawoszowice	jaz	135, 140
Ślawoszowice	miejsowość	104, 133, 136, 138, 139, 165
Ślączo	miejsowość	123, 124
Śloneczny Dolny	staw	41, 108
Śloneczny Górny	staw	33, 39, 61, 94, 108, 140, 167-168
Słowian	staw	33
Ślupicki (Stary)	staw	41, 95, 101, 136, 139, 165
Ślupicki Nowy	staw	41, 95
Smugi	miejsowość	11
Soczewica	staw	74, 144
Sośnie	gmina	35, 72-73, 75
Sośnie	miejsowość	36, 37, 72, 146
Sowy	miejsowość	120
Stara Barycz	kanal	12, 56
Stara Huta	miejsowość	26, 144, 146
Stary	staw	28, 30, 31, 41, 43, 65, 68, 94, 95, 108
Staś Dolny	staw	33
Staś Górny	staw	33
Staw Halina	użytek ekologiczny	66

Staw Północny	użytek ekologiczny	68
Stawczyk	miejsowość	134
Stawiec	miejsowość	11, 135, 136
Stawno	kompleks stawów	32-33, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 47, 60, 64, 65, 69, 71, 94, 95, 97, 100, 101, 108, 138-141
Stawno	miejsowość	37, 138, 139, 167 , 168
Stawy Milickie	rezerwat	45, 46, 47, 60-66 , 71, 77, 111, 133, 134, 159, 161
Struga	rzeka	12
Struga (Czatkowicka)	rzeka	12, 129
Strugi	miejsowość	151
Strumień Goszczyński	rzeka	151
Sulimierz	miejsowość	123
Suliradzice	miejsowość	35, 143
Sułów	jaz	27, 28, 125, 126, 127
Sułów	miejsowość	12, 14, 15, 16, 20, 21, 23, 24, 27, 28, 40, 44, 47, 51, 67, 68, 71, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128
Sułów	park	72, 78, 85
Surmin	miejsowość	36
Szałwia	staw	34
Szarzyna	miejsowość	25, 116, 119, 121 , 160
Szczegowa	rzeka	12, 13, 27
Szklarka Mysłniewska	miejsowość	26
Szklarka Przygodzka	miejsowość	26
Szklarka Śląska	miejsowość	26, 36, 72, 75, 144, 145, 146
Szkudlarka	miejsowość	153
Szperek	staw	39, 149, 150, 153
Szwedzka Górka	pomnik przyrody	16, 19, 44, 68, 71 , 125-126
Szwedzka Górka	użytek ekologiczny	68
Szwedzki Kamień	stłup graniczny	patrz Kamień Napoleona
Śląski Rów	rzeka	12
Średzina	miejsowość	139
Świebodów	miejsowość	58, 59, 78, 89, 128, 129, 131
Świeca	kanal	12, 76, 105
Świętoszyn	miejsowość	23, 134
Tarchalskie	miejsowość	153
Tomaszków	miejsowość	111
Topola Wielka	miejsowość	147
Trzciel	staw	19, 36, 39, 41
Trzciel	kompleks stawów	44, 75, 147-153
Trzciel Mały	staw	152
Trzciel Nowy	staw	94, 147, 152
Trzciel Wielki	staw	44, 102, 108, 150, 152
Trzcieliny	miejsowość	147, 152

Trzcinniczysko	użytek ekologiczny	68
Trzebicko	miejsowość	10, 25
Trzebnica	gmina	47
Trześniówka	staw	32, 41, 65, 124, 161, 163, 164
Twardogóra	gmina	47
Twardogóra	miejsowość	143, 144
Uciechów	miejsowość	10, 36, 76, 147
Ujeździec Mały	miejsowość	51, 68
Ujeździec Mały	leśnictwo	52, 68
Ujeździec Wielki	miejsowość	120
Uroczy	staw	141, 142
Wał Trzebnicki	mezoregion	8-10, 11, 12, 14
Wałkowa	miejsowość	52, 75, 106, 130, 133, 134
Wałkowa	leśnictwo	53
Wąbnice	miejsowość	70, 130, 132
Wąsosz	miejsowość	8, 24, 115, 116, 118
Węgrzynów	miejsowość	107
Wężewice	miejsowość	9
Wiatraczne Wzgórze	wzgórze	10, 28, 130 , 132, 134
Wiegie Milickie	miejsowość	142, 144, 145
Wierzchowice	miejsowość	10, 11, 25, 40, 70, 71, 130, 132 , 134, 137
Wierzchowice	park	70, 78, 86 , 129
Wilczy Duży	staw	33
Wilczy Mały	staw	33
Wilkowo	miejsowość	30, 104, 120
Wilkowo	leśnictwo	67
Winne Góry	wzgórze	19
Wodników Górny	miejsowość	15
Wolanka	miejsowość	131
Wrocławice	miejsowość	10, 23, 27, 74, 142, 143
Wrocławicki	staw	19, 28, 34, 142
Wróbliniec	miejsowość	34, 45, 55, 142, 143 , 144, 147
Wróbliniec	leśnictwo	50
Wrzosowiec	staw	34, 137
Wszewilki	staw	44
Wszewilki	miejsowość	135, 136 , 140
Wydawy	miejsowość	116, 119
Wydymacz	staw	39, 44, 60, 99, 148, 151,
Wydymacz	rezerwat	47, 60 , 73, 87, 104, 148, 151, 153
Wysoczyzna Kaliska	mezoregion	9, 10, 130, 150
Wysoczyzna		
Leszczyńska	mezoregion	9
Wysokie	staw	142

Wzgórza Cieszkowskie	mikroregion	9, 10, 15, 37, 130, 135
Wzgórza Czarownic	wzgórze	18, 19, 50, 65, 68, 123
Wzgórza Krośnickie	mikroregion	9, 21, 46, 49, 51, 52, 126, 128-132
Wzgórza Ostrzeszowskie	mezoregion	10, 13, 14, 47, 130
Wzgórza Rudnowskie	mikroregion	9
Wzgórza Strupińskie	mikroregion	9
Wzgórza Sycowskie	mikroregion	10
Wzgórza Trzebnickie	mezoregion	9, 10, 12, 14, 59, 135
Wzgórza Twardogórskie	mezoregion	9, 10, 13, 16, 21
Wzgórza Wińskie	mikroregion	9, 13
Wzgórza Wysockie	mikroregion	10
Wzgórze Joanny	wzgórze	10, 15, 17, 58-59, 126, 128-132, 135
Wzgórze Joanny	rezerwat	46, 58-60 , 106
Wzgórze Śmierci	wzgórze	131
Wziąchowo Wielkie	miejsowość	10, 142, 143
Wzniesienia		
Sułowsko-		
-Krotoszyńskie	mikroregion	patrz Wzgórza Cieszkowskie
Zakrzewo	staw	35, 144
Zamek Mysłowski	miejsowość	141, 142, 143
Zaorle	miejsowość	120
Zbójnik	wzgórze	10, 130
Zduny	miejsowość	107
Zielony Dąb	kompleks stawów	40, 43, 120
Zimiec	staw	35, 74, 143
Złotnica	rzeka	12
Zofia	staw	34, 70, 137
Zwierzyniec		
(gm. Żmigród)	las	44 , 120
Zwierzyniec		
(woj. wielkopolskie)	leśnictwo	69, 73
Zymanów	miejsowość	15
Zabieniec	staw	32, 41, 65, 124, 161, 164
Żabnik	staw	36
Żelezniki	miejsowość	26, 137
Żelezniki	kompleks stawów	35, 40, 41, 44, 71, 95, 100, 101, 136-137
Żmigród	gmina	47, 66, 68, 69, 72, 75
Żmigród	miejsowość	24, 26, 40, 44, 45, 53, 69, 93, 104, 112, 115, 116, 117, 118 , 119, 120, 121
Żmigród	nadleśnictwo	49-50, 66, 67, 71, 72, 121
Żmigród	park	72, 78, 86-87,
Żmigródek	miejsowość	23, 58, 67, 116, 121

Użyteczne adresy

Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych – DZPK

ul. Puszczykowska 10, 50-559 Wrocław
tel. 071/3642758, fax. 071/3367289,
www.uwoj.wroc.pl/dzpk e-mail: dzpk@uwoj.wroc.pl

Siedziba pracownika Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”

(część dolnośląska)
Urząd Miejski w Miliczu
ul. Trzebnicka 2, 56-300 Milicz
tel. 071/3840004, fax. 071/3841119

Wojewódzki Konserwator Przyrody we Wrocławiu

Wydział Środowiska i Rolnictwa, Dolnośląski Urząd Wojewódzki
pl. Powstańców Warszawy 1, 50-951 Wrocław
tel. 071/3406823, fax. 071/3406806

Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego – ZPKWW

al. Niepodległości 16/18, 61-713 Poznań
tel. 061/8541398, fax. 061/8541448, e-mail; zpkww@poczta.onet.pl

Siedziba pracownika Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”

(część wielkopolska)
ul. Wielkopolska 47, 63-435 Sośnie
Tel. 062/7391046

Wojewódzki Konserwator Przyrody w Poznaniu

Wydział Ochrony Środowiska, Wielkopolski Urząd Wojewódzki
al. Niepodległości 16/18, 61-713 Poznań
tel. 061/8541608, 8541363, fax. 061/8541602

Informacja turystyczna

Milicz, Rynek 20
tel./fax. 071/3831111, www.milicz.pl

Nadleśnictwo Antonin

ul. Wrocławska 11, Antonin, 63-421 Przygodzice
tel. 062/7348124, 7348128, fax. 061/7348128

Nadleśnictwo Milicz

ul. Trzebnicka 18
tel. 071/3809301-3

Nadleśnictwo Żmigród

ul. Parkowa 4a
tel. 071/3853052, fax. 071/3853052

Państwowy Zakład Budżetowy „Stawy Milickie”

Ruda Sułowska, 56-300 Milicz
tel. 071/3847110
Zakład Rybacki Krośnice, tel. 071/3841523
Zakład Rybacki Potasznia, tel. 071/3849267
Zakład Rybacki Radziądz, tel. 071/3856076
Zakład Rybacki Ruda Sułowska, tel. 071/3847353
Zakład Rybacki Stawno, tel. 071/3841540

Gospodarstwo Rybackie Możdżanów

Możdżanów 41, 63-435 Sośnie
tel. 062/7392051

Gospodarstwo Rybackie Przygodzice

Pardalin 1a, 63-421 Przygodzice
tel. 062/7366258

Spis treści

Wstęp	5
1. Fizjografia terenu	7
1.1. Ukształtowanie powierzchni	7
1.2. Budowa geologiczna	10
1.3. Rzeki	11
1.4. Klimat	12
1.5. Gleby	13
1.6. Osobliwości przyrody nieożywionej	14
Ważniejsza literatura do rozdziału 1:	21
2. Człowiek a przyroda. Zmiany środowiska na przestrzeni wieków w dolinie Baryczy	23
2.1. Dzieje osadnictwa i gospodarki	23
2.2. Gospodarka stawowa	28
2.3. Historia ochrony przyrody	44
Ważniejsza literatura do rozdziału 2:	48
3. Szata roślinna i jej ochrona	49
3.1. Zbiorowiska leśne i zaroślowe	49
3.2. Trawiaste zbiorowiska łąk i muraw.	55
3.3. Roślinność rezerwatów przyrody	56
3.3.1. Rezerwat „Olszyny Niezgodzkie” – 74,28 ha	56
3.3.2. Rezerwat „Radziądz” – 8,26 ha	58
3.3.3. Rezerwat „Wzgórze Joanny” – 24,23 ha	58
3.3.4. Rezerwat „Wydymacz” – 45,93 ha	60
3.3.5. Rezerwat „Stawy Milickie” – 5324,31 ha	60
3.4. Użytki ekologiczne	66
3.5. Pomniki przyrody	69
3.6. Inne tereny godne szczególnej ochrony	74

Spis treści	191
3.7. Zieleń wysoka pochodzenia kulturowego	78
3.7.1. Zespoły pałacowo-parkowe i parki podworskie	78
3.7.2. Milicz	78
3.7.3. Postolin, Karmin i okolice	81
3.7.4. Sułów	85
3.7.5. Krośnice	85
3.7.6. Wierzchowice	86
3.7.7. Żmigród	86
3.7.8. Antonin	87
3.7.9. Moja Wola	87
3.7.10. Inne parki podworskie	89
Ważniejsza literatura do rozdziału 3:	90
4. Świat zwierząt	91
4.1. Bezkręgowce	91
4.2. Kręgowce	92
4.2.1. Ryby <i>Pisces</i>	92
4.2.2. Płazy <i>Amphibia</i>	93
4.2.3. Gady <i>Reptilia</i>	94
4.2.4. Ptaki <i>Aves</i>	94
4.2.4.1 Ptaki lęgowe środowisk wodno-błotnych	94
4.2.4.2. Ptaki lęgowe środowisk leśnych	103
4.2.4.3. Ptaki lęgowe łąk i innych terenów otwartych	104
4.2.4.4. Liczebność pospolitych ptaków lęgowych	105
4.2.4.5. Przeloty ptaków	107
4.2.5. Ssaki <i>Mammalia</i>	111
Ważniejsza literatura do rozdziału 4	113

5. Turystyka	115
5.1. Dąbrowy i olszyny żmigrodzkie.	115
5.2. Kompleks stawów Radziądz, Jamnik i rezerwat „Olszyny Niezgodzkie”.	118
5.3. Kompleks stawów Ruda Sułowska i Wzgórza Czarownic	121
5.4. Lasy sułowskie	125
5.5. Wzgórze Joanny i lasy Wzgórz Krośnickich.	128
5.6. Wokół Milicza	133
5.7. Kompleks stawów Krośnice i Żeleźniki	136
5.8. Kompleks Stawno	138
5.9. Kompleks Potasznia i Gądkowice	141
5.10. Kompleks Goszcz	143
5.11. Kompleks Możdżanów i Kondradów, Moja Wola	144
5.12. Łąki Odolanowskie	146
5.13. Stawy w Przygodzicach i Antoninie.	147
Ważniejsza literatura do rozdziału 5:	154
6. Aneks. Szczegółowy opis ścieżek przyrodniczych.	155
6.1. Ścieżka przyrodnicza: Ruda Żmigrodzka – rezerwat „Olszyny Niezgodzkie” – stawy Jelenie – Szarżyna	155
6.2. Ścieżka przyrodnicza: Ruda Sułowska – wokół stawów Trześniówki – Ruda Sułowska	161
6.3. Ścieżka przyrodnicza: Sławoszowice – Ruda Milicka – Stawno – Godnowa	165
7. The Nature of The Landscape Park of „Dolina Baryczy”	171
8. Indeks	175
9. Użyteczne adresy	188